

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 04082

SHOLEM ASH IN ZAYN LETSTER
HEYM

Itzhak Panner

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

יצחק פאנער / שלום אש אין זיין לעצטער היים

יצחק פֿאַנער

שׂאָק אַש

אין זײַן לעצטער היים

554/

פּאַרלאַנג
י.ל.פּרץ
ביבליאָטעק
תל-אביב, ישראל

1958

Itzhak Panner
„SCHOLEM ASCH IN SAYN LETZTER HEYM”
*Publishing I. L. Peretz Library,
31 Allenby Str. Tel-Aviv, Israel.*

יצחק פאָנער / שלום אַש אין זיין לעצטער היים
פּאַרלאַג י. ל. פּרץ־ביבליאָטעק, תל־אביב

*Copyright 1958,
by Itzhak Panner, Bat-Yam, Weizman 2, Israel*

©

נדפס בישראל
Printed in Israel 1958

דפוס „אורלי”, יסוד המעלה 27, תל־אביב

יצחק פאנער
שלום אַש אין זיין לעצטער היים

מין ערשטע באקאנטשאפט מיט שלום אש

(אנשטאט א הקדמה)

נישט אין בתים אין יאר 1955 איז פארגעקומען מין ערשטע באקאנטשאפט מיט שלום אש, נאר אביסל פריער: זי איז פארגעקומען אין מין בוקאווינער היים־שטעטל קימפאלונג מיט אן ערך... א האלבן יארהונדערט צוריק, און פארגעקומען איז די דאזיקע „באקאנטשאפט“ אויף אזא אופן:

זומער 1908 איז א יינגל פון א יאר... — — נאר לאמיר קודם דערציילן די פארגעשיכטע פון דער דאזיקער ערשטער „באקאנטשאפט“: דאס האט געדארפט זיין אין סוף פון יאר 1907, אין דער עיר ואם ניו־יארק, ווהין דער שרייבער פון די שורות איז פארשלעפט געווארן דורך נאענטע קרובים, זייענדיק נאך א בר־מצווה־יינגל.

די ערשטע גרויסע איבערלעבונג פון יענעם יינגל אין דער קאכע־דיקער יידישער איסט־סאיד איז געווען פארבונדן מיט זיין ערשטן טעאטער־באזוך. דאס שטיק האט געהייסן „דער גרינער בחור“, (״פער־פאסט״ פון באריס טאמאשעווסקי), מיט בעסי טאמאשעווסקי אין דער טיטל־ראלע. שוין מיט איר ערשטן אויפטריט האט דער דאזיקער „בחור“ גערויבט מיין הארץ און איבערגעלאזט אין מין יינגלישער נשמה טיפע ווינדן אויף א לאנגער, לאנגער צייט... (זי איז דעמאלט יונגער געווען מיט פופציק יאר...) נאר אין גאט האט דעמאלט געהערט די טיפע זיפצן אין די שלאפלאזע נעכט פון א ליבע־קראנקן יינגל...

נישט קיין סך שפעטער האט א צווייטע טעאטער־פארשטעלונג זיך איינגעקריצט אין מין זכרון, דאסמאל צוליב אן אנדערער, א ריין אויסער־לעכער סיבה: צוליב דעם שטורעם וואס די פרעמיערע האט ארויסגערופן

אין דער יידישער ניו-יאָרק. איך דערמאן מיך די הייסע וויכוחים וואָס זענען געפירט געוואָרן אין די פאַרשידענע צייטונגען און זשורנאַלן, צירקלען און פאַריינען וועגן יענער פּיעסע. די אַרטאָדאָקסן האָבן געשיט פעך און שוועבל אויף דעם מחבר, זייערע צייטונגען האָבן גערופן די פּיעסע צו באַיקאַטירן, צו שטערן די פאַרשטעלונגען מיט כוח, דעם מחבר אַריינצולייגן אין חרם, אים שטעלן מחוץ למחנה... (אויף איינער פון די פאַרשטעלונגען האָט מען טאַקע געוואָרפן פּוילע אייער אויף דער בינע). און אויב דער מחבר איז דעמאָלט נישט אַריינגעלייגט געוואָרן אין חרם, און די פּיעסע זיינע איז נישט נאָר נישט אַראָפּ פון יידישן טעאַטער-רעפערטואַר, נאָר איז צענדליקער יאָרן געשפּילט געוואָרן מיט גרויס דערפאַלג — איז דאָס געווען אין ערשטער ריי צו פאַרדאַנקען דער איינפלוסרייכער אַמעריקאַניש-יידישער צייטונג פון יענער צייט — דעם „פאַרווערטס“ און זיין מעכטיקן רעדאַקטער אב. קאהן. דער „פאַרווערטס“ איז מוטיק און אומדערשראַקן אַרויסגעטרעטן קעגן דער „געלע פּעסע“, די „פרומאַקעס“ און „צביעקעס“ וואָס „ווילן דערשטיקן דעם אמת“, „דאָס פרייע קינסטלערישע וואָרט“, „דעם פרייען שעפּערישן געדאַנק“... ס'איז דאָכט זיך איבעריק צו באַמערקן, אַז יענער מחבר האָט געהייסן שלום אש, און די פּיעסע זיינע — „גאָט פון נקמה“. דאָס איז די פאַרגעשיכטע. און איצט די אייגנטלעכע געשיכטע.

איך האָב שוין אַמאָל באַשריבן דעם באַזוך פון פּרץ און אַש אין מיין בוקאַווינער היים-שטעטל, אין דער צייט פון דער טשערנאָוויצער שפּראַך-קאָנפּערענץ. כדי נישט אַריינצופאַלן אין איבערזורונגען, וואָס זענען אין אַזוינע פּאלן שווער צו פאַרמיידן, וועל איך בעסער ציטירן אַ טייל פון יענעם מאמר.

...אין יאָר 1908 האָב איך מיך אומגעקערט אַהיים צו טאַטע-מאַמע, שוועסטער און ברידער פון ניו-יאָרק, ווהיין דער שטאַרקער עמיגראַציע-שטראָם פון יענע יאָרן האָט מיך, זייענדיק נאָך כמעט אַ קינד, פאַרשלעפט, צוזאַמען מיט אַן עלטערער שוועסטער. מיין שוועסטער, אַ בת-יחידה, איז שוין נאָך עטלעכע חדשים צוריקגעפאַרן אַהיים. און איך האָב נאָך געדאַרפט צוריקבלייבן אַ שטיקל צייט, כדי צונויפצוקלויבן די רעשטלעך גאַלדענע

רענדלעך וואס האבן זיך דעמאלט געוואלגערט אויף די ניו־יאָרקער גאָסן... אַ היים בין איך געקומען אַ דאַרער, אַ בלאַסער, מיט איינגעפאלענע באַקן ווי אַ סוכאָטניק, מיט אַ ברוינעם האַלב־צילינדער אויפן קאָפּ און מיט לאַנג־שפיציקע לאַק־שיך אויף די פיס... דערפאַר אָבער האָב איך מיטגעבראַכט אַ פולגעפאַקטן טשעמאַדאַן מיט — יידישע ביכער און אַ פולן בריוו־טאַש מיט... צייטונגס־אויסשניטן פון לידלעך, — טאַקע אייגענע, וואָס זענען געדרוקט געווען אין „פאַרווערטס“ און „צייטגייסט“. איך בין נישט געווען דער איינציקער יונגער „דיכטער“ פון יענער צייט, אַ סך 14—15־יעריקע האָבן זיך דעמאלט אָנגעהויבן באַווייזן אויף די שפאַלטן פון יידיש־אַמעריקאַנישע צייטונגען, דער עיקר אין „פאַרווערטס“. מאַריס ראָזנפעלד איז געווען דער געקרוינטער פירשט פון דער יידישער פּאַעזיע, צו וועמען די יוגנטלעכע האָבן אַרױפגעקוקט ווי צו אַ גאַט, געחלומט אויך אַמאָל צו ווערן, ווי ער, אַ „טרערן־מיליאָנער“, און אויב נישט קיין גאַנצער מיליאָנער, איז כאַטש אַ טרערן־גביר פון איינמאָל מאַה אלף... זענען טאַקע די לידער פון יענע יוגנטלעכע פול געווען מיט „הערץ“ און „שמערץ“, „באַנג“ און „קראַנק“, מיט „מעער“ (ים) און „טרער“, — לידער וואָס האָבן געקענט רירן אַ שטיין...

די עסטרייכיש־בוקאַױנער יידן אין דער צייט פון דער טשערנאָױ־צער שפּראַך־קאַנפּערענץ זענען געווען עכטע „דױטשע, מאָזאַישער קאַנפּע־סיאָן“. קיין קריסטלעכער דייטש אין בוקאַױנע האָט זיך נישט אַזוי מוסר נפש געווען פאַר דער דערהאַלטונג און פלעגע פון דער דייטשער שפּראַך און קולטור אין בוקאַױנע — ווי די בוקאַױנער יידן, זאָגן אַ בוקאַױנער יידישן אינטעליגענט אַז זיין דייטש איז „פאַריידישט“ איז געווען ערגער ווי אין טאַטן אַרױן... אַט אַזוי האָט אויסגעזען דער באַרג סיני, וווּ יידיש איז פּראַקלאַמירט געוואָרן ווי די נאַציאָנאַלע שפּראַך פון די יידישע פּאַלקס־מאַסן.

אַז די קאַנפּערענץ אין טשערנאָױץ האָט זיך פאַרענדיקט, האָבן פּרץ און אַש אונטערגענומען אַ טור איבער די בוקאַױנער שטעטלעך, כדי אין די אָפּגעשטאַנענע ווינקעלעך צו וועקן ליבשאַפט און אינטערעס פאַר דער יידישער שפּראַך און ליטעראַטור. אין מיין דרום־בוקאַױנער היים—

שטעטל קימפאלונג, וואָס ליגט אַרומגערינגלט פון הויכע קאַרפּאַטן-בערג און פון געדיכטע טונקעלע וועלדער, זענען די געסט פאַרבליבן אַ גאַנצע וואָך, כדי אין דער שמעקעדיקער פרישער לופט זיך אָפּצוקילן פון די הייסע טשערנאָוויצער דיסקוסיעס.

אין אַ שיינעם טאָג האָב איך זיי דערזען שפּאַצירן אויף דער גאַס — דעם אַביסל אונטערגעזעצטן מאַן מיט די גרויסע וואַנצעס און דער גרוי-גרינער פעלערינע אויף די אַקסלען, און דעם שלאַנקן יונגער-מאַן, מיט די קליינע שוואַרצע וואַנסעלעך. מיט אַ קלאַפּנדיק האַרץ בין איך זיי נאַכגעגאַנגען פון הינטן. דאָס רייכסטע און געבילדעטסטע מיידל פון שטאָט האָט זיי אַרומגעפירט, אַרויסגעוויזן איר טיפּע באַהאַונטקייט אין די דייטשע קלאַסיקער... יעדעס יינגל האָט געוואָגט זיך דערנענטערן צו די געסט, מיט זיי רעדן, נאָר איך איינער האָב מורא געהאַט זיך צו ווייזן פאַר זיי, ווי אַ שווער פאַרזינדיקטער...

אַש איז געקומען מיט אַ קריסטלעכער (און דערצו נאָך מיט אַ דייטשער) לעגייטמאַציע: די יידישע אינטעליגענץ פון בוקאווינע האָט שוין פריער געהאַט זיך דערוויסט פון דער דייטשער פרעסע וועגן דעם קאַלאַסאַלן דערפאַלג פון אַשס „גאַט דער ראַכע“ אויף דער בערלינער דייטשער בינע. אויף דער זעלבער בינע וווּ מ'האַט געשפּילט שילער, לעסינג, גרילפאַרצער... האָט טאַקע אַשס גלאַריע שוין אויך אַראַפּגע-שיינט אויף דעם אומבאַקאַנטן „זשאַרגאַניסט“ מיט דער גרוי-גרינער פעלערינע...

אין זכרון האָט זיך איינגעקריצט אַן עפיזאָד פון יענער צייט: דער זאַל וווּ ס'איז פאַרגעקומען די מסיבה פאַר די געסט, איז געווען פול געפאַקט. אויבנאָן, לעבן די געסט, זענען געזעסן די פּני פון שטעטל: דער יידישער בירגערמייסטער, פרעזידענטן, דירעקטאָרן, דאָק-טוירים, אַדוואָקאַטן — די רעפּרעזענטאַנץ פון עסטרייכישן „דויטשטום“ אין שטעטל... דער פאַרויצער (איינגעטונקען אין דורותדיקן פּיל-גאַרב-דיקן טיטלען-יחוס) עפנט דעם אָונט אין אַ „טיפּן“ דייטש. פּלוצעם — אַ צווישנרוף פון פּרץ: יידיש! דער פאַרויצער מאַכט זיך נישט הערנדיק און רעדט ווייטער. אַ צווייטער צווישנרוף פון אַשן: יידיש! מיר זענען

שלום אַש אין זיין לעצטער היים

דאָך נישט קיין דייטשן! דער רעדנער בלייבט אַ ווילע שטיין מיט אַ
נאַרישן אומבאַהאַלפענעם שמייכל. דאָן נעמט ער זיך ווייטער רעדן (פאַר-
שטייט זיך דייטש). ווייזט אויס, אַז דער עסק איז געפעלן געוואָרן דעם
עולם פון די הינטערשטע פלעצער. באַלד האָבן זיך געלאָזט הערן פון אַלע
זײַטן צווישנרופן: יידיש! יידיש! דאָ גייט שוין דער פאַרויזער אַרויס פון
די כלים און רופט אויס אַ טיף־באַליידיקטער:

— אָבער מיינע הערן, וויר זינט יא נישט הער געקאָמען אום וויצע

צו טרייבען!...

קודם האָט גערעדט פּרץ. איך דערמאן מיך היינט נישט מער קיין
איינציק וואָרט פון זיין רעדע. ס'איז מיר בלויז צוריקגעבליבן אין זכרון
דער קלאַנג פון זיין שטים, די אינטאַנאַציע פון די ווערטער, זיין פוילישע
ברייטקייט און זינגעוודיקייט, וואָס האָט אַזוי מאַדנע געקלונגען אין די
אויערן פון די בוקאווינער. דאָן האָט גערעדט אַש. ער האָט ביים רעדן
פונאַנדערגעשפּרייט זיינע לאַנגע הענט, ווי פליגלען פון אַ יונגן אַדלער
וואָס פאַרמעסט זיך צו אַ הויכן פלי. אויך זיין רעדע דערמאן איך מיך
נישט מער. איך דערמאן מיך אָבער זייער גוט אַט די ווערטער זיינע:
„אַז עץ לאַינט מעך אין דאאטש, עץ לאַינט מעך אין רוסיש, פאַרוואָס
לאַינט עץ מעך נישט אין יידיש?“

28 יאָר איז שלום אַש אַלט געווען ווען ער האָט געפּרעגט די

דאָזיקע פּראַגע.

דער צווייטער טאָג נאָך דעמדאָזיקן באַנקעט איז געווען אַ לויטע-
רער, אַ זוניקער סעפטעמבער־טאָג. די לופט האָט געשמעקט מיט פּריש
היי און פעלד־בלומען. נאַכמיטאָג האָט מען די געסט געפירט ווייזן די
„דעא“. „דעא“ האָט געהייסן דאָס נאַענטסטע סאַסנע־וועלדל — דער
קאַרוזאָ פון שטעטל. אויף אַ באַרג־אָפּהאַנג איבער אַ שמאַלער שלוכט,
האָט געפירט אַ ברייטע סטעשקע אַרויף צו דער „דעא“. אונטן אין דער
שלוכט איז געפלאָסן אַ קרישטאַל־קלאָר טייכל, וואָס איז אַנטשטאַנען פון
צוויי קליינע באַרג־קוועלעכלעך. אָפט האָט זיך דאָס טייכל פאַרשפּאַטעט
איבער אַ גרויסן שטיין וואָס איז אים געלעגן אין וועג, אָדער זיין בעטל
איז פּלוצעם אַראָפּגעפאלן אין אַ טיפּערער לאַגע, דאָן האָט זיך דאָס

רויקע טייכל צעשיט אין שרייענדיקע שוימענדיקע מידלינעס. אש וואָס האָט נישט געקענט האַלטן קיין שריט מיט די איבעריקע, איז געלאָפֿן פֿאַרויס. ער האָט צעפֿאַכעט זיינע לאַנגע הענט, געמאַכט גרויסע שפּאַן, געשטיגן דעם באַרג־אַרויף, לייכט, שוועבנדיק, אַלץ העכער און העכער. אַ קנאַפֿן האַלבן יאָרהונדערט האָט שלום אַש געלעבט אין מיין זכרון אַזוי ווי איך האָב אים געזען אין מיין היים־שטעטל אין יענעם שפּעט־זומער פֿונעם יאָר 1908. קיינע פֿון די אַלע שפּעטערדיקע פּאַטאַ־גראַפֿיעס פֿון אים, האָט נישט געקענט פֿאַרווישן דאָס בילד פֿון „מיין“ אַשן. און ווען איך האָב אים נאָך 47 יאָר ווידער געזען; ווען איך האָב זיך מיט אים אויף אַן אמת באַקענט, האָב איך נישט געוואָלט גלויבן, אַז דאָס איז דער זעלבער שלום אַש. איך האָב געהאַט דאָס געפֿיל אַז דאָס האָט ער זיך אַזוי „פֿאַרשטעלט“, זיך אַזוי גרימירט דאָס פֿנים מיט טיפּע קנייטשן, זיך אַנגעטון אַ גרייז־גראַע פֿעריק אויפֿן קאַפּ, און די פֿיערדיקע אויגן קאַמו־פֿלירט מיט אַ שלייער פֿון מאַטקייט... מיר האָט זיך געדאַכט, אַז אין אַ ליאַדע טאַג וועט ער פֿון זיך אַראַפּוואַרפֿן די מאַסקע פֿון זיקנה און ס'וועט זיך פֿאַר מיר ווידער אַנטפלעקן יענער שלום אַש, אַזוי ווי איך האָב אים געזען שוועבנדיק אויף די בערג פֿון מיין שטעטל.

און אויך די ראַדיאָ־ידיעה וואָס איז געקומען פֿון לאַנדאָן דעם 10־טן יולי 1957, האָט זיך עפּעס נישט געגלויבט, זיך נישט געוואָלט לייגן אויפֿן שכל. עס האָט זיך מיר רק געדאַכט, אַז אַט וועט ער זיך פֿלוצעם פֿאַר מיר באַווייזן. ער וועט זיך בייזערן, זיך באַקלאַגן, וואָס מ'גיט אים שוין ווידער נישט קיין רו... וואָס די וועלט האָט שוין ווידער מיט אים צו טון... יעדעס מאָל וועגן עפּעס אַנדערש... און ער באַדאַרף דאָך האַבן רו. ער האָט דאָך אַזויפֿיל, נאָך אַזויפֿיל צו שרייבן! — — —

נאך זיבנאונפערציק יאָר

סוף ווינטער 1955 בין איך געגאנגען אין האַטעל „דן“ כדי צו באַזוכן אַ בת־עיר וואָס איז געקומען פון אַמעריקע און איז אין דעם האַטעל איינגעשטאַנען. פּאַרנט, אין פּאַיע, האָב איך פּלוצעם דערזען זיצן אין אַ טיפּן פּאַטעל — אַשן. דאָס איז געווען צום ערשטן מאל נאָך 47 יאָר וואָס איך האָב אים ווידער געזען. איך האָב זיך נישט געקענט באַהערשן, בין צו אים צוגעגאַנגען גאנץ נאָענט און געזאָגט : אַנטשולדיקט, איר זענט שלום אַש, אַיאָ? איך האָב אויסגעשטאַמלט מיין נאָמען און כדי דעם נאָמען מיינעם מער חשיבות צוצוגעבן, האָב איך מוסיף געווען : „סעקרעטאַר פון יידישן ליטעראַטן־פּאַרייז“. ווייזט אויס אַז דער דאָזיקער „טיטל“ האָט אויף אים געמאַכט נישט קיין קלענערן איינדרוק ווי מיין נאָמען... ער האָט מיך אָנגעקוקט מיט אַ בליק ווי ער וואַלט זאָגן : איז וואָסזשע ווילסטו ? איז מיר איינגעפאַלן אַז איך זאָל פרווון מיין מול מיט עפעס אַנדערש. איך האָב געזאָגט : „איך האָב אייך נאָך געזען מיט 47 יאָר צוריק. צוזאַמען מיט פּרצן... אין מיין בוקאָווינער שטעטל... נאָך דער טשערנאָוויצער שפּראַך־קאַנפּערענץ“... דער רעזולטאַט איז געווען, אַז ער האָט זיך אויפגעהויבן און מיט אַן אומגעדולדיקער באַוועגונג מיר דערלאַנגט די האַנט, וואָס דאָס האָט געהייסן : טשעפּע זיך אָפּ... איך בין אַוועק פון אַט דעם קבלת־פנים ווי אַן אָפּגעאַסענער מיט קאַלטן וואַסער.

ביים צווייטן צונויפטרעף מיט אַשן האָב איך שוין געהאַט מער מזל. דאָס איז געווען אין פּרילינג 1956. די אַשס האָבן זיך נאָר־וואָס געהאַט באַזעצט אין זייער נייעם הויז אין בת־ים. כ׳בין געגאַנגען אין דער אלנבי־גאַס פון תל־אביב, נישט ווייט פון שדרות רוטשילד. פּלוצעם הער איך הינטער מיר ווי עמעץ פּרעגט : איפה רחוב בן־יהודה ? איך דריי אויס דעם קאַפּ און דערזע צו מיין איבערראַשונג — שלום אַשן. מיט זיין ווייסן קאַפּ,

יצחק פאנער

זיין הויכער מייעסטעטישער געשטאלט, זיין אַריסטאָקראַטיש אויסזען, האָט ער געצויגן די אויפמערקזאַמקייט אפילו פון אַזוינע פאַרבייגייער, וואָס האָבן אים נישט געקענט. ער האָט געטראָגן אַ קליין בערעטל אויפן קאַפּ און אַ לייכטן מאַנטל אויפגעהאַנגען אויף דער האַנט.

— קומט, פריינד אַש, איך וועל אייך צופירן צום 4-ער אויטאָבוס — האָב איך געזאָגט. פאַרשטייט זיך, אַז אַש איז ווייניק דערפון נתפעל געוואָרן וואָס דער פרעמדער פאַרבייגייער ענטפערט אים אויף יידיש און רופט אים „פריינד אַש“.

ניין, ער וויל נישט פאַרן, האָט ער געזאָגט. ער וויל זיך אַדורכגיין.

— צופוס? ס'איז אַבער גענוג ווייט.

— שאַט נישט, איך וויל אביסל שפּאַצירן.

— דאַן וועל איך אייך פירן — האָב איך געזאָגט, אויסנוצנדיק די גינסטיקע געלעגנהייט. איך האָב אים אַריבערגעפירט אויף דער אַנדערער זייט טראַטוואַר און מיר האָבן זיך גענומען גיין. ס'האַט אַנגעהויבן בלאָזן אַ קיל ווינטל און אַש האָט זיך גענומען אַנטון דעם מאַנטל. איך האָב אים דערביי געהאַלפן.

ס'איז געווען פאַר דער בילדער־אוישטעלונג פון מאוריציוס גאַט־ליב אין ירושלים (צום הונדערטסטן געבוירן־טאָג פון דעם באַרימטן מאַלער). די אויסשטעלונג האָט אַש געדאַרפט דערעפענען, און ער האָט געזוכט אין די ביכער־געשעפטן ביאַגראַפיש מאַטעריאַל וועגן גאַטליבן.

איך האָב נאָכגעקלערט מיט וואָס איך וואָלט פאַרט געקענט ביי אַשן אַרויסרופן אַביסל אויפמערקזאַמקייט. ס'איז געווען נאָך די פּלאַקאַטן וואָס די רעליגיעזע פאַרטייען האָבן צעקלעפט אין בת־ים, פול מיט זידלערייען און העצן קעגן אַשן און מיט דראָונגען פאַר דעם ראש העיר דוד בן ארי, אַז אויב ער וועט אַריינלאָזן קיין בת־ים דעם „מיסיאַנער“ שלום אַשן, דאַן — — — ס'איז אויך געווען נאָך דעם רעפּעראַט וואָס חיים ליבערמאַן האָט געהאַלטן אין בת־ים קעגן אַשן. די אַשס זענען דעמאַלט געווען אין ניצא, אויף זייער וועג קיין ישראל און זענען געווען אינפאַרמירט וועגן אַלץ וואָס ס'קומט פאַר אין בת־ים. אין אַ בריוו פון ניצא פונעם 19-טן סעפטעמבער 1955 צו בן ארי, דעם בירגערמייסטער פון בת־ים, רעדט

אש מיט פארביטערונג וועגן דעם העצן פון די פרומע און פון חיים ליבער-
מאן אין בתים. אזוינע אנפאלן קעגן אים — שרייבט ער — ווירקן זייער
שטארק אויף זיין פרוי. מאכן זי קראנק. זיי האבן שוין געזאלט קומען,
און איצט — שרייבט ער — ווייסט ער שוין אליין נישט וואס צו טון.

אין די ערשטע טעג האט אש זיך געפילט אין בתים ווי דער באדן
אונטער אים וואלט געווען מינירט. איך האב איצט געזאגט: „איך האב די
זכיה צו זיין אייערס א לאנדסמאן. איך ווילן אויך אין בתים.“ דאס האט
געווירקט. מיינע אקציעס האבן זיך מיט איין מאל א הויב געטון... ער איז
א מינוט שטיין געבליבן און מיך ערשט איצט אנגעקוקט, געקוקט אויף
מיר מיט א פארשנדיקן בליק, ווי ער וואלט זיך וועלן פארזיכערן, צי
ס'שטייט פאר אים א פריינד צי א שונא...

— ווי מיינט איר — האט ער מיך געפרעגט — מ'גרייט נישט
אויף מיר קיין איבערפאל?

איך האב אים פארזיכערט אז אזא זאך וועט קיינמאל נישט געשען,
אז די פרומע אין בתים זענען א קליינער מיעוט, און אז דער גרויסער
רוב איז שטאלץ און גליקלעך צו האבן אזא לאנדסמאן ווי שלום אש. דער
גרויסער רוב אין בתים — האב איך געזאגט — זענען די מזרח-איראפע-
אישע שארית-הפליטה וואס האבן עולה געווען אין די לעצטע 8—10 יאר,
דאס זענען יידן וואס שטאמען מייסטנס פון פוילן, פון יענע יידישע שטעט-
לעך, וואס קיינער האט זיי נישט אזוי ווונדערלעך באזונגען ווי שלום אש.
א גאנצע שעה בין איך מיט אים ארומגעגאנגען. ער האט נישט
דורכגעלאזט קיין איינציק בוך-געשעפט (דאס איז געווען די סיבה וואס ער
האט נישט געוואלט פארן), איבעראל געזוכט דאס נויטיקע מאטעריאל,
און נישט געפינענדיק, איז ער ווייטער געגאנגען.

ביים געזעגענען האט ער מיר געדריקט די האנט ווי אן אלטן
באקאנטן און מיר געדאנקט פאר דער באגלייטונג און „פאר אליין“.

נאר ווען איך בין צו אים געקומען מיט א שטיקל צייט שפעטער,
כדי אים אין נאמען פון יידישן שרייבער-פאריין פארצולייגן א קבלת פנים
פאר אים, האט ער מיך שוין מער נישט געקענט. איך האב אלץ געמוזט
אנהייבן פון סאמע אנהויב...

י צ ח ק פ א נ ע ר

* *

*

ווען אַש וואָלט געווען כאַטש אַ שטיקל דיפּלאַמאַט אָדער אַביסל מער קאָנווענציאָנעל, אַזוי וואָלט ער אין דער סיטואַציע, אין וועלכער ער האָט זיך דעמאָלט געפינען, זיך נישט געטאָרט לאָזן לייטן פון זיינע שטיי-מינגען, נאָר אין זיין אייגענעם אינטערעס וואָלט ער געדאַרפט זיין מער העפלעך צו יעדן פרעמדן.

מען דאַרף נישט פאַרגעסן וואָס פאַר אַן אויפנאַמע ס'האַט געהאַט דער גרעסטער יידישער פּראָזע-קינסטלער פון אונדזער דור, קומענדיק זיך באַזעצן אין לאַנד. קיין איינציקע אָפיציעלע העברעישע אינסטיטוט-ציע האָט אים נישט באַאַכט, אים נישט באַגריסט, די צייטונגען האָבן נאָר געמאָלדן וועגן זיין קומען זיך באַזעצן אין לאַנד. בלויז איינצלנע מלוכה-פּערזענלעכקייטן האָבן אים אויפגענומען אין זייערע פּריוואַטע וווינונגען, ווי אַ פּערזענלעכן פּריינד און ווי אַן אַלטן ציוניסט.

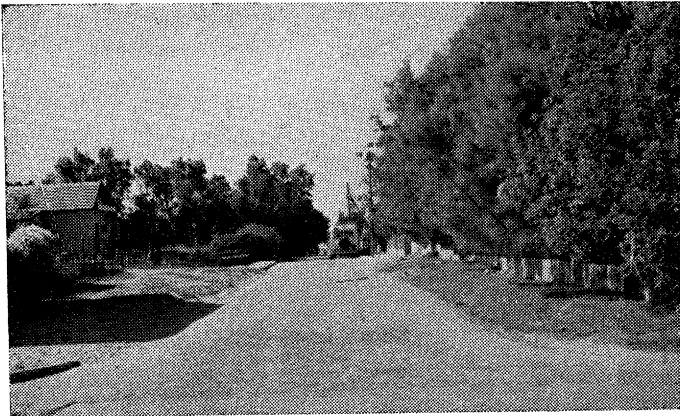
שלום אַש, וואָס האָט נאָך מיט אַ האַלבן יאָרהונדערט צוריק באַזוכט דאָס לאַנד ווי אַ ציוניסט, וואָס האָט דעם ישוב באַשריבן און באַזונגען אין הונדערטער דערציילונגען און אַרטיקלען; וואָס האָט פאַראייביקט אין דעם „געזאַנג פון טאַל“ דעם העראַיזם פון די יידישע פּיאַנערן, וועלכע האָבן באַזיגט די טויט-זומפן פון עמק. ער, וואָס איז געקומען קיין ישראל ווי מ'קומט צו אַ היים, וואָס זאָל טרייסטן, באַשיצן, זיין אַ מקלט קעגן שונאים און פאַרפּאָלגער, — האָט געדאַרפט זען ווי מען פאַרמאַכט פאַר אים די טירן.

מחוץ פון אַט דעם אומאַפיציעלן באַיקאַט זענען געשטאַנען: די פּרעסע אין יידיש און די יידיש-שרייבער אין ישראל. „די גאַלדענע קייט“ איז דאָכט זיך געווען דער איינציקער יידיש-זשורנאַל אויף דער וועלט, וואָס האָט אין די קריטישסטע יאָרן געגעבן אַשן „אַזיל-רעכט“, נאָך אַ סך פּריער איידער ער איז זיך געקומען באַזעצן אין לאַנד. און פונקט אַזוי האָט אַש, פונעם מאַמענט וואָס ער איז געקומען אין לאַנד ביז צו די לעצטע טעג פון זיין לעבן, זיך געדרוקט אין די „לעצטע נייעס“. און

שלום אש אין זיין לעצטער היים

נאך עמעץ האט זיך נישט אָנגעשלאָסן דער „פּאַסיווער רעזיסטענץ“: די קוטנער לאַנדסמאַנשאַפּט... די קוטנער אין ישראל זענען געווען די סאַמע ערשטע, וואָס האָבן איינגעאַרדנט אַ פּייערלעכן קבלת-פנים פאַר זייער באַרימטן לאַנדסמאַן. אַ ייד מיט אַ וויסער באַרד, ר' אהרן שלמה עלבערג, דער יושב-ראש פון דעם אירגון, אַ יוגנט-חבר פון אַשן, וואָס האָט צוזאַ-מען מיט אים געלערנט אין בית מדרש אין קוטנע, האָט אין זיין באַגריי-סונגס-רעדע געזאָגט: נישט שלום אש האָט קעגן אונדז, נאָר מיר האָבן קעגן אים געזינדיקט. ער האָט תמיד געמיינט נאָר אונדזער טובה, זיין כוונה איז געווען צו פאַרשיטן דעם תהום פון שנאה, וואָס הערשט צווישן „זיי“ און אונדז... דער ייד האָט גערעדט מיט האַרץ, זיך געוואַרגן מיט די טרערן...

אין מערץ 1955 האָט דער יידישער שרייבער-פאַריין אין ישראל איינגעאַרדנט אַ פּייערלעכן קבלת-פנים פאַר שלום אַשן. דער „אַש-באַיקאַט“ ביי אונדז אין לאַנד איז אָבער געווען אַן אימ-פאַרטיטער אַרטיקל, אַ קינסטלעך אייז וואָס האָט גאָר גיך גענומען שמעלצן. אַביסל שפּעטער — אַפילו אין געוויסע אַרטאָדאָקסישע קרייזן.

די ארלווורוב-גאַס אין בת-ים מיט אַשם הויז (לינקס).

זיין לעצטע היים

דאָס געסל אין בת־ים, וווּ אַש האָט זיין קליינע ווילע אויפגעבויט, הייסט רחוב ארלוזורוב. כאָטש עס איז די פּאַראַלעלע גאַס פון צענטער, האָט מען דאָך דאָס געפיל, אַז דאָס געסל ליגט ערגעץ אין אַ ווייטער גרינער קוראַרט־געגנט. זעלטן אַז אַ וואָגן אָדער אויטאָ זאָל איבעררייסן די שטילקייט וואָס הערשט דאָ. ס'קען אָפט אַוועקגיין אַ גאַנצע שעה, און קיין מענטש זאָל זיך נישט באַווייזן אין געסל. קוקנדיק אויף דער ארלוזורוב־גאַס פון דער באַלעבטער רח' ירושלים, ווייזט זיך אויס, אַז דאָס איז אַ גרינע בוימער־אַליי. די ווייניק הייזער וואָס געפינען זיך דאָ, שטייען נישט פּאַרנט צו דער גאַס צו, נאָר טיף אַריינגערוקט אין די גערטנער און זענען קאַמפּלירט מיט געדיכטע ביימער. דאָס זענען די הייזער פון די ערשטע קאָלאָניסטן וועלכע האָבן זיך דאָ באַזעצט מיט אַן ערך 35 יאָר צוריק, ווען בת־ים האָט נאָך געהייסן „בית־וגן“, און איז נאָך געווען, ווי ווייט דאָס אויג האָט געגרייכט, איין גראַער זאַמד־מדבר.

פונקט ווי דער פּויער, ווען ער גייט זיך בויען אַ נייע היים, שטעלט ער דאָס ערשטע אויף די שטאַל פאַר די בהמות, אַזוי האָט דער ערשטער קאָלאָניסט געפלאַנצט אַ גאַרטן, געפלאַנצט בוימער, נאָך אידער זיין הויז איז פאַרטיק געווען, און דאָס איז אין בת־ים גאַרנישט געווען פון די לייכטע זאַכן, ווייל צוזאַמען מיט בוימער האָט מען אויך געמוזט „פלאַנצן“.... ערד. די מי האָט אָבער געלוינט. היינט איז בת־ים איינגעטונקען אין גריניקייט. אירע הויכע און געדיכט־צעצוווייגטע בוימער וואַרפן ווייטע שאַטנס און זענען אַ דערפרישונג און אַ שוץ קעגן דער ברענענדיקער זומער־זון, אירע גערטנער און בלומען־אַלייען זענען אַ שם דבר אין לאַנד.

די גרינדער פון בית־וגן זענען געווען פרומע יידן פון ירושלים.

צווישן די פילע פונקטן וואס די געזעלשאפט (טאקע אויפן נאָמען „בית־וגן“) האָט פאַרגעשריבן אין אירע פאַרקויפֿס־קאָנטראַקטן פאַר די קויפֿער פון מגרשים, האָט זיך אויך געפינען אַ פונקט, אַז דער קויפֿער טאָר נישט מחלל שבת זיין בפרהסיה...

אין די זכרונות פון איינעם פון די בית־וגנער ערשטע קאָלאָניסטן ווערט דערציילט אַז עפיואָד: צוויי זין, וואָס האָבן געהאַט אין בית־וגן זייערע עלטערן, פלעגן יעדן שבת אין דער פרי גיין לענגאויס די זאַמדן פון ים־ברעג, פון תל־אביב קיין בת־ים, כדי די ערשטע 8 קאָלאָניסטן זאָלן קאַנען דאווענען מיט מנין...

פון דעמאָלט אָן זענען אַ סך וואָסערן אין ים אַריינגעפלאָסן. דאָס אַמאָליקע בית־וגן איז מיט דער צייט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין דעם היינטיקן בת־ים. פון אַ פּריוואַטער געזעלשאַפט, אַ קאָמיטעט, איז געוואָרן אַ שטאַט־ראַט, וועלכער מאַכט זיך גאַרנישט דערפון, ווען אירער אַ בירגער איז מחלל שבת. אַבי ער צאָלט נאָר פינקטלעך אַלע געמיינדע־שטייערן... אָבער נישט געקוקט אויף אַלע רעפּאַרמען און רעליגיעזער טאַלע־ראַנץ, איז דער כאַראַקטער פון שטעטל פאַרט געבליבן אַ רעליגיעזער. דאָ קאָן מען נאָך טרעפן אין דער שול זיצן יידן ביי אַ בלאַט גמרא. ס'ווערן נאָך געפּראָוועט שלוש־סעודותן און מלווה־מלכותן לויטן אַמאָליקן שטיי־גער, און אין צענטער פון שטעטל וועט מען שבת נישט וואָגן זיך צו פאַר־רויכערן אַ פּאַפּיראַסל. אַט די קליינע צאָל תושבים פון דער אַמאָליקער בית־וגן, האָט דאָס געאַרבעט מעשים, הערנדיק אַז שלום אַש, דער „משומד“ און „מיסאַנער“ באַזעצט זיך אין ק"ק בת־ים.

בת־ים איז זינט דער אַנטשטיינג פון דער מדינה געוואַקסן פון 2 אויף 30 טויזנט איינוואוינער. עס זענען צוגעבויט געוואָרן איבער טויזנט בלאַק־הייזער, צענדליקער נייע גאַסן, אַלייען און אַספּאַלטירטע שאַסייען זענען אַנטשטאַנען. די דאָזיקע פיבערהאַפטע בוי־טעטיקייט האָט זיך אָבער נישט אָפּגעשפּילט אין צענטער פון בת־ים, נאָר מחוץ פון איר. בת־ים האָט אויסגענוצט אירע אַרומיקע ווייטע זאַמד־שטחים. עס זענען אַנטשטאַ־נען אַ גאַנצע ריי נייע זעלבשטענדיקע, פאַר זיך געשלאָסענע קוואַרטאַלן, מיט אייגענע נעמען ווי: שכון עמידר, שכון ותיקים, רמות־ים און אַנדערע.

אזוי ארום איז דאָס שטעטל אליין ביי דעם גאַנצן בוי־פיבער (וואָס האָט ביז היינט נישט נאָכגעלאָזט), געבליבן „פאַרשוּינט“. עס האָט אָפּגעײט איר אַלטן אידילישן כאַראַקטער. דערמאנט טאַקע בת־ים אין יענע קליינע „מוטער־לענדער“ וואָס זענען רייך און מעכטיק געוואָרן אַ דאַנק זייערע גרויסע קאַלאָניעס... בת־ים אליין האָט היינט נישט מער ווי 5 טויזנט איינוואוינער, בעת בלויז איינע פון אירע „קאַלאָניעס“ — שיכון עמידר למשל — האָט קרוב 15 טויזנט...

יא, דאָס שטעטל בת־ים אליין (אַן די „קאַלאָניעס“), איז געבליבן כמעט אזוי ווי עס איז געווען מיט 10 — 15 יאָר צוריק, דאָס זעלבע אויס־זען, די זעלבע מענטשן, די זעלבע שטילקייט...

רעדנדיק מיט מיר אַמאָל וועגן איר נייער היים, האָט מאַטילדא אַש געזאָגט, אַז בת־ים דערמאָנט זי אין... קוטנע: דאָס זעלבע אויסזען, די זעלבע קליינע קלייטן און געשעפטן, די זעלבע געזעלשאַפטלעכע אָפּגעזונ־דערטקייטן, די זעלבע קליינשטעטלדיקייט...

אפשר האָט אַש טאַקע דערפאַר אויסגעקליבן אַט דאָס שטילע שטעטל פאַר זיין לעצטער היים? אפשר האָט ער נאָך די אַלע שטורעמס פון די לעצטע יאָרן געבענקט נאָך דעם אידילישן שטעטל פון זיין קינד־הייט — וועמענס המשך און נייער גלגול עס איז בת־ים?

אויף אַ גלעזל טייַ בייַ די בן־אריים

רעכטס : דוד בן־ארי און שלום אַש, לינקס : מאַטילדא אַש און בתיה בן־ארי

זיין לעצטער שכן

אז דוד בן-ארי, דער ראש העיר פון בתי-ים, האט אשן אנגעבאטן „אזיל-רעכט“ אין זיין קהילה, האט ער געוואוסט, אז אזוי לייכט וועט דאס אים נישט אנקומען. און ער האט קיין טעות נישט געהאט. נישט נאר האט ער געדארפט קעמפן קעגן די אייגענע, ארטיקע פאנאטיקער, נאר אויך קעגן געוויסע „ליבעראלן“. עס האבן אויך נישט געפעלט קיין „פריינטלע-כע“ עצות מצד געוויסע הויכע פענצטער, וועלכע האבן אים געראטן, אז צוליב שלום-בית וואלט גלייכער געווען, אז ער זאל זיך נישט אריינלאזן אין קיין „אואנטורעס“...

בן-ארי האט אבער פאר יעדן פרייז געוואלט האבן שלום אשן אין זיין געמיינדע.

בן-ארי, דער מענטש מיט א פראקטישן און רעאלן חוש פאר מוני-ציפאלע און ווירטשאפטלעכע פראגן, בן-ארי דעם ותיק, האט אבער אויך נאך פארקאפט דאס קליינע אידילישע פויליש-יידישע שטעטל מיט אלע זיינע חנען און איינגעזאפט אין זיך אלע שיינקייטן פון אלטן יידישן שטיי-גער. פאר אים איז שלום אש נישט געווען קיין אבסטרעקטער באגריף, נישט בלויז א קלינגענדיקער נאמען, פאר אים איז ער געווען דער, אויף וועמענס ווערק ער האט זיך גייסטיק אויסגעכאוועט, וועמענס ראמאנען און דערציילונגען ער האט ממש געשלונגען זייענדיק נאך א יונג בחורל אין זיין היים-שטעטל פלאנסק. פאר אים איז אש געווען דער מחבר פון „שטעטל“, פון „שלמה נגיד“, פון „קידוש השם“, פון „תהלים-ייד“. פאר אים איז ער געווען דער, וואס האט געשטעלט דעם שענסטן דענקמאל פאר די אלע יידישע קוטנעס און פלאנסקס, פון וועלכע ס'איז מער קיין זכר נישט געבליבן. און אט דעם אשן (און קיין אנדערער האט פאר אים נישט

שלום אַש אין זיין לעצטער היים

עקזיסטירט) האָט ער געוואָלט האָבן אין זיין געמיינדע, און ער האָט זיין ציל דערגרייכט.

„מיינע פוילישע יידן זענען מער נישטאָ“ — האָט אַש אַמאָל געזאָגט צו בן-ארי מיט טרערן אין די אויגן — איז נישטאָ ווער עס זאָל זיך פאַר מיר אָננעמען“...

האָט דער פּלאָנסקער ייד בן-ארי זיך געפילט ווי איינער פון די לעצטע חסידים פון שלום אַשן, וואָס זענען צוריקגעבליבן פונעם מיליאָ-ניקן פוילישן יידנטום, און ער האָט געפילט אַז אויף אים ליגט דער חוב, זיך אָנצונעמען פאַר זיין גרויסן אָנגעגריפענעם רבי'ן...

דער עקזאמען

ווי אַשס אַ „לאַנדסמאַן“ און אַ שכּן (מיין דירה איז 5—6 מינוט גאַנג פון זיין ווילע), איז מיר נישט אַזוי לייכט אָנגעקומען אַריינצוקומען דאָס ערשטע מאָל צו אים אין שטוב אַריין. שרה, די ווירטשאַפּטעריין (אויך אַ בת־ימער, וווינט טאַקע אין זעלבן געסל) האָט אויף מיין קלינגען געעפנט די טיר. איך האָב זי געבעטן מעלדן אַשן, אַז איך קום אין נאָמען פון יידישן ליטעראַטן־פאַריין. זי האָט מיך געלאָזט שטיין אין דרויסן פאַר דער פאַרמאַכטער טיר. נאָך אַ מינוט איז זי צוריקגעקומען און מיר געזאָגט אַז אַלעס וואָס איך דאַרף צום אַדון אַש, זאָל איך אים שריפטלעך מודיע זיין... — איך פּערזענלעך באַדאַרף צו אים גאַרנישט — האָב איך אַ באַליידיקטער געזאָגט — איך קום אין נאָמען — — —

— וועגן מיר... פאַרענטפּערט זיך שרה — אָבער דער אַדון אַש... איך בין אַוועק מיט אַ געפיל ווי מען וואַלט מיך אַראַפּגעוואַרפן פון אַלע טרעפּ.

אַהיים קומענדיק האָב איך אָנגעשריבן אַ קורץ אָפיציעל בריוול צו אַשן, בעטנדיק, מיר באַשטימען אַ באַגעגעניש פון אַ פּערטל שעה. נישט באַקומענדיק נאָך עטלעכע טעג קיין ענטפּער, האָב איך אַשן אָנגעקלונגען. ביים אַפּאַראַט איז געווען די פּרוי אַש. זי איז געווען אינפאַרמירט וועגן מיין בריוו. דאָס איז געווען אין אַ פּרייטיק, די לעצטע טעג פון דעם גורל־דיקן חודש נאָוועמבער 1956. זי האָט מיך באַשטעלט אויף שבת פאַרמיטאַג. צו דער באַשטימטער שעה האָב איך אָנגעקלונגען אין אַשס טיר. די ווירטשאַפּטעריין האָט מיר געעפנט און ווידער געאַנגען מעלדן אַשן. נאָר שטאַט מיך אַריינצולאָזן, איז אַש צו מיר אַרויסגעקומען. אין דרויסן פאַרן הויז זענען געשטאַנען צוויי אויטאָס. פון שטוב האָט מען אַרויסגע־

הערט שטימען פון מענער און פרויען : אש האט געהאט געסט. ער האט מיך אַרויסבאַגלייט ביז אויף דער גאס אַרויס.

— מיר האָבן ערשט נישט לאַנג דערעפנט אונדזער אייגענעם לאַקאַל — האָב איך געזאָגט. נאָך 25 יאָר האָבן ייִדיש־שרייבער אין ישראל ענדלעך באַקומען אַ דאָך איבערן קאַפּ. ווילן מיר אז שלום אש זאל אונדזער קלוב באַשיינען. אַ חוץ דעם, האָב איך געזאָגט, זענט איר מיט אונדז געווען אין די שווערע טעג. יידן ווילן הערן אייער וואָרט פון טרייסט און דער־מוטיקונג.

— ניין, ער קען נישט — האָט ער געזאָגט. איצט נישט. ער איז צו נערוועז, צו צערודערט, אפשר שפעטער, אַביסעלע שפעטער, האָט ער זיך געבעטן — אז גאָט וועט העלפן... דערווייל זעט איר דאָך וואָס ס'טוט זיך... די וועלט קאָכט מיט אונדז, וויל אונדז, חלילה, אומברענגען... ווער האָט איצט דעם קאַפּ צו אַזוינע זאַכן?... אַזוי רעדנדיק האָט ער מיך אַרויסבאַַגלייט ביז צו דער רחוב ירושלים. דאָ האָט ער מיר געגעבן די האַנט און זיך אומגעקערט אַהיים.

אַ גאַנצן טאָג איז מיר געשטאַנען פאר די אויגן אַשס טרויעריק פנים, און ס'האָט מיר געקלונגען אין די אויערן זיין געבראַכענע שטים : „די וועלט האָט מיט אונדז צו טון... מ'וויל אונדז, חלילה, אומברענגען“... דער פאַרדרוס וואָס איך האָב אויף אים געהאַט איז איצט אינגאַנצן צערונען געוואָרן.

מיט אַן ערך צוויי וואָכן שפעטער האָבן מיר סוצקעווער און אויך א. לים (וועלכער האָט אַשן איינגעלאָדן אויף אַ שמועס אין „קול ישראל לעולה“) איבערגעגעבן, אז אש איז שוין מסכים צו אַ קבלת־פנים אין פאַריינס־קלוב, איך זאל מיך מיט אים פאַרבינדן און באַשטימען די דאַטע. דאָס איז געווען אין מיטן חודש דעצעמבער. דאָסמאָל בין איך תיכף אַרייַנגעלאָזט געוואָרן.

נאָכדעם ווי אש האָט באַשטימט די דאַטע פון זיין אָונט, און איך האָב מיך שוין אויפגעהויבן אויף אַוועקצוגיין, האָט ער מיך פלוצעם געפרעגט (ווי ער וואָלט עס פון מיר קיינמאָל נישט געהערט) ווי איך ווין.

י צ ח ק פ א נ ע ר

און אז איך האָב אים געזאָגט, אז איך ווילן עטלעכע מינוט גאַנג פון זיין
הויז, האָט ער מיך געפרעגט צי איך בין פריי.

— כמעט — האָב איך געזאָגט.

און נאָך אַ קליינער פּוּיזע האָט ער מיך פּלוצעם אַ פּרעג געטון :

— איר שרייבט ?

אַזאָ אומגעריכטע פּראַגע פון שלום אַשן האָט מיך אַביסל צעטומלט...

— אַט אזוי... פון צייט צו צייט...

— און ווו דרוקט איר אייך ? האָט ער נישט אָפּגעלאָזט.

— ווו ס'לאָזט זיך. אין דער לאַקאַלער פּרעסע, אַמאָל אין אויס-

לאַנד, און דערזענדיק אין זיין ביכער-שאַנק עטלעכע זשורנאַלן „גאַלדע-

נע קייט“, האָב איך מוסיף געווען : אויך אין די „גאַלדענע קייט“.

— איר קענט מיר געבן אַ נומער ווו איר האָט זיך געדרוקט ?

איך האָב אַרויסגענומען דעם נומער 25 און אים דערלאָנגט. אין דעם

נומער איז געווען געדרוקט מיין רעצענזיע וועגן צבי אייזנמאנס „די באַן“.

— לאָזט דעם זשורנאַל אויף מיין טיש, איך וועל שפּעטער לייענען.

און לאָזט אויך אייער אַדרעס.

צוויי טעג נאָך דעם דאָזיקן שמועס, אַהיימקומענדיק פון תל-אביב,

דערציילט מיר מיין פּרוי אז אַש איז מיט זיין אויטאָ פאַרפאַרן פאַר אונדזער

הויז, און הערנדיק אז איך בין נישטאָ, האָט ער געלאָזט זאָגן דורכן שאַפּער,

אז ווען איך וועל אַהיימקומען פון שטאָט, זאָל איך צו אים אַריבערקומען.

אין דער לאבאָראַטאָריע

דאָסמאָל האָט מיר געעפנט די פרוי אַש און מיך אויפגענומען מיט די ווערטער: אַש וואָרט שוין אויף אייך. זי האָט הפנים געוואָסט וועגן וואָס עס האַנדלט זיך.

איך האָב אַשן געטראָפן אין אויפנעם-צימער. ווען איך בין אַרייַן-געקומען, האָט ער זיך אויפגעהויבן און איך בין מיט אים אַרייַן אין אַרבעט-צימער. ער האָט מיר אָנגעוויזן אַ שטול און איז גלייך צוגעטרעטן צום ענין.

— איך האָב אייך געהייסן... געבעטן — האָט ער זיך פאַרראַכטן — קומען... איבערגעליענט אייער... האָט ער געוויזן מיטן פינגער אויפן זשורנאַל „גאַלדענע קייט“, וואָס איז נאָך געלעגן אויף זיין שרייב־טיש. — אין אַמעריקע האָב איך אַ סעקרעטאַר... שוין אַ סך יאָרן... אָפּזאָגן קאָן איך אים נישט... איר פאַרשטייט מיך? ...

ניין, איך האָב אים נישט פאַרשטאַנען: צוליב וואָס-זשע האָט ער מיך באַשטעלט? כדי מיר צו זאָגן, אַז ער קאָן זיין אַלטן סעקרעטאַר נישט אָפּזאָגן? ...

— איר פאַרשטייט? — האָט ער ווייטער גערעדט מיט אָפּגעהאַקטע זאַצן — אָפּזאָגן קאָן איך אים נישט. אָבער ער איז דאָרט... און איר... כ'דאַרף אַ מענטש דאָ... וועל איך מוזן מיט אים פאַרטיק ווערן... אַדורכ-קומען... אים צאָלן חודשלעך אַדער אַן אַנטשעדיקונג... איר פאַר-שטייט מיך?

איצט האָב איך אים פאַרשטאַנען.

— כ'דאַרף נישט קיין גאַנצן טאָג. בלויז אַ 2—3 שעה אין טאָג. איז לאַמיר זיך צונויפּרעדן...

נאָכדעם ווי מיר האָבן זיך „צונויפּגערעדט“, האָט מיר אַש געהייסן

יצחק פאנער

צורוקן זיך צום שרייב־טיש און ער האָט מיר אונטערגערוקט אַ בויגן פון זיין כתב־יד.

— פרוּווט לייענען מיין כתב־יד, וועלן מיר זען צי ס'גייט — האָט ער געזאָגט.

איך האָב מיך גענומען לייענען. ס'זענען געווען שורות איבער וועלכע איך בין געגאָנגען ווי איבער אַ גלאַטן שאַסיי. און ביי אַנדערע שורות האָב איך זיך נישט געקענט אַרויספלאַנטערן איבער אַ וואָרט און בין שטיין געבליבן. ער האָט מיר געמוזט אַרויסהעלפן, כדי איד זאל קענען ווייטער גיין.

ביים לייענען פרעמדע כתב־ידן מוז מען אָפט מער טרעפן ווי איבערלייענען אַ וואָרט. מען דערקענט אַ געשריבן וואָרט מיינסטנס לויט זיין אַרטאָגראַפישן בילד, לויט זיין אויסלייג־"מונדיר", מיט וועלכן דאָס אויג געוווינט זיך צו אין משך פון אַ סך יאָרן. מען אַנטציפערט אויך אָפט אַן אומדייטלעך געשריבן וואָרט פון אַ פרעמדן כתב־יד לויט דעם זין פון זאָן, מען פרוּווט צי עס פאַסט אַריין אין דער ראַם פון געדאַנק און פון זאָן־בוי, פונקט ווי דאָס קינד פאַסט־צו די בוישטייער פון זיין שפּילצייג, אַן ס'זאל אַרויסקומען דער געפלאַנטער פּאַלאַץ.

ביי אַשן האָבן זיך נישט געלאָזט אָנווענדן די דאָזיקע כללים. זיין אַרטאָגראַפיע האָט נישט ווייניקער געהערט צו די אַנטיקוואַרישע זעלטנ־הייטן ווי זיינע חנוכה־לעמפלעך... אויך זיין סינטאַקס האָט זיך זעלטן אונטערגעוואָרפן די גראַמאַטיקאַלישע כללים און געזעצן. אַ חוץ די אַלע „חטאים" האָט נאָך אַש געהאַט די געווינהייט אָפט אַדורכצולאָזן וואַקאַלן, (למשל: גרופן, גצויגן, בוויזן, בגאַנגען). אויך האָט זיך זיין באַשטימטער ווייבלעכער אַרטיקל זעלטן געלאָזט דיקטירן פון דעם פאַרוואָרט. ער האָט געשריבן: צו די מוטער, מיט די שיף.

נאָכדעם ווי איך האָב עטלעכע מינוט געלייענט, האָט אַש געזאָגט:

— איך זע אַז ס'וועט גיין.

— ס'איז מיר אַביסל שווער צוליב... איר שרייבט נאָך מיט דער

אַלטער אַרטאָגראַפיע.

שלום אש אין זיין לעצטער היים

— יא, כ'בין שוין אזוי געוויינט.

— זאל איך איבערשרייבן מיט דער זעלבער אַרטאָגראַפֿיע?

— ליבער וואָלט מיר געווען. אויב אייך וועט נאָר נישט שווער זיין.

— זיכער וואָלט מיר לייכטער געווען מיטן נייעם אויסלייג. נאָר

אויב איר ווילט...

ער האָט אַ וויילע נאָכגעקלערט. דאָן האָט ער מיך אַ פרעג געטון:
איר ווייסט נישט אין וועלכער אַרטאָגראַפֿיע מיינע לעצטע ביכער זענען
געדרוקט? מיר דאַכט זיך אַז אַזוי ווי איך שרייב...

— איך גלויב אַז נישט... איבריקנס — האָב איך געזאָגט — איך
האָב אין דער היים אייערע לעצטע ראַמאַנען אין אַריגינאַל, וועל איך
אַ קוק טון.

צומאַרגנס האָב איך אים געבראַכט דאָס בוך „דער מאַן פֿון נצרת“
(פאַרלאַג א. לאוב, ניו-יאָרק, 1955) און אים געוויזן, אַז די אַרטאָגראַפֿיע
איז די אולטראַ-מאָדערנע.

יא, איר האָט רעכט. נו, אויב אַזוי, שרייבט אין „אייער“ אַרטאָ-
גראַפֿיע. און נאָך אַ פּוּזע פרעגט ער: זאָגט מיר איך בעט אייך, ווי אַזוי
שרייבט מען ביי „אייך“ זון? כ'מיין די זון פֿון הימל?

— מ'שרייבט: ז', ר', נ'.

— און ווי אַזוי שרייבט מען זון, אַ טאַטנס אַ זון?

— איך אַזוי.

— נו, זעט איר שוין? ווּזשע איז דער חילוק? — מאַכט ער מיט

ביטול.

און דערביי האָט ער פאַרגעסן, אַז ביי אים איז אויך קיין חילוק
נישטאַ צווישן „זון“ אין הימל און „זון“ פֿון אַ טאַטן: ביידע ווערטער
שרייבט ער: „זיהן“...

אַש האָט אַרויסגענומען פֿון דעם שופּלאַד בויגנס לינירט פּאַפֿיר און
אַ צענדליק בויגן גלאַט-ווייס פּאַפֿיר.

— דאָס ווייסע פּאַפֿיר איז אויף איבערצושרייבן אויף דער שרייב-

מאשיין — האָט ער געזאָגט — און אויף דעם לינירטן פּאַפּיר זאָלט איר קודם איבערשרייבן מיט דער האַנט מיין כתב־יד. שרייבט קלאָר און ריין, כּיזאָל קאָנען לייענען. און ערשט נאָכדעם, ווי כּיזעל איבערקוקן און פּאַר־ריכטן, וועט איר עס איבערשרייבן אויף דער שרייב־מאַשיין. איר פּאַר־שטייט מיר ?

די פּראָזע „איר פּאַרשטאַיט מעך“ — האָט אַש שוין אַביסל צו אָפּט געברויכט, אָפּטמאָל אפילו דאָרט, וווּ ס'איז נישט געווען אַ סך צו פּאַר־שטיין... און פונקט אַזוי האָט ער כּמעט ביי יעדן געזעגענען זיך מיט מענטשן געברויכט די פּראָזע „איך דאנק אייך זייער“, אָפּטמאָל אפילו דעמאָלט, ווען נישט ער, נאָר דער צווייטער האָט געדאַרפּט דאַנקען...

— איר פּאַרשטייט מיר ?

— יאָ.

— און אַז ס'וועט אייך זיין שווער איבערצולייענען אַ וואָרט, זאָלט איר נישט פּטרן קיין אומזיסטע צייט. שטעלט אַזעק אויפן אָרט פון דעם וואָרט אַ פּראָגע־צייכן, איר פּאַרשטייט ?

איך האָב געוואָגט אים צו פּרעגן :

— און אַז איך וועל זען אַז איר האָט זיך ערגעץ טועה געווען מיט אַ נישט פּאַסיק וואָרט, מעג איך פּאַרריכטן ? אַש האָט מיר ריכטיק פּאַרשטאַנען.

— יאָ, איר קענט, נאָר שטעלט אייער וואָרט נעבן מיינעם אין פּאַראַנטעז און מיט אַ פּרעג־צייכן.

איך בין געגאַנגען אַ שריט ווייטער :

— און אַז ס'וועט זיין עפעס צו פּאַרריכטן אין דער סינטאַקס ?

— דאָן מאַכט עס אויך אַזוי ווי ביי אַ וואָרט. שפּעטער, ביים איבערקוקן, וועלן מיר זען... צום רב וועלן מיר נישט גיין... האָט ער גוטמוטיק געשמייכלט.

פאַרן אַהיימגיין האָב איך געעפּנט דאָס בוך „דער מאַן פון נצרת“ וואָס איך האָב פון דער היים מיטגעבראַכט און אים געבעטן אַ דעדיקאַ־ציע, ער האָט איינגעטונקען די פּעדער אין גרויסן טינטפּאַס און געשריבן :

שלום אש אין זיין לעצטער היים

„צו מיין קאלעגע יצחק פאנער מיט די האפענונג צו ווערן מיין פריינד.
שלום אש“.

א צייט־לאנג האט מיר אש „קאלעגע“ נישט געגעבן קיי רו...
צום סוף האב איך מיך גענומען טרייסטן, געפרוהט אין אש ווידמונג
אריינטייטשן טיפע געדאנקען און רמזים: ער האט דערמיט זיכער געמיינט
צו זאגן — האב איך געפרוהט מיר אויסרעדן — אן אַזוי ווי זיינע אמתע
קאלעגן זענען אים שונאים, ווינטשט ער זיך „קאלעגן“ וואס זאלן אים
קאנען זיין פריינט...
.

אינטעריער

די ווילע פון די אַשס איז אַ קליינע. זי באַשטייט פון 4 צימערן: אַן אויפנעם-צימער מיט אַן אָפּגעטיילט עס-צימערל, אַ קיך, אַ שלאָף-צימער און אַשס אַרבעט-צימער. פונעם קליינעם קאַרידאָרל קומט מען אַריין אין דעם אויפנעם-צימער. ביי דער וואַנט שטייט אַ סאַפּע, אַ טיש און פּאַטעלן פון דער צייט פון לודוויג דעם 16-טן, ביי דער גלאַז-טיר שטייט אַ בראַנזענער ביוסט פון אַשן אין לעבנסגרייס, פון דעם באַרימטן סקולפּטאָר יעקב עפּשטיין. ביי אַ צווייטער וואַנט שטייט אַן אַלטפרענקישע קאַמאָד פון אַ זעלטן האַלץ, מיט פיר שיפּלאָדן. אויף די ווענט הענגען קונסטבילדער פון: זיגמונד מענקעס, מאַרק שאַגאַל, מאַוריצי גאַטליב, פּיסאַראַ, קיסלינג, מילע, דעלאַקרואַ, און אַנדערע.

דער סאַלאַן איז אָפּגעטיילט פון עס-צימער מיט אַ האַלבער וואַנט. קנאַפּ פאַרן סופּיט, אויף אַ לאַנגער שמאַלער פּאַליצע זענען אויסגעשטעלט חנוכה-לעמפלעך, מעטאַלענע טעלער, טאַצן, קרוגן פון פאַרשידענע יאָר-הונדערטער. אַ שמאַלער קאַרידאָר טיילט אָפּ דאָס שלאָף-צימער פון אַשס אַרבעט-צימער. ביי איין וואַנט שטייט אַ ברייטער טאַפּטשאַן, איבער אים הענגען צוויי לאַנדשאַפּט-בילדער (אייל) פון דעם רוסיש-יידישן מאַלער איזאַק לעוויטאַן. אויף דער אַקעגנאיבערדיקער וואַנט — אַ פּאַרטרעט אין אייל פון אַשס טאַכטער רות, אַ פּייסאַזש פון סיסלעי. צווישן די איינגעראַמ-טע פּאַטאַגראַפיעס: אַ בילד פון אַשן מיט שלום עליכם (איינע פון שלום עליכס לעצטע פּאַטאַגראַפיעס אין אַמעריקע), אַ בילד פון אַשן מיט חיים ווייצמאַן, און איבער זיין שרייב-טיש — אַ פּאַטאַגראַפיע פון ר' שיעלע קוטנער, וועגן וועמען אַש רעדט מיט גרויס לייבשאַפּט און יראַת הכבוד. דאָ שטייט נאָך אַ קאַמאָד אין זעלבן סטיל ווי יענע פון אויפנעם-צימער, צוויי פּאַטעלן און אייניקע האַלץ-בענקלעך מיט שמאַלע געזעסן, הויכע און

שמאלע אַנלענס און הויכע פיס, די דאָזיקע בענקלעך זענען אַמעריקאַנישע און שטאַמען נאָך פון דער ענגלישער קאָלאָניאַל־תּקופּה. דער ביכער־שראַנק איז אַ רעלאַטיוו קליינער (אַשס מייסטע ביכער זענען נאָך אין לאַנדאָן). אין אַ גלאַז־שראַנק ליגן אַלטע האַנט־געשריבענע אגודות של פּסח, אַלטע מגילות, זעלטענע אַנטיקן, צווישן זיי — אויך דער אַרדן „פּאָלאָניאַ רעסטיטוטאַ“ וואָס אַש האָט באַקומען פון דער פּוילישער רעגירונג אין יאָר 1932. אויף די ווענט פון אויפּנעם־און אַרבעט־צימער הענגען אויך אויסצייכענונגען און ערן־דיפּלאָמען פון שטעט, אַקאַדעמיעס, אינסטיטוציעס. דאָס גאַנצע הויז איז איין מוזעום פון טייערע קונסט־בילדער און זעלטענע אַנטיקן.

ביי דער פּראָנט־וואַנט שטייען אַשס שרייב־טישן, איינער ביים פענצטער און דער צווייטער אַביסל ווייטער, לעבן דער גלאַז־טיר וואָס פירט אַרויס אין הינטערשטן גאַרטן.

דערזענדיק צום ערשטן מאל אַשס שרייב־טישן, האָב איך געהאַט דאָס זעלבע געפיל, ווי קומענדיק בעתן ערשטן וועלט־קריג קיין ווין, האָב איך צום ערשטן מאל דערזען די בורג פון דער האַסבורגער דינאַסטיע. איך האָב מיר תּמיד פּאַרגעשטעלט, אַז דאָס הויז וווּ דער קייסער וווינט דאַרף זיין דער גרעסטער, העכסטער און שענסטער בנין אין ווין... צום סוף האָב איך דערזען פשוטע אַלט־פּרענקישע בנינים מיט קליינע אַלט־פּרענקישע פענצטער און טירן...

איך האָב געמיינט אַז שלום אַש דאַרף האָבן דעם גרעסטן, שענסטן און מאַדערנסטן שרייב־טיש... און דאָ האָב איך צו מיין פּאַרווונדערונג דערזען צוויי פּראָסטע מאַסיווע טישן ווי מען האָט זיי געקענט טרעפּן אין די באַלעבאַטישע שטובער פון די אַמאַליקע קליינע שטעטלעך. און נאָך מער דערשטוינט בין איך געבליבן, דערזענדיק שטיין אויף יעדן טיש אַ טינטנפּאַס און אַרום זענען געלעגן אַ סך פעדערן מיט האַלץ־שטילן, אַש האָט נישט געקענט שרייבן מיט קיין פּיל־פעדער, נאָר מיט אַזוינע פעדערן מיט וועלכע ער האָט געשריבן מיט 60 — 50 יאָר צוריק.

פארוואָס ער שרייבט נישט קיין רעאליסטישן ישראל-ראַמאַן

5.1.57

נעכטן אין דער פרי בין איך געגאַנגען צו אַשן, ער זאל אונטער-
שרייבן די בריוו וואָס ער האָט מיר מיט אַ טאָג פריער דיקטירט. (אַש
האָט קיין שרייב-מאַשין נישט געהאַט, האָב איך זיינע מאַנסקריפטן און
די בריוו איבערגעשריבן ביי מיר אין דער היים, אויף מיין שרייב-מאַשין.)
ס'איז געווען אַ טאָג נאָך דער באַגעגעניש מיט אים אין יידישן ליטעראַטור-
פאַריין. דער לאַקאַל (וואָס האָט 175 זיך-פּלעצער), איז געווען אַזוי
געפאַקט, אַז ס'זענען מער מענטשן געשטאַנען ווי געזעסן. אַש האָט זיך
אין דעם טאָג נישט גאַנץ גוט געפילט און פאַרנדיק צום אַוונט האָט ער
זיך פאַרגענומען זייער ווייניק צו רעדן. נאָר אַז ס'איז געקומען דערצו,
האָט ער זיך פאַרגעסן און גערעדט אַ דרייפערטל שעה. און גערעדט מיט
אַ סך האַרץ. ס'איז געווען זיין ערשטער עפנטלעכער אַרויסטריט נאָך די
גורלדיקע נאָוועמבער-טעג.

מיט עטלעכע טעג צוריק האָט דער ליטעראַרישער רעדאקטער פון
ראַדיאָ „קול ישראל“ (יידיש-אוידיציע), א. ליס, געהאַט מיט אים אַ שמועס
(דאָסמאַל צופעליק פאַר דער העברעישער אוידיציע). די אויפנאַמע פון דעם
שמועס איז געמאַכט געוואָרן ביי אַשן אין שטוב. אַש האָט גערעדט וועגן
דער סיני-אַקציע און זיינע ווערטער האָבן אַלע העברעישע צייטונגען
געבראַכט דעם צווייטן טאָג וואָרט פאַר וואָרט.

אַש האָט צווישן אַנדערן געזאָגט :

„מיט די ישראל-העלדן אין מדבר סיני זענען געווען אַלע דורות
פון יידישן פּאָלק, און מיט די געפּאַלענע פון צה"ל זענען געווען די יידישע
קרבנות פון אַלע גלותן, די אומגעקומענע פון פּאַגראַמען, די פאַרברענטע
אין די קרעמאַטאַריומס“.

„איך גלויב באמונה שלימה — האָט ער געזאָגט — אַז דער נס פון

שלום אַש אין זיין לעצטער היים

אַנטשטיין פון דער מדינה נאָך דער פאַרניכטונג פון אייראָפּעישן יידנטום. איז געווען אַ נס מן השמים, און איך גלויב אויך אין דער צוקונפט פון ישראל, אַז קיין מענטשלעך ביז קעגן איר וועט נישט מצליח זיין. און די וועלט פון גערעכטיקייט וועט סוף כל סוף איינזען, אַז נישט צוליב דעראַ-בערונגען און רווחים איז ישראל אַרויסגעגאַנגען אַרויסצושלאָגן דעם חלף פון די הענט פון מצרישן אַגענט פון מאַסקווע, נאָר כדי צו ראַטעווען זיין קיום און זיין פרייהייט.

ביים קבלת-פנים אין ייד. ליטעראַטן-פאַריין האָבן אייניקע רעדנער אונטערגעשטרעכט דעם פאַקט, אַז אַש איז ביים אַנהויב פון דער סיני-אַקציע נישט אַנטלאָפן, ווי אַ סך אַנדערע יידן מיט אויסלענדישע פעסער, נאָר ער איז געבליבן מיט אונדז אין די שווערע טעג.

— קומט מיר אַ קניפּ אין בעקל — האָט אַש אין זיין ענטפער געזאָגט — אַ גרויסער אויפטו פון מיר וואָס איך בין נישט אַנטלאָפן!... פאַר זיי, אונדזערע קינדער, זאָלן מיר זיך בייגן! האָט ער אויסגערופן — פאַר זיי, וואָס האָבן זייער בלוט פאַרגאַסן פאַר אונדזער פרייהייט און אונדזער כבוד!

— מיר זענען געוויינט — האָט ער געזאָגט — אַז די וועלט זאָל אויף אונדז רחמנות האָבן, אונדז באַדויערן. איז גוט אַז די וועלט זאָל אויף אונדז אַמאָל אויך ברוגז זיין... (וועגן דער סיני-אַקציע).

נאָכן אַונט זענען אייניקע שרייבער אַוועק מיט אַשן און פרוי אין קאַפּע-הויז „כסית“. נאָך אַ האַלבער שעה זיצן אין קאַפּע, איז אַשן שלעכט געוואָרן. מ'האַט אים תיכף געמוזט אַהיימפירן. קומענדיק צומאַרגנס צו אים, האָט מיר פרוי אַש דערציילט, אַז ביז 2 אַזייגער ביינאַכט איז אים געווען נישט גוט, ער איז געלעגן אין די קליידער.

אַש איז געווען אין זיין אַרבעט-צימער. מ'האַט אים נישט געטאַרט שטערן. בין איד געזעסן מיט מאַטילדאַ אַש אין אויפנעם-צימער און געוואַרט. רעדנדיק וועגן נעכטיקן אַונט, האָט זי באַמערקט, אַז ס'איז געווען אַ גוטער איינפאַל פון סוצקעווערן צו לייענען דאָס קאַפיטל „סיני“ פון אַש „משה“. אַשן האָט דאָס זייער געפרייט — האָט זי געזאָגט. איך האָב געשטוינט, ווי ריכטיק זי האָט אַפּגעשאַצט יעדע רעדע, ווי זי

האָט אַרויסגעפילט יעדן עכטן און פאַלשן טאָן! זי האָט מיך געפרעגט צי איך ווייס נישט פאַרוואָס ס'איז נישט געווען ביים אַוונט — מענדל מאַן. איך האָב גאַרנישט געוויסט אַז זי קען אים און זיך אויך זייער געחידושט וואָס ביי אַזאַ גרויסן עולם האָט זי באַמערקט אַז ער האָט געפּעלט.

ענדלעך האָט אַש געעפּנט די טיר פון אַרבעט-צימער און מיר צוגעוואונקען אַז איך זאָל צו אים אַריינקומען. איבערגעבנדיק מיר דאָס 4-טע קאַפּיטל פון ראַמאַן „יעקב און רחל“ (2-טער טייל) אויף איבערצושרייבן, האָט ער זיך אָנגעטון דעם מאַנטל און דעם בערעט, גענומען דעם שטעקן און איז אַרויס אויף זיין טעגלעכן שפּאַציר-גאַנג צום ים. איך האָב אים געמוזט באַגלייטן. אויפן וועג האָט ער מיר געזאָגט, אַז דאָס 4-טע קאַפּיטל איז דאָס לעצטע וואָס ער האָט אָנגעשריבן.

— ס'זעט נאָך נעמען אַ 2—3 וואָכן, און אפשר מער, ביז איך

וועל אַ ווייטערדיקן קאַפּיטל אָנשרייבן — האָט ער געזאָגט.

פון וואַנען ווייסט ער — האָב איך געטראַכט — אַז ער וועט 2—3

וואָכן נישט קענען שרייבן? דאָס איז דאָך אַ גאָט-זאָך...

— שוין באַלד 2 יאָר ווי איך אַרבעט ביי אַט דעם תּנכּישן ראַמאַן

— האָט אַש געזאָגט — איך אַרבעט שווער און אָנגעשטרענגט, איר ווייסט

גאַרנישט ווי אָנגעשטרענגט! און נאָך אַ פּויזע: אודאי וואַלט גלייכער

געווען ווען איך זאָל שרייבן אַ רעאַליסטישן ראַמאַן וועגן היינטיקן ישראל,

אַבער...

— ?

— ביים היינטיקן ישראל-ראַמאַן וואַלט איך געדאַרפט שילדערן

די יוגנט, און די ישראל-יוגנט וואַלט ביי מיר געמוזט אַרויסקומען —

נעגאַטיוו.

— אין וועלכן זין נעגאַטיוו?

אַש האָט איבערהערט מיין פּראָגע. און ווייטער גערעדט:

— אונדזער סאַברע דערמאנט אביסל דעם ערשטן דור יידישע

„סאַברעס“ פון אַמעריקע ביים אָנהויב פון דעם יאָרהונדערט. די ערשטע

יידישע אימיגראַנטן, וואָס זענען פאַרשוואַרצט געוואָרן אין די שעפּער,

אַלס פעדלער און הויזירער, האָבן געשטרעבט אַז זייערע קינדער זאָלן

שלום אַש אין זיין לעצטער היים

האַבן אַ בעסערע דאָליע ווי זייערע גרינע עלטערן. האָבן זיי די קינדער געלאָזט שטודירן. זיי זענען געוואָרן דאָקטוירים, אַדוואָקאַטן, אינזשיניערן, סוחרים. די אַלטע יידישע קולטור און דער יידישער שטייגער איז פאַר זיי געבליבן פרעמד. און צו דער ענגלישער קולטור זענען זיי נישט אינגאַנצן דערגאַנגען. זענען זיי געבליבן גייסטיק אַרעם. דער צווייטער דור האָט זיך שוין איינגעוואַרצלט אין דער ענגלישער קולטור.

די היינטיקע ישראל-יוגנט איז אויסגעהוילט פון יידישן אינהאַלט. ס'איז איר פולשטענדיק פרעמד די אַזוי רייכע טויזנט-יעריקע יידישע קול-טור פון די גלות-לענדער, די טראַדיציאָנעלע יידישקייט פון דור-דורות, און קיין נייער ישראל-נוסח איז נאָך נישטאַ, איז דער יונגער דור גייסטיק אַרעם.

איך דערמאן מיך נישט אַקעגן וואָס איך האָב דערמאנט דעם נאָמען

משה שמיר.

— משה שמיר איז אַ זייער טאַלענטירטער שרייבער — האָט אַש געזאָגט. אָבער נעמט און איבערזעצט אים, לאַמיר זאָגן, אויף ענגליש, וועט נישט אַרויסקומען קיין סך, דערפאַר ווייל ער ברענגט נישט קיין אייגענעם נאַציאָנאַלן נוסח און שטייגער, וועלכער וואָלט געקענט אינטערעסירן נישט-יידן. און דאָס „אַמעריקאַנישע“ וואָס אין זיין שרייבן קאָן דאָך די אַמעריקאַ-נער נישט אינטערעסירן. זיי האָבן גענוג זייערע אייגענע שמירס.

— און עגנון? — האָב איך ספּעציעל דערמאנט זיין נאָמען כדי צו

הערן זיין מיינונג וועגן אים.

— וואָס פאַרגלייכט איר! — האָט אַש אויסגערופן — עגנון איז דאָך

אַ יידישער שרייבער, אַן עכט-יידישער שרייבער. און אַ גרויסער יידישער שרייבער!

וועגן „יעקב און רחל“

7.1.57

איך האָב אַשן געבראַכט דאָס צווייטע קאַפיטל איבערגעשריבן אין מיין כתב־יד. ער האָט גענומען לייענען און מעקן שורה נאָך שורה. — איך וויל מיך נישט אַזויפיל אָפגעבן מיט די ווייבער — האָט ער זיך אומגעדרייט צו מיר, ווי וואַרטנדיק אויף מיין צושטימונג. „די ווייבער“ זענען געווען: רחל און לאה און יעקבס קעבס־ווייבער בלעה און זלפה. (אין ראָמאַן זענען בלעה און זלפה שטיף־שוועסטער פון רחל און לאה, געבוירן פון לבנס אַ קעבס־ווייב). אַש שילדערט יעדע שוועסטער באַזונדער און די באַציונג פון איין שוועסטער צו דער צווייטער, זייערע ראַנגלענישן, בענקענישן, אייפערזוכטן. רחל איז אייפערזוכטיק אויף איר פרוכפערדיקער שוועסטער לאה:

...„רחל האָט געהערט די געזאַנגען פון איר שוועסטער בשעת זי זיצט ביים וועבשטול און וועבט אויס די העמדלעך פאַר איר קינד, זי האָט געזען די פרייד און די הערלעכקייט וואָס שיינט איבער איר. זי האָט זיך געמיט נישט מקנא צו זיין איר שוועסטער.“ לאה ווידער

...„איז געשטאַנען ביים איינגאַנג פון איר געצעלט און געזען ווי יעקבס פנים וואַשט זיך אין דעם ליכט פון די שטערן, ווען זיין קאַפּ רוט אין רחלס שויס. ווידער האָט זי זיך געמיט צו טרייסטן מיט די ווערטער: דיר זאָל ער געבן זיין צערטלעכקייט, מיר — קינדער. אָבער די ווערטער האָבן נישט געלאָשן די קנאה צו איר שוועסטער.“

אַש נעמט אויך אַראָפּ פון בלעהס און זלפהס פנימער די געדיכטע שלייערן מיט וועלכע דער תנ"ך האָט זי פאַרהילט און ווייזט זיי אונדז אין זייער אַנטבלויזטער מענטשלעכקייט און ווייבלעכקייט.

רחל, וואָס האָט דעם קלענסטן חלק ביים אויפשטעלן די צוועלף שבטים, דערהויבט אַש צו אַ כמעט מיטישער געשטאַלט. מער הימליש ווי

שלום אש אין זיין לעצטער היים

ערדיש. נאָר אַזוי מאַכט ער אונדז „פאַרשטענדלעך“, וואָס רחל און נישט לאה, ווערט די מאַמע פון אַלע יעקבס קינדער, וואָס זי, און נישט קיין אַנדערע פון יעקבס ווייבער, ווערט באַשטימט צו ווערן די מאַמע פון דעם פאַלק וואָס וועט אַרויסקומען פון יעקבס לענדן; וואָס בלויז זי האָט די זכיה צו ווערן די פירבעטערין און טרייסטערין פאַר אירע געיאַגטע און געפלאַגטע קינדער, וואָס — ביז אין אַלע אייביקייטן וועט מען זאָגן: רחל מבכה על בניה, און נישט לאה...

— אַ שאַד וואָס איר מעקט אַזויפיל. ס'איז באמת נישט איבריך,

אדרבה...

נאָר אש האָט מיך נישט געהערט און ווייטער געמעקט.

— ס'וועט נאָך אַלץ גענוג בלייבן — האָט ער געשמייכלט.

ביי אַ דיאַלאָג צווישן יעקב און רחל וואָס קלינגט ממש ווי אַ געזאַנג,

קומען נאָך אַזוינע ווערטער, ווי: „דו שפילסט אויף מיינע געפילן ווי אויף

אַ האַרף, דערהויבסט מיך אויף פליגלען א.א.וו. — קומט אַ זאַץ: „און

מאַכסט מיינע געדערים ברומען אין מיר“. אין עברי־טייטש קלינגט דאָס

אפשר שייך, אָבער ביים דאָזיקן ליבע־געזאַנג האָט מיר געשטערט סיי דאָס

וואָרט „געדערים“, און סיי דאָס „ברומען“. האָב איך דאָ אַוועקגעשטעלט

אַ פרעג־צייכן.

— וואָס איז אייך דאָ נישט קלאָר? — האָט אַש געפרעגט.

— ס'בלייבט טאַקע דאָס וואָרט „געדערים“? — האָב איך געפרעגט.

— אוודאי! האָט ער אויסגערופן — דאָס איז דאָך שיר־השירים:

„ומעי המו עליו“ — און זיינע געדערים האָבן געברומט אין אים...

וואס וויל מען שוין ווידער פון אים ? !

9.1.57

קומענדיק צו אָשן צו דער באַשטימטער צייט. האָב איך אים געטראָפֿן אַביסל אויפגערודערט.

— כ'בעט אייך זייער — האָט ער געזאָגט — ברענגט מיר נישט קיין זשורנאַלן וווּ ס'רעדט זיך וועגן מיר. איך וויל נישט קיין אַנפאַלן און וויל נישט קיין פאַרטיידיקונגען. וועגן מיר האָט מען שוין זייער אַ סך געשריבן, גוטס און שלעכטס. איך האָב שוין גענוג !...

די מעשה מיט די זשורנאַלן איז אַזוי געווען : מיט אַ טאָג פריער האָט מיר משה גראַסמאַן איבערגעגעבן פאַר אָשן צוויי נומערן פון זיין חודש־זשורנאַל „היימיש“. אין איינעם פון די נומערן איז געווען געדרוקט אַן אַרטיקל פון דער דיכטערין רקודה פאַטאַש. אַן אַפרוף אויף אַ מאמר פון ד"ר מוקדוני, וואָס איז געווען געדרוקט אין „היימיש“ אין אַ פריערדיקן נומער — אַן אַרטיקל קעגן אָשן. ביים איבערגעבן אָשן נעכטן די זשורנאַלן האָט ער זיי אַוועקגעלייגט אויף זיין שרייב־טיש און געבעטן מיך איבער־געבן גראַסמאַנען אַ דאַנק. איך האָב אים געפרעגט צי ער האָט געלייענט זיין בוך „אין פאַרכישופטן לאַנד פון לעגענדאַרן דזשוגאַשווילי“. יא, ער האָט דאָס בוך געלייענט און עס איז אים געפעלן — האָט ער געזאָגט.

איך האָב גוט פאַרשטאַנען אָשס אויפֿרעגונג. איך האָב נישט פאַרשטאַנען צוליב וואָס גראַסמאַן האָט פלוצים גענומען און איבערגע־דרוקט אַן אַלטן אַרטיקל פון מוקדוניס בוך, פול מיט נעגאַטיווע שטריכן וועגן אָשס כאַראַקטער, ווי למשל : אַז אַש האָט נאָך קיינמאַל נישט געגעבן נאָר אייביק גענומען. און אפילו דעמאָלט „ווען ס'דאַכט זיך אַז ער גיט, נעמט ער אויך“... מוקדוני וואַרפט אויך אָשן פאַר קאָמוניסטישע חטאים. דער אַרטיקל איז, ווי אַש האָט מיר געזאָגט, געשריבן און געדרוקט געוואָרן אין אַ ניו־יאָרקער צייטונג נאָך מיט עטלעכע יאָר צוריק.

אויפן שפאציר

10.1.57

איך האָב אַשן געטראָפֿן ליגן אויפֿן דיוואַן פֿון זיין אַרבעט־צימער און לייענען „די גאַלדענע קייט“ (נומער 26). איך האָב אים געפרעגט צי ער האָט געלייענט מענדל מאַנס דערציילונג „דער טויט פֿון קעניג ליר“. יא, ער האָט זי געלייענט, האָט אַש געזאָגט, און די דערציילונג איז אים געפעלן.

— כ'האָב מיט דעם בחור גערעדט — האָט אַש געזאָגט — אים אַנגעוויזן אויף אייניקע זאַכן... כ'האָב אים צוגעזאָגט, אַז כ'וועל אים שאַפֿן פֿאַרבינדונגען מיט ענגלישע פֿאַרלאַגן.

אין דער צייט ווען איך קום צו אַשן (האַלב פֿיר אַזויגער נאַכמיטאַג) איז שוין שרה (די ווירטשאַפטערין) נישטאַ. זי קומט ערשט צוריק קנאַפֿ פֿאַרן נאַכטמאַל. און פֿרוי אַש כאַפט אין דער צייט אַ דרימל.

— מיין פֿרוי שלאַפֿט שלעכט אין די נעכט, שלאַפֿט זי נאַכמיטאַג — זאָגט אַש און בעט מיך צו קומען יעדן טאַג אַביסל שפעטער, כדי איר נישט צו שטערן.

ער גייט אַריין אין קיך און קאַכט זיך אויף אַ שוואַרצע קאַווע.

— איר וועט טרינקען אַ גלאַז קאַווע? — פרעגט ער מיך.

— ניין, אַ דאַנק.

נאַכדעם ווי ער קוקט איבער דעם איבערגעשריבענעם מאַנוסקריפֿט, כאַפט ער דעם מאַנטל, דעם הוט און שטעקן, זאָגט „קומט!“ און גייט אַרויס אין דער ריכטונג צום ים. אַזאַ שפּאַציר געדויערט העכסטנס אַ שעה. ער מאַכט אים טעגלעך, אַליין אָדער מיט דער פֿרוי. איצט — מיינסטנס מיט מיר, ווייל די פֿרוי האָט אָדער נישט קיין חשק צו גיין אָדער זי פֿילט זיך נישט תמיד גוט.

אונטערוועגס דערציילט מיר אַש דעם אינהאַלט פֿון די ווייטערדיקע

קאפיטלען וועלכע ער דארף ערשט אַנשרייבן. ער נעמט דעם שטאָף פאַר זיין ראַמאַן פון פאַרשידענע קוואַלן: פון תנ"ך, תלמוד, אגודות, מדרשים, און פון מאַדערנע געשיכטע־ביכער.

— יעקב האָט געוואוסט דורך רחלען אַז לבן וויל אים אַפּנאַרן — דערציילט מיר אַש מיט אַזאַ זיכערקייט, ווי די דאָזיקע מעשה וואַלט זיך פאַרלאָפּן ביי זיינעם אַ נאָענטן שכן... — אַז ער וויל אים אין דער הופּה־נאַכט אונטעררוקן לאהן שטאט רחלען, איר פאַרשטייט? האָט יעקב זיך אַפּגערעדט מיט רחלען, אַפּגעמאַכט צייכנס און סמנים, נאָך וועלכע ער זאָל דערקענען, אַז דאָס איז זי, רחל, וואָס קומט אַריין אין פינצטערן געצעלט, און נישט לאה.

— אַבער אויס רחמנות צו איר מיאוסער שוועסטער, האָט רחל איבערגעגעבן לאהן די אלע סמנים וואָס זי האָט זיך אַפּגערעדט מיט יעקבן, זי האָט זיך אַליין מקריב געווען צוליב איר שוועסטער.

אהיימקומענדיק פון שפּאַציר, נעמט אַש אַרויס פון ביכער־שאַנק אַן אַלטע צאנה־וראנה און מישט מיר אויף די שטעלע וווּ רחל גיט אויס פאַר לאהן די סודות.

— אַט די סודות וואָס רחל גיט איבער לאהן — דערויף איז דער ראַמאַן מיינער געבויט — זאָגט ער.

א געמיטלעכער פרייטיק צו נאכט

דעם 11טן יאנואר.

היינט נאכמיטאג געקומען צו אשן נישט אין צייט. פרייטיק איז מיין פרייער טאג, מיין „שבת“. כ'האב אבער פארטיק געמאכט דאס ערשטע קאפיטל אויף מאשין און האב עס אים געוואלט אריבערטראגן. „אז איך לייען מיין כתב-יד אפגעקלאפט אויף מאשין, לייען איך עס שוין ווי א פרעמדע זאך — האט אש מיר געזאגט — ערשט דעמאלט קאן איך זען צי ס'איז גוט צי נישט, צי מ'דארף עפעס צוגעבן צי אראפנעמען“.

אין שטוב איז ווארעם. אין נידריקן אפענעם פייער-אויזן פלאקערט א פייער. פרוי אש לייגט יעדעס מאל אויף עטלעכע שייטלעך האלץ און א שאפלע קוילן. אין דרויסן גיסט א קאלטער רעגן («אין גליל האט היינט פרי געשנייט» — האט דער מיטאג-ראדיא געמאלדן), און דא אין שטוב איז אזא ליבע ווארעמקייט, ווי אין די ווינטער-טעג אין די נגידישע הייזער פון די אמאליקע היימען.

אש קאן נאך אלץ נישט פארגעסן וואס גראסמאן האט איבערגע-דרוקט אן אלטן ארטיקל קעגן אים.

— און ער שרייבט מיר נאך, אז ער וויל מיך באזוכן! אז „בת-ים דארף ווערן די יאסנאיא פאלאנא פון ישראל!“ — האט ער זיך געקאכט — איר פארשטייט א מעשה? דא גיט ער מיר אזא קבלת-פנים, און דא רעדט ער וועגן יאסנאיא פאלאנא!...

— ער קוקט איבער דאס קאפיטל, מאכט קליינע קארעקטורן. שרה שטעלט אזועק אויף זיין טיש א שאל קאווע. ער גיט א זוף, און שוין אביסל א בארויקטער רעדט ער ווייטער:

— פאראן שרייבער וואס זענען רביס און פאראן שרייבער וואס זענען נאר שרייבער. שלום עליכם איז געווען נאר א שרייבער. און אויך איך בין נאר א שרייבער, פרץ איז געווען א רבי, איך בין געווען איינער

פון זיינע תלמידים, איך האָב אים אַ סך צו דאַנקען. קודם כל — וואָס איך בין געוואָרן אַ יידישער שרייבער. אָבער פּרץ האָט בלויז מיין „שטעטל“ אָנערקענט. אַלץ וואָס איך האָב שפּעטער געשריבן איז אים נישט געפּעלן. ווען איך וואָלט אים געפּאָלגט, וואָלט איך פון שטעטל קיינמאָל נישט אַרויס.

— פּרץ האָט מיר געראַטן מיין פּיעסע „גאַט פון נקמה“ צו פאַר-ברענען. איך בין אָבער מיט דער דראַמע געגאַנגען צו ריינהאַרדן. אַש דערציילט מיר, וויאָזוי ער איז נאָך אַלס קליינשטעטלידיקער יונגערמאַן געקומען קיין בערלין, אויפגעזוכט אין אַ קאַפּע-הויז דעם באַרימטן יידיש-דייטשן שוישפּילער רודאָלף שילדקרויט, און אים געזאָגט אַז ער האָט ספּעציעל פאַר אים אָנגעשריבן אַ דראַמע... שילדקרויט האָט אויף דעם פּויליש-יידישן בחור געקוקט ווי אויף אַ מאַניאַק אָדער סתם אַ מטורף... אַש האָט אים דערציילט דעם תוכן פון זיין פּיעסע. ער האָט אים אויך דערציילט, אַז זעענדיק אמאָל שילדקרויטן שפּילן שילאָק, האָט ער באַשלאָסן צו שרייבן אַ דראַמע אין וועלכער ער, שילדקרויט, זאָל שפּילן די הויפט-ראָלע.

— און אויב מיין פּיעסע וועט געשפּילט ווערן אויף דייטש — האָט אים אַש געזאָגט, וועט בלויז איר און נישט קיין אַנדערער שפּילן יענקל שאַפּשעוויטש...

אַש דערציילט מיר וויאָזוי ער האָט פאַרגעלייענט די פּיעסע פאַר ריינהאַרדן. ס'זענען דערביי געזעסן אַ חוץ שילדקרויטן, אויך אייניקל דייטשע קריטיקער, דראַמאַטורגן און סתם טעאַטער-קענער.

— אין וואָסער שפּראַך האָט איר געלייענט ?

— וואָס הייסט אין וואָסער שפּראַך ? פאַרשטייט זיך אַז אין יידיש.

— האָט מען פאַרשטאַנען ?

— איר זעט דאָך... און דאָס וואָס מ'האַט נישט פאַרשטאַנען האָט

ריינהאַרד פאַרטייטשט.

— האָט דען ריינהאַרד געקענט יידיש ?

— ער האָט פאַרשטאַנען. זיינע עלטערן האָבן געשטאַמט פון

אַ קליין אונגאַריש שטעטל און האָבן גערעדט יידיש.

שלום אַש אין זיין לעצטער היים

— דער גרויסער דערפאלג פון „גאַט פון נקמה“ אויף דער דייטשער בינע — זאָגט אַש — האָט מיר געעפנט אַלע טירן צו דער וועלט־ליטעראַטור.

— און אויך שילדקרויט האָט אַ דאַנק מיין פּיעסע אַ סך געווונען: זיין יענקל שאַפּשעוויטש איז פאַררעכנט געוואָרן פאַר איינער פון זיינע בעסטע קרעאַציעס.

אַש גיט מיר איבער אייניקע נישט וויכטיקע בריוו און הייסט מיר ענטפערן לויט מיין איינזען...

דאָן קערט ער זיך ווידער אום צו... מוקדוני. ווייזט אויס, אַז דער שטורעם וואָס איז איבער אים געקומען די לעצטע יאָרן, האָט איבערגע־לאָזט טיפע שפורן אויף זיין נערוון־סיסטעם. אַזוי פלעגט ער מיך נישט איינמאַל פּרעגן צי די בת־ימער אַרטאָדאָקסן פּלאַנען נישט שטילערהייט אַן איבערפּאַל אויף אים... צי מ'וועט אים נישט אין אַ שיינעם טאַג דאָס הויז אונטעריינדן...

אַש דערציילט מיר וויאָזוי ד"ר מוקדוני איז צום ערשטן מאַל געקומען קיין אמעריקע אין אים געבעטן, אַז ער זאָל אינטערוויענירן ביים „פּאַרווערטס“ (ווי אַש האָט געאַרבעט) אַז מ'זאָל אים, מוקדונין, אויפנעמען. — איך האָב אים געזאָגט, אַז דאָס איז אַ שווערע זאַך, ווייל דער „באַס“, (אב. קאַהאַן) שרייבט אַליין וועגן טעאַטער און ביכער.

— בעת דער לעצטער מלחמה — דערציילט ווייטער אַש — האָט מיך דער „פּאַרווערטס“ מער נישט געדרוקט. און אויך די אַנדערע ייד. צייטונגען האָבן מיך באַיקאַטירט. און ערגעצווו האָב איך מיך דאָך געמוזט דרוקן, נישט אַזוי? כ'בין דאָך אַ יידישער שרייבער, און אַז די „מאַרגנ־פרייהייט“ האָט מיר אָנגעבאַטן איר צייטונג, האָב איך אָנגענומען. אַמעריקע איז דאָך דעמאָלט געווען אַליאירט מיט די קאָמוניסטן קעגן נאַציזם. איר פאַרשטייט צי נישט?... — נאָר נאָך דער מלחמה, אַז די באַציונגען צווישן מזרח און מערב האָבן זיך אָנגעהויבן צו פאַרשאַרפן, האָב איך אויפגעהערט צו שרייבן פאַר דער „פרייהייט“, איר פאַרשטייט?

— כ'פאַרשטיי.

— שפּעטער האָט מען מיך נישט איינמאַל גערופן צו מעק־

יצחק פאנער

קארטי וועגן מיין „קאמוניזם“. אין יענער צייט האָט ד״ר מוקדוני פאַר-
עפנטלעכט יענעם אַרטיקל! און איצט נעמט „איינער פריינט“ (געמיינט
משה גראַסמאַן) און דרוקט איבער!

ס׳איז צוגעפאלן די נאַכט. איך האָב מיך אויפגעהויבן אַוועקצוגיין.
נאָר אַש האָט מיך פאַרהאַלטן מיט די ווערטער:

— אַז איר זענט שוין היינט געקומען, בלייבט שוין. וועלן מיר
מאָכן קידוש.

מיר זענען אַריין אין אויפנעם-צימער, וווּ ס׳איז געזעסן אַ יונגע
פּרוי און גערעדט מיט פּרוי אַש פּויליש.

אַש האָט זיך געביזערט:

— וואָס עפעס פּלוצעם פּויליש?!

באַלד איז געקומען מ. צאַנין מיט זיין יינגעלע, און אַביסל שפּעטער
— דער אַנטיקוואַר-סוחר שטיגליץ.

מען האָט דערלאַנגט צום טיש טיי און געבעקס. דאָן האָט אַש אַליין
געבראַכט צו טראָגן אַ פּלאַש קאַניאַק מיט גלעזלעך און יעדן אַנגעגאַסן.

דאָס פּייערל אין גרויסן פּירקאַנטיקן פּייער-אויזון האָט פּריילעך
געפּלאַקערט. צאַנינס סאַברעלע, וואָס האָט נאָך אַזאַ „תּנור“ נישט געזען,
האָט יעדעס מאָל אויפגעלייגט אַ שייטל האַלץ.

„דער קאמף קעגן מיר איז אַ פּערזענלעכער“

16.1.57

אַש האָט מיר געעפנט די טיר. נאַכמיטאָג איז די ווירטשאַפּטערין נישטאָ. און די פרוי אַש שלאָפט מיינסטנס אין דער צייט. איך האָב געבראַכט איבערגעשריבן דאָס 3־טע קאַפּיטל. אַש האָט עס איבערגעקוקט און פעסט־געשטעלט. אַז דאָס קאַפּיטל איז נישט פאַרענדיקט, אַז ס'פעלט אַ בלעטל. ער האָט זיך גענומען זוכן אין דער לעדערנער טעקע און געפונען דאָס בלעטל.

— זעט איר שוין? — האָט ער מיך געמוסרט — דאָס איז דער־פאַר, ווייל איר העפט נישט צונויף די בלעטלעך מיט אַ קלאַמער!
ער האָט געכאַפט דאָס שאַכטל קלאַמערן וואָס איז געלעגן אויפן טיש, און עס מיר אַריינגעשטופט אין האַנט אַריין.

— נעמט, און זעט אַז אַלץ זאָל זיין צונויפגעהעפט באַזונדער:
מיין אַריגינאַל, אייער כתב־יד און באַזונדער יעדע קאַפּיע פון שרייב־מאַשין.

ער האָט מיר צוריקגעגעבן דאָס קאַפּיטל, כדי כּוֹאָל עס דערגאַנצן מיטן פעלנדיקן בלעטל און מיר אויך געגעבן דאָס 4־טע קאַפּיטל איבער־צושרייבן אויף ריין.

— ס'איז דאָס לעצטע וואָס איך האָב אָנגעשריבן, האָט ער געזאָגט — כּי־האָב מיך נאָך נישט גענומען צום 5־טן. עפעס האָב איך לעצטנס נישט קיין שטימונג צו שרייבן — האָט ער געזאָגט מיט אַ טרויעריקן טאָן.
— דער גלות זאָל אַזוי לאַנג געדויערן — האָב איך געזאָגט — ווי לאַנג אייער „נישט־שטימונג“ וועט געדויערן!

אויף אונדזער שפּאַציר האָט ער מיר געזאָגט, אַז ער רעכנט איינצו־לאַדן צו זיך עטלעכע יידישע שרייבער אויף אַ גלעזל טיי. נישט קיין סך — האָט ער זיך צוריקגעכאַפט — אַ סך פּלאַץ האָב איך דאָך נישט.

איך האָב זייער פּאַרזיכטיק באַרירט זיינע קריסטלעכע ביכער און
נאָך פּאַרזיכטיקער דערמאנט די נעמען פון זיינע גרעסטע קעגנער.
ס'וואָלט מיך גאַרנישט געאַרט — האָט ער געזאָגט — ווען זיי
וואָלטן עס געמיינט אויפריכטיק, ווען זייער קאַמף קעגן מיר וואָלט טאַקע
געווען נאָר לטובת הכלל, כדי צו ראַטעווען יידן פון שמד... אָבער זייער
קאַמף קעגן מיר איז אַ פּערזענלעכער, דער הויפּט־מאָטיוו איז פשוט
שנאה און קנאה. קנאה, איר פּאַרשטייט ?
— איך האָב גענוג אויפגעקלערט און באַלויכטן מיין אידעע, מיין

כוונה —

— די כוונה פונעם „אורח“ — האָב איך געזאָגט — כדי אים
אַרויסצוהעלפן, אים צו באַווייזן אַז איך פּאַרשטיי אין וואָס די דאָזיקע
כוונה איז באַשטאַנען.

זיין דערציילונג „דער אורח“ איז געווען איבערגעדרוקט אין דעם
לעצטן נומער פון די „לעצטע נייעס“. אין דער דאָזיקער דערציילונג ווערט
געשילדערט, ווי אַ פּרעמדער ייד, אַן אורח אין שטעטל, שמדט זיך, ווערט
אַ בישאָף, כדי אָפּצוהאַלטן די גויים איבערצולייגן אין די שענקען און
שיכורן, נאָר זיי דערציען צו גיין אין קלויסטער אַריין, צו דינען גאָט און
ליב צו האָבן אַלע מענטשן. און כל זמן דער נייער בישאָף פּרעדיקט פאַר
די גויים צו זיין פרום, הערן אויף פּאַגראַמען און רדיפות אויף יידן...
— און ווייסט איר ווען איך האָב די דערציילונג געשריבן ? —

זאָגט אַש — מיט העכער 30 יאָר צוריק !

אַש שיקט מיך אַהיים שוויצן...

19.1.57

אַש האָט מיך געזען דורכן פענצטער קומען און האָט מיר אַליין געעפנט די טיר, נאָך איידער איך האָב באַוווּן צו קלינגען.
— די פרוי שלאָפט — האָט ער גערעדט גאַנץ שטיל און מיטן פינגער אויפן מויל מיר געגעבן אַ צייכן, אַז אויך איך זאָל רעדן שטיל און נישט שטערן איר שלאָף.

ער איז מיט מיר אַריין אין זיין אַרבעטס-צימער. דאָס פיפטע קאַפּיטל איז שוין געלעגן אַ פאַרטיקס אויפן טיש. זיין „נישט-שטימונג“ האָט, ווי איך האָב פאַרויסגעזאָגט, נישט לאַנג געדויערט.

פאַרן איבערגעבן מיר דעם מאַנסקריפט, האָט ער אים ווי תמיד, נאָך אַמאָל איבערגעקוקט, געמאַכט ענדערונגען, געמעקט און צוגעשריבן. פּלוצעם האָב איך מיך צעהוסט.
— פאַרקילט? — האָט אַש געפרעגט.
— יאָ, פאַרקילט.

באַלד האָב איך באַקומען אַן אמתן הוסט-אַטאַק. וואָס מער איך האָב מיך געוואָלט באַהערשן, אַלץ שטאַרקער איז דער הוסט געוואָרן.
אַש האָט אויפגעהערט צו אַרבעטן ביים מאַנסקריפט און זיך אומרויק געדרייט אויפן שטול. כ'האַב נישט געקענט פאַרשטיין פאַרוואָס מיינ הוסטן מאַכט אים אַזוי נערוועז.

— גייט שוין אַהיים און לייגט אייך אין בעט אַריין! — האָט ער כמעט געשריגן. ער האָט מיר דערלאַנגט דאָס פיפטע קאַפּיטל אויף איבער-צושרייבן אין ריין.

איך האָב מיך גענומען אַנטון דעם מאַנטל. אַש האָט אַנגעטאַפט דעם שטאָף פון מיינ מאַנטל און געזאָגט:

— קיין וואַרעמען מאַנטל האָט איר נישט? אין דרויסן איז דאָך

א קרירה! גייט ארויס אויף דער לופט און ווארט אויף מיר — האָט ער געזאָגט — איך קום שוין נאָך.

ער איז באלד אַרויסגעקומען און מיר דערלאַנגט 6 שטיק אספּירין-טאַבלעטן איינגעבעט אין צעלאַפּאַן-פּאַפּיר.

— לייגט אייך תּיכּף אין בעט אַריין און שוויצט — האָט ער געזאָגט. דאָסמאָל האָט ער מיך באַגלייט ביז צו מיין שטוב. אונטערוועגס האָב איך אים דערציילט אַז י. דינור (קאָ. צעטניק) האָט מיר געזאָגט, אַז ער וויל אים, אַשן, איינלאָדן צו זיך אַהיים.

— כּהאַב נישט קיין כּוח צו מאַכן וויזיטן — האָט אַש געזאָגט — ער האָט מיר דערציילט, אַז ער איז שוין איינמאָל געווען ביי קאָ. צעטניקן אין שטוב.

— זיין בוך האָט דערפּאָלג — האָט ער געזאָגט — עס איז איבער-געזעצט געוואָרן אין אַ סך שפּראַכן.

ער האָט מיך געפרעגט צי קאָ. צעטניק האָט דאָס בוך געשריבן אין העברעיִש צי אין יידיש.

— איך גלויב אַז אין יידיש, כּאָטש איך ווייס אַז ער קאָן אויך העברעיִש.

— פּון אַלע חורבן-ביכּער האָט דעם גרעסטן דערפּאָלג אין דער וועלט-ליטעראַטור דאָס טאַג-בוך פּון אַננאָ פּראַנק — האָב איך געזאָגט. כּדי צו הערן זיין מיינונג.

— ס'איז דער טראַגישער טויט פּון אַ קינד, וואָס האָט דאָס בוך אַזוי באַרימט געמאַכט — האָט אַש געזאָגט — דער גרויסער דערפּאָלג פּון דער פּיעסע איז דאָס פּאַרדינסט פּון די צוויי מחברים וואָס האָבן דאָס בוך דראַמאַטיזירט. כּדי קינסטלעריש צו פּאַרפּיקסירן דעם גרעסטן יידישן חורבן, מוז קומען אַ גאון, אַ יידישער טאַלסטאַי, דערווייל איז ער נאָך נישט געקומען — זאָגט אַש.

ער האָט גענומען מיר דערציילן דעם פּלאַן פּון זיינע ווייטערדיקע קאַפיטלעך.

— אַצינד, אין פּיפטן קאַפיטל, האָט רחל ענדלעך אַ זון געבוירן. דאָן וועל איך באַשרייבן ווי יעקב פּאַרלאָזט לבנען און חרן. דערנאָך וועט

שלום אַש אין זיין לעצטער היים

קומען אַ גרויס קאַפּיטל ווי יעקב טרעפט זיך מיט עשׂון. די מעשה מיט דינה און שכם וועל איך אינגאַנצן אויסלאָזן. ס'איז נישט אַזוי וויכטיק. דאַקעגן וועל איך גענוי באַשרייבן די געבורט פון בנימין און רחלס טויט. דאַן וועט קומען אַ קאַפּיטל, וווּ איך וועל באַשרייבן די גרויסע ראַלע וואָס רחל שפּילט ביים חורבן ירושלים.

— ביים חורבן ירושלים? — קוק איך אים אָן פאַרחידושט.

— פאַרוואָס נישט? — שמייכלט ער — איך שרייב דאָך נישט קיין רעאַליסטישן ראַמאַן. האָט דען רחל אין דער צייט פון חורבן ירושלים נישט געלעבט? און לעבט זי דען נישט נאָך היינט ביים פּאַלק?
— וויפל קאַפּיטלעך, רעכנט איר, וועלן נאָך צוקומען צום צווייטן טייל?

— צו די פינף וועלן נאָך, רעכנן איך, צוקומען אַ 8— קאַפּיטלעך, און אפשר נאָך מער, גענוי קאָן מען דאָס קיינמאָל נישט אויסרעכענען. מיר זענען אָנגעקומען צו מיין ווייניג. אַש האָט מיר דערלאָנגט די האַנט און געזאָגט:

— פאַרגעסט נישט, לייגט אייך תּיכּף אַריין אין בעט און שוויצט!...

נאָכן דערשיינען פון מוקדונים אַרטיקל

נאָכן דערשיינען פון מוקדונים אַרטיקל אין „היימיש“, ווו ס'רעדט זיך וועגן אַשן דעם קמצן, דעם אייביקן „נעמער“ (אפילו דעמאָלט, ווען ס'דאַכט זיך אַז ער גיט, נעמט ער אויך) — פלעגט מיך אַש יעדעס מאָל פּרעגן, צי איך דאַרף נישט קיין אַוואַנס... ער פלעגט אַרויסנעמען פון בריוו-טאַש עטלעכע באַנקנאָטן און זיי מיר אַריינשטופן אין האַנט אַריין. איך האָב אים יעדעס מאָל צוריקגעגעבן דאָס געלט, אים פאַרזיכערט אַז איך דאַרף נישט קיין אַוואַנס, אַז אַזוי ווייט האַלט עס נאָך חלילה נישט ביי מיר...

איך האָב פאַר אים געדאַרפט קויפן אין תל-אביב גרעסערע קוואַנטומט שרייב-פּאַפּיר, פאַרשידענע סאַרטן: פאַר מיין כתב-יד, פאַר דער שרייב-מאַשין און פאַר זיינע מאַנוסקריפּטן. פלעג ער מיר מיטגעבן 4—5 מאָל אַזוי-פיל געלט. די קבלה וואָס איך האָב אים געבראַכט פון דעם, וואָס איך האָב אויסגעגעבן, האָט ער, נישט אַנקוגנדיק זי, אַוועקגעוואַרפן, און דאָס געלט וואָס איך האָב אים געבראַכט רעשט, האָט ער מיר צוריקגעשטופּט מיט די ווערטער:

— האַלט עס, וועט איר האָבן אויף אַ צווייט מאָל פאַר שרייב-מאַטעריאַל.

פון די דריי סאַרטן פּאַפּיר, האָט ער דער עיקר זייער מדקדק געווען אויף דער קוואַליטעט פון דעם פּאַפּיר פאַר זיינע אַריגינאַל-מאַנוסקריפּטן. איך האָב עטלעכע מאָל געבראַכט איינציקע בייגעלעך אַלס מוסטער, און יעדעס מאָל איז די קוואַליטעט פאַר אים געווען צו געמיין. ער האָט שוין געוואַלט באַשטעלן פון אַמעריקע דעם סאַרט פּאַפּיר אויף וועלכן ער פלעגט דאַרט אַרבעטן. צום סוף האָט ער זיך דאָך אַנטשלאָסן צו אַ פּאַפּיר פון תוצרת האַרץ.

נאָכן דערשיינען פון ד"ר מוקדונים אַרטיקל אין „היימיש“, האָט ער

שלום אש אין זיין לעצטער היים

מיר אייניקע מאָל באַמערקט, אַז אויב איך וועל ביי אים דאַרפן אַרבעטן
מער שעהען וויפל ס'איז אָפגעמאַכט געוואָרן (2—3 שעה אין טאָג), וועט
ער מיר העכערן דעם געהאַלט...
נאָר ביסלעכווייז האָט ער זיך באַרויקט : ער האָט זיך אויפגעהערט
צו וואַרפן מיט געלט, און האָט אויפגעהערט צו רעדן וועגן מיין געהאַלט...

פאָרגעפיל

23.1.57

איך האָב אים געבראַכט איבערגעשריבן דאָס 5-טע קאַפיטל. אַש
האַט זיין און מיין מאַנסקריפט אַוועקגעלייגט אין אַ זייט, אַרויסגענומען
דאָס 6-טע קאַפיטל, און ווי תמיד, ביים איבערנעמען אַ נייע איבערגעשריבן
קאַפיטל, האָט ער מיך אויך איצט געפרעגט :

— נו, ווי איז עס געגאַנגען? און דערביי האָט ער מיך מיט נייע-
ריקע בליקן און מיט אַ שטומער דערוואַרטונג אָנגעקוקט. איך האָב
געפילט, אַז מיט דער פראַגע ווי ס'איז מיר געגאַנגען — מיינט ער עפעס
אַנדערש ווי בלויז צו הערן ווי ס'איז מיר געגאַנגען אין דער אַרבעט, צי
איך האָב מיך לייכט אַרויסגעפלאַנטערט פון זיין כתב־יד, נאָר אַז ער וויל
פשוט הערן מיין מיינונג וועגן דעם אינהאַלט, וואָס פאַר אַן איינדרוק
דאָס קאַפיטל האָט אויף מיר געמאַכט. בין איך דאָך ביי דעם ראַמאַן זיין
סאַמע ערשטער לייענער, און וועלכער שרייבער, מעג ער אַפילו זיין דער
גרעסטער, וויל נישט הערן די מיינונג פון אַ לייענער?

פאַרן איבערגעבן מיר דאָס 6-טע קאַפיטל, האָט ער עס נאָכאַמאַל
איבערגעקוקט און ווידער געמאַכט ענדערונגען. דער מאַנסקריפט איז אַזוי
אויך שוין געווען גענוג געקלעקט און געמעקט. אַ סאך בויגנס — מער
געמעקט ווי געשריבן, פול מיט צייכנס, קרייזלעך, פאַסיקלעך און קרייז-
לעך. אַ סך בויגנס זענען געווען באַשריבן אין אַלע פיר ראַנדן, אין דער
זייט און פאַרקערט. געווען שורות וואָס זענען געווען אויסגעמעקט, אָבער
שפעטער האָט זיך אַש איבערלעגט און באַשלאָסן זיי צו לאָזן. איז אַנשטאַט
אונטער אַזוינע שורות צו מאַכן פאַסיקלעך, (— — —) האָט ער זיי
באַצייכנט מיט דעם אַמעריקאַנישן O. K. (א קעי) ד. ה. אַז די שורות
זענען „גוט“, גילטיק.

איך האָב אים געזאָגט :

— אויף א סך פון אייערע אויסגעמעקטע שורות האָב איך פשוט רחמנות. ס'טוט מיר אָפט וויי דאָס האַרץ, וואָס זיי זענען פאַראַרטיילט צו בלייבן אין דרויסן, פאַרלוירן צו גיין.

— איך בין אָפט אַן אכור קעגן זיך אַליין — האָט ער געזאָגט — אָבער איך וויל פאַרמיידן צופיל איבערחזרונגען.

יא, ס'האָט באמת אָפט וויי געטון דאָס האַרץ אויף אַ סך אויסגע- מעקטע שורות, און אָפט — אויף גאַנצע בלעטלעך וועלכע אַש האָט געענדערט, און וועלכע זענען מיר פריער בעסער געפעלן ווי די ענדערונגען... ביי מיר אין דער טעקע ליגן אַ סך איינצלנע באַשריבענע בייגעלעך, וואָס זענען אינגאַנצן דורכגעשטראַכן. אַ סך פון זיי בעטן זיך ממש אַז מיזאַל זיי אַ תיקון געבן, זיי ברענגען אויף דער וועלט...

אַט איז אַזאַ אויסגעמעקט שטיקל „שמות“ :

יעקב רעדט צו רחלען :

...טיילמאַל, ווען דו ביזט טרויעריק, מיין קינד, זע איך דעם צער פון דינע קינדער געצייכנט אויף דיין פנים. ווען איך האָב דיך געזען צום ערשטן מאַל אַנקומען מיט דינע שאַף, און דו האָסט געשוועבט צווישן זיי, — ווי אַ זעאונג ביזטו געווען, און דיין פנים האָט געלויכטן פאַר פרייד, און אַ שטיל געזאָנג האָט אָפגעהויכט פון דינע ליפן. דאָך אַ טרויער האָב איך געזען אין דינע אויגן. מיר דאַכט זיך, אַז דו ווינסט אַן טרערן. עס וויינט אַרויס דער צער פון דינע אויגן, וואָס מאַכט ברומען מיין האַרץ, דענסטמאַל ווען איך האָב דיך געזען צום ערשטן מאַל, און איצט, ווען דו זיצסט נעבן מיר. זאָג מיר, מיין אויסגעוויילטע, נשמה פון מיין נשמה, פאַרוואָס ביזטו אַזוי טרויעריק ?

איבערגעבנדיק מיר דאָס 6-טע קאַפיטל, האָט ער געזאָגט :

— איך רעכן אַז איצט וועל איך מוזן מאַכן אַ לענגערע פּויע.

איך האָב אים אָנגעקוקט. זיין פנים האָט אויסגעדריקט מידקייט. די אויגן זענען געווען מאַט, ס'האָט פון זיי אַרויסגעקוקט אַ שטילער טרויער.

— כ'וועל מיך מוזן אַ שטיקל צייט אַפרוען — האָט ער געזאָגט.

איך האָב די דאָזיקע ווערטער אויסגעטייטשט, אַז ער דאַרף דער- ווייל נישט מיין אַרבעט.

— מאַכט נישט אויס — האָב איך געזאָגט — וועל איך אין דער צווישנצייט אויפנעמען אַנדערע אַרבעטן.

ער האָט זיך ווי אויפגעכאַפט :

— אָבער דאָס האָט דאָך נישט מיט אייך צו טון... כ'מיין דאָך נישט... איר בלייבט ווייטער ביי מיר. אַזוי לאַנג איך בין דאָ, דאַרף איך אייך האָבן. זאָל אייך נישט אַרן אויב איר וועט אַמאָל נישט האָבן צו טון. און נאָך אַ פּויזע :

— אפשר וועל איך אייך שפּעטער גאָר מוזן דיקטירן... כ'זוייס נישט...

כ'בין געבליבן זיצן ווי געפלעפט. פאַרוואָס רעדט ער אַזוי ? פּילט ער זיך קראַנק ?

און ווי תמיד אין דער צייט, האָט ער זיך אויך איצט אַנגעטון און איז אַרויס מיט מיר אויף זיין שפּאַציר.

אויפן וועג האָט ער זיך פאַר מיר באַקלאַגט אַז מ'גיט אים נישט קיין רו, מ'שטערט אים רק אין דער אַרבעט. אַט האָט ער איצט געמוזט צוזאָגן, זיך צו באַטייליקן אין דעם אַוונט פאַר שיינע מרים בראַדערזאָן, אין „אוהל שם". וואָס וויל מען פון אים ? ער האָט דאָך נישט קיין כוח פאַר רעדעס. ס'שאַדט אים. און אַ חוץ דעם — רייסט מען אים אָפּ פון דער אַרבעט !

ער האָט מיך געפרעגט וווּהיזן איך גיי פון דאַנען. און אַז איך האָב אים געזאָגט, אַז איך פאַר קיין תל-אביב, האָט ער מיך באַגלייט ביז צו דער אויטאָבוס-סטאַציע פון מעוּנ־ים און זיך דאָן געלאָזט גיין צוריק, אַהיים. איך האָב אים נאָכגעקוקט, ווי ער גייט מיט פאַמעלעכע, נאַכלעסיקע טריט.

24.1.57

אהיימקומענדיק נעכטן, האָב איך נישט אויפגעהערט צו טראַכטן וועגן אַשן. זיין אויסזען און זיינע מאַדנע רייד האָבן מיך באַאומרויקט. און ווען איך האָב מיך גענומען איבערשרייבן דאָס 6־טע קאַפיטל, האָב איך ערשט געזען אַז מיט אַשן האַלט עס גאָר נישט גוט. איך האָב געזען ווי אין אַ שפיגל די שטערונג אין דער נאַרמאַלער פונקציע פון זיין מוח. די זייטלעך זענען געווען אַדער טאַפלט אַדער פאַלש נומערירט. כ'האָב זיי געדאַרפט אַרדענען לויטן אינהאַלט און אַלע בלעטלעך דאַן פריש נומערירן. דאַן — די אומקלאַרע זאַצן, די פילע טעותים, די פאַרבייטונגען פון נעמען. שטאַט רחל — לאה, שטאַט שרה — רבקה, אויך פאַרבייטונגען פון ערטער, שטעט. ביים אויסדריקן אַ פשוטן געדאַנק, האָט ער זיך געראַנגלט און נישט געקענט געפינען דאָס פאַסיקע וואָרט. האָט ער געהאַלטן אין איין מעקן. איך האָב מיר נישט געקענט קיין עצה געבן וואָס איך זאַל טון, אַליין מאַכן ראַדיקאַלע ענדערונגען האָב איך נישט געוואָגט, שטעלן אַזויפיל פּרעג־צייכנס — וועט דאָס אים דערשרעקן... איך האָב דאָס קאַפיטל אַוועקגעלייגט.

דער אטאק

26.1.57

איך האָב מיך צו דער באַשטימטער שעה געלאָזט גיין צו אַשן.
צוקומענדיק צום אייזערנעם גאַרטן־טירל און וועלנדיק עס עפענען, האָב
איך פלוצעם געהערט ווי מען רופט מיין נאָמען. איך האָב מיך אומגעדרייט
און געזען דעם ראש־העיר בן־ארי, שטיין אויף זיין באַלקאָן.

דאָס הויז פון בן־ארי שטייט פונקט אַקעגנאיבער אַשס הויז. אַזוי
ווי דאָס געסל איז אַ שמאַלס, זענען די ביידע היזער אַזוי נאָענט איינס
צום אַנדערן, אַז ביידע משפּחות, זיצנדיק אויף זייערע ברייטע באַלקאָנען,
האָבן געקענט פירן שמועסן, נישט מוזנדיק אפילו העכערן דאָס קול.

בן־ארי האָט מיר צוגעוואונקען איך זאָל צו אים נענטער צוקומען.

— איך וואָלט אייך געראַטן — האָט ער מיר אין דער שטיל געזאָגט.

— אַז איר זאָלט איצט נישט אַריינגיין צו אַשן.

— וואָס איז געשען? !

— אַש האָט געהאַט אַן אַטאָק. מען לאָזט נישט צו צו אים.

די ידיעה האָט מיך ווי אַ בליץ געטראָפן. אַ וויילע בין איך געשטאַ-

נען ווי פאַרגליווערט, דאָן האָב איך געפרעגט:

— ס'איז ערנסט?

— לאַמיר האַפן אַז נישט.

— ווען איז דאָס געשען?

— אַנגעהויבן האָט זיך עס נעכטן.

— וואָס פאַר אַטאָק? וואָס זאָגט דער דאָקטער?

— בן־ארי האָט געצויגן די אַקסלען.

— דערווייל איז גלייכער דערפון נישט קיין סך צו רעדן, נישט

צעפויקן די נייעס.

שלום אש אין זיין לעצטער היים

אהיים גייענדיק האבן מיר געקלונגען אין די אויערן אשם ווערטער :
"...א לענגערע פויזע מאכן... אפשר וועל איך אייך דארפן
דיקטירן..."
א שוידער איז מיר אדורך איבערן גאנצן לייב.

דער ערשטער סיגנאל

27.1.57

יעדן פרייטיק נאכמיטאָג פלעגט אַש גיין קויפן פאַר דער פרוי בלומען אויף שבת. די בלומען־פאַרקויפערין וווינט נישט ווייט פון זיין הויז, בלויז עטלעכע מינוט גאַנג.

דעם פרייטיק, (אייערנעכטן) האָט ער זיך געקלאָגט אויף קאַפֿ־ווייטיק. ס'איז געווען אַרום דריי אַזייגער נאכמיטאָג. ער האָט געבעטן די פרוי אַז זי זאָל אים באַגלייטן. קומענדיק אין דער דירה פון דער בלומען־פאַרקויפערין האָט אַש זי פלוצעם אַ פרעג געטון :

— זאָגט מיר, וווּ וווינט איר ?

די פרוי האָט געמיינט, אַז אַש מאַכט זיך אַ שפּאַס מיט איר, וואָרעם ווי קאַן ער מיינען ערנסט, בעת ער קומט צו איר יעדן פרייטיק, און ווייסט גאַנץ גוט אַז ער געפינט זיך אין איר וווינונג. נאָר אַז אַש האָט די פראַגע איבערגעהזרט, האָט די פרוי האַלב שמייכלענדיק האַלב צעטומלט געענטפערט :

— איר ווייסט דען נישט, אדון אַש, אַז איר וווינט דאָ ?

מאָטילדאָ אַש איז בלייך געוואָרן. זי האָט אַשן תיכף אַרויסגעפירט פון דער פרויס שטוב, אין דרויסן האָט אַש זיך געלאָזט גיין אין אַ פאַר־קערטער ריכטונג.

— אַז איר בין ווי יעדן נאכמיטאָג געקומען צו די אַשס — דער־ציילט די ווירטשאַפטערין — איז אַש געלעגן. די פרוי אַש האָט מיר דערציילט אַלץ וואָס עס איז געשען. זי האָט טעלעפּאָנירט נאָכן דאָקטער. ער האָט געענטפערט, אַז ער וועט קומען מאָרגן, שבת, פאַרמיטאָג. נאכט־מאָל האָט אַש שוואַך געגעסן. נישט אויפגעהערט קלאָגן זיך אויף קאַפֿ־ווייטיק.

שבת אין דער פרי האט ער זיך פלוצעם געזעצט צום שרייבטיש שרייבן. מען האט דערווארט געסט: די פישמאנס, כצ"ן (דעם אייגנטימער פון פארלאג "קרני") און דעם דאקטער. קומענדיק אין דער פרי און זענען דיק אשן ביים שרייבטיש, בין איך געווען אויסער מיר, פארוואס די פרוי אש לאזט אים נאך אזא טאג ארבעטן. זי האט מיר אבער געזאגט, אז פון שרייבן קאן אים קיין מענטש אין דער וועלט נישט אפהאלטן.

פלוצעם האט זיך אש אויפגעהויבן, גענומען אויף זיך דאס רעקל און דעם שטעקן און זיך געלאזט ארויסגיין. פרוי אש האט אים אויפמערקט זאם געמאכט אז ס'קומען באלד געסט, און אויך דער דאקטער דארף קומען. דערויף האט ער געענטפערט, אז ער גייט בלויז ארויס אויף עטלעכע מינוטן, ער וויל זיך נאר אביסל איבערגיין.

דאס איז געווען ארום 10 אזיגער פארמיטאג. דער ערשטער איז געקומען דער דאקטער, און באלד אויך די איבריקע געסט. ס'גייט אוועק א האלבע שעה — אש איז נישטא. ס'ווערט 11 אזיגער — מען זעט אים נישט. 12 א זייגער איז די זאך געווארן ערנסט. אן אומרו און א שרעק האט אלעמען ארומגענומען. מ'האט אלארמירט די גאנצע געגנט. אלע אויטאס האבן זיך צעלאזט אין אלע ריכטונגען פון שטאט זוכן אשן. מ'האט אלארמירט די פאליציי. ס'האט זיך אנגעהויבן אן אמתע יאגד אין דער לענג און דער ברייט פון שטאט.

1 אזיגער האט מען אשן געבראכט מיט אן אויטא פון חולון, באגלייט פון א פאליצייאנט. דער שאפער פון אויטא האט דערציילט, אז ער האט אשן געטראפן גיין אויף דעם וועג קיין חולון. אש האט אים געגעבן א צייכן שטיק צו בלייבן און אים געזאגט אז ער האט זיך פארבלאנדזשעט אין וועג, ער זאל אים פירן צו דער רחוב ארלוזורוב.

דער חולונער שאפער האט נישט אנדערש פארשטאנען ווי דאס מיינט אש די ארלוזורוב-גאס פון חולון, אז אויך אין בתים קאן זיין א גאס מיט אזא נאמען, איז אים גארנישט איינגעפאלן. האט אים דער שאפער אריינגעפירט אין דער ארלוזורוב-גאס פון חולון. אש האט זיך גענומען אין דעם פרעמדן געסל זוכן זיין הויז. און זעענדיק אן ענלעך הויז ווי זיינס, איז ער אריין אין שטוב. זיך ארומגעקוקט, געפילט אז מיט אים איז

עפעס נישט אין אַרדענונג. קומענדיק אויף אַ רגע צו זיך, האָט ער זיך געשעמט פֿאַר די פרעמדע מענטשן, זיך גענומען אַנטשולדיקן, געזאָגט, אַז ער פרעגט זיך צו שלום אַשן, צי קאָן מען אים נישט זאָגן ווי ער וווינט... די פרעמדע מענטשן האָבן אָבער אַשן תיכף דערקענט, געזען, אַז עפעס איז מיט אים נישט גלאַטיק, האָט מען באַלד טעלעפֿאָנירט נאָך דער פֿאַליציי, וועלכע האָט גאַנץ גוט געוויסט וווּ אַש וווינט, און אים אָפּגעפירט אַהיים. מען האָט אים פֿון אויטאָ אַראָפּגענומען און אים אַריינגעפירט אין שטוב אַריין. ער איז געווען בלייך ווי די וואַנט. מ'האָט אים תיכף אַריינגעלייגט אין בעט, פֿאַרמאַכט די טיר פֿון שלאָפּצימער. דער דאָקטער האָט אים איינגעגעבן צום שלאָפּן, און באַפוילן אַז מען זאָל צו אים קיינעם נישט צולאָזן. ער מוז אַ סך רוען, אַ סך שלאָפּן.

פֿון שרהן בין איך אַריין צו די בן־אריס. ס'איז שוין געוואָרן נאַכט. און פֿרוי אַש איז נאָך נישט צוריקגעקומען פֿון שפּיטאַל ("אסותא"), ווהיזן מ'האָט אַשן היינט אַוועקגענומען.

אויך די בן־אריס האָבן זיך קיין אַרט נישט געקענט געפינען, זענען געזעסן און מיט אומגעדולד געוואָרט אויפן קומען פֿון דער פֿרוי אַש, כדי צו הערן וואָס אַש טוט. די תמיד העל־באַלויכטענע ווילע פֿון אַקעגנאייבער איז געשטאַנען אַ פינצטערע, אַן איינזאַמע. ביי יעדן שאַרף איז היימקע (בן־אריס 9־יעריק יינגעלע) אַראָפּגעלאָפּן זען צי ס'גייט נישט פֿרוי אַש. בתיה (בן־אריס פֿרוי) * דערמאַנט זיך דעם לעצטן פֿריילעכן חנוכה־אָונט ביי זיך אין הויז צוזאַמען מיט די אַשס.

— ס'זענען געווען איינגעלאָדן אייניקע געסט — דערציילט בן ארי — און אויך קינדער זענען געקומען כדי צו הערן שלום אַשן — בענטשן חנוכה־ליכט.

אַש האָט מיטגעבראַכט פֿון דער היים איינס פֿון זיינע אַנטיקע חנוכה־לעמפלעך (אויף בוימל און וואַטע־קניטלעך) אַנגעטון דעם בערעט

* כדאי צו פֿאַרצייכענען : בתיה בן־ארי הייסט לויט איר מיידלישן פֿאַמיליען־נאָמען קולבאַק, און איז אַ קווינקע פֿון דעם גרויסן טראַגיש אומגעקומענעם דיכטער משה קולבאַק, איר צו לענגערע יאָר.

שלום אש אין זיין לעצטער היים

און מיט אן עכט יידישן ניגון געמאכט די ברכות. דאן האט ער אַרויסגע-
נומען די בריוורטאָש און געטיילט די קינדער חנוכה־געלט. יעדן צו איין
פונט. מען האט דאן פאַרבראַכט ביז טיף אין דער נאַכט אַריין ביי אַ גלעזל
משקה און לאַטקעס, ווי גאַט האַט געבאַטן.

— איר האַט געזאָלט זען — זאָגט בן ארי — ווי אש האַט
געשטראַלט, ווי יומטובדיק ער האַט זיך געפילט!

— אַז מ'האַט אים היינט אַרויסגעטראָגן צום וואַגן פון מגן דוד
אדום — דערציילט בתיה — האַט ער אויף אַ רגע געעפנט די אויגן,
געקומען צו זיך, און דערזעענדיק פאַרן וואַגן חיימקען, האַט ער געזאָגט
אין זיין אשכּנזישן העברעיש: חיימקע, תּחפּלל בעדי (חיימקע, בעט גאַט
פאַר מיר). דאן האַט ער ווידער פאַרלוירן דאָס באַווסטזיין.

איך האָב נישט קיין געדולד געהאַט צו וואַרטן, און האָב שוין פאַר דריי אַויגער געקלונגען אין אַשס ווילע. פרוי אַש איז שוין דאָסמאַל נישט געשלאַפן איר געוווינטן מיטאַג־שלאַף. איינס אַויגער איז זי צוריקגעקומען פון שפיטאַל און איז שוין גרייט געווען צוריקצופאַרן. ס'איז פשוט נישט צום גלויבן וואָס די תמיד קרענקלעכע און שוואַכע מאַטילדא אַש האָט איצט געלייסטעט! פון פרי ביז שפעט אין דער נאַכט איז זי געווען אויף די פיס און נישט אַרויסגעוויזן קיין סמנים פון מידיקייט... יעדע רגע האָט דער טעלעפאָן געקלונגען: פרעסע, טעלעגראַפן־אַגענטורן, פריינט און באַקאַנטע. זי האָט אַלעמען דאָס זעלבע געענטפערט: אַז ס'איז גאַרנישט, אַ קלייניקייט... דער דאָקטער זאָגט אַז אין אַ צוויי־דריי טעג וועט אַלץ ווידער זיין אין אַרדענונג.

מיך האָט זי געבעטן, אַז איך זאָל דאָס געשעעניש ווי מעגלעך בסוד האַלטן. ווי נאָיו און קורצזיכטיק זי איז געווען! אין דעם זעלבן טאָג פון אַטאַק, האָבן שוין די ראַדיאָ־כוואַליעס די נייעס צעטראָגן אין דער גאַנצער וועלט. דעם צווייטן טאָג האָבן אַלע היימישע און אויסלענד־דישע צייטונגען וועגן דעם פאַל געשריבן.

די ערשטע טעלעגראַמעס זענען געקומען, פאַרשטייט זיך, פון די קינדער (דריי זין און איין טאָכטער). מאַטילדא האָט זיי אַלע באַרויקט, געענטפערט אַז די קראַנקהייט איז נישט קיין ערנסטע. זיי דאַרפן נישט קומען. דער טאַטע וועט באלד געזונט זיין...

רות שאפער

די טאכטער, רות, איז, נישט קוקנדיק אויף דער מוטערס באַרויקונג, תיכף געקומען צו פליען פון לאַנדאָן. זי האָט געוויסט וואָס זי טוט, ווען זי האָט אַלץ געלאָזט שטיין און איז געקומען צום פאָטער. זי האָט געוויסט אז איר אַנוועזנהייט וועט גינסטיק ווירקן אויפן קראַנקן. מיט איר קומען איז אויך איינגערטעטן אַ געוויסע אַנטשפאַנונג, אַן אויסלייטערונג. די מרה שחורה איז ווי צערינגען געוואָרן. אונטער דער ווירקונג פון איר וועזן האָט מען עפעס געזען די גאַנצע זאָך לייכטער, העלער...

רות איז אין די פּערציקער יאָרן. בלאַנד, טראַגט גערן העלע קליידער. די שטריכן פון איר פנים זענען נישט קיין רעגלמעסיקע, זענען שאַרפע, האַרטע, כמעט מענלעכע. און דאָך ווירקט זי ווייבלעך, זייער פרויענהאַפט. אַלס יונג מיידל האָט זי געדארפט אַ סך שטיפן, הויך לאַכן, אַפטון שקצישע שפיצלעך. דער שטיפערישער שמיכל באַווייזט זיך נישט זעלטן אויך היינט אויף אירע ליפן.

זי רעדט יידיש מיט אַן ענגלישן אַקצענט, מיט די רישן. זי באַמיט זיך צו רעדן אַ „ריינעם“ יידיש: זי זאָגט: „גלייכן“, „באַדערן“, „כ'האַב געהאַט אַ טעלעפאָן-קאַל“... אויף „פרוון“ זאָגט זי „פאַרויכן“. איר אויס-געגעבענע טאָכטער (מרים) רופט זי „די קליינע“.*

דעם פאָטערס ווערק ליענט זי פונקט אזוי גוט אין יידיש ווי אין ענגלישער איבערזעצונג. נאָר זיין כתב-יד, זאָגט זי, איז איר שווער צו

(*) גראַד היינט, ביים איבערשרייבן די דאָזיקע נאָטין צום דרוק, באַקום איך אַ בריח פון לאַנדאָן חו מען טיילט מיר מיט, אַז „די קליינע“ האָט (דעם 20טן פעברואַר 1958) געבוירן אַ יינגל. —

לייענען. איר ליבשאפט צום פאטער איז נישט קיין קלענערע ווי איר באוונדערונג און פארערונג פאר דעם גרויסן קינסטלער...
און אויך ביי אשן איז „רותקא“ דאס ליבלינגס-קינד. ער האט זי ליב מיט אן אפגעטישער ליבשאפט. ער פלעגט שמייכלען מיט א גליקלעך פאטערלעך שמייכל, ווען זי פלעגט אים אמאל ארומנעמען און זיך צו אים טוליען, אזוי ווי זי פלעגט עס טון אלס קליין מיידעלע. אז ער האט אויס-גערופן „טאכטער!“ האט זיין שטימע געהאט א קלארן מעטאלענעם קלאנג, און זיינע אויגן האבן געלויכטן מיט א פייכטן גלאנץ.

„זיי וועלן זיך נאָך שלאָגן על חטא“

ביי די אַשס איז קיינער נישטאָ. פרוי אַש און רות זענען ביי אַש; אין שפיטאַל. און שרה האָט זיך אַריבערגעכאַפט אַהיים. גיי איך אַריין צו די בן-ארי'ס, הערן וואָס אַש טוט. דאָרט בלייב איך שוין אַביסל זיצן. מען רעדט וועגן פאַרשידענע זאַכן ביו מ'קערט זיך ווידער אום צו אַשן. בן-ארי ווייזט מיר בריוו וואָס אַש האָט אים געשריבן פון פאַרשידענע אויס-לענדישע שטעט. איין בריוו איז פול מיט ביטערקייט און ווייטיק וועגן דער קאַמפאַניע פון די בת-ימער אַרטאָדאָקסן קעגן זיין באַזעצן זיך אין בת-ים. בן-ארי דערציילט מיר פאַרשידענע עפיזאָדן וועגן אַשן. איינעם פון זיי איז כדאי צו פאַרצייכענען:

דאָס איז געווען אין ט"ו בשבט, עטלעכע טעג פאַר דעם אַטאַק. די שדרה איז פול געווען מיט הונדערטער קינדער, געפירט לויט די פאַר-שידענע שולן און קלאַסן פון זייערע לערער און קינדער-גערטנערינס. נישט נאָר עלטערן פון די קינדער, נאָר אויך אַ פּרעמדער עולם איז געקומען צו דער חמשה-עשר-בשבט-פייערונג, און איז מיטגעריסן געוואָרן פון דער קינדערישער פרייד, פון זייערע קלינגענדיקע געזאַנגען.

אויך אַש האָט זיך געפונען צווישן דעם עולם. איך בין געשטאַנען פון ווייטן — דערציילט בן-ארי — און האָב אים באַאַבאַכטעט. זיין גאַנץ פנים האָט געשטראַלט פון פרייד און נחת; נחת פון אַ גליקלעכן זידן וואָס איז אַרומגערינגלט מיט זיסע, געראַטענע אייניקלעך...

נאָך דער פייערונג האָט זיך אַש געלאָזט צוגיין צו אַ לערער, כדי אים אויסצודריקן אַ יישר כוח. דאָס איז געווען אַ לערער פון אַ רעליגיעזער שול אין בת-ים. ווי נאָר דער לערער האָט באַמערקט, אַז אַש דערנענטערט

יצחק פאנער

זיך צו אים, האָט ער זיך דעמאָנסטראַטיוו אויסגעדרײַט צו אים מיטן רוקן.
אַש איז שטיין געבליבן מיט דער אויסגעשטרעקטער האַנט...

איך בין געשטאַנען פון ווייטן און געזען די גאַנצע סצענע. אַש איז
געשטאַנען ווי אַ פאַרגליווערטער. זיין פנים איז געווען אַנגעצוּנדן.
אַ וויילע איז ער אַזוי געשטאַנען, דאַן האָט ער זיך פאַמעלעך געלאָזט גיין
אין אַן אַנדערער ריכטונג און — איז מיר אַנטקעגן געקומען. דערזעענדיק
מיד, האָט ער אויסגעפלאַצט :

— הער אויס, ראש־העיר: איך וועל עס שוין נישט דערלעבן,
אַבער דו וועסט עס נאָך דערלעבן, אַז די אַלע־אָ וועלן זיך נאָך שלאָגן על
חטא פאַר דעם בלוט וואָס זיי האָבן מיר אַזמיסט פאַרצאַפט! ...

ער וויל אפהאלטן די סאנקציעס...

12.2.57

כ'האב אשן היינט געזען צום ערשטן מאל זינט ער איז צוריקגעקומען פון שפיטאל. דער דאקטער אדר (וועלכער באהאנדלט אשן אומזיסט) קומט צו אים יעדן טאג צו פארן, זיצט אפ א לאנגע צייט. אריינקומענדיק אין דער ארלזורוב-גאס, איז גראד זיין אויטא אוועקגעפארן. איך בין שטיין געבליבן פאר דער טיר און האב נישט געוואגן צו קלינגען. זינט אשס קראנקהייט איז אנגעקלאפט אויף דער טיר א ווייס שילדל מיט דער אויפשריפט: נא לא לצלצל, לא להפריע (ס'ווערט געבעטן נישט צו קלינגען, נישט צו שטערן). פרוי אש האט מיך אבער געזען דורכן פענצטער און מיר געעפנט. זי האט מיך געבעטן צו בלייבן ביי אשן נישט לאנג און אויך נישט קיין סך רעדן מיט אים. דער דאקטער האט עס שטרענג פארבאטן.

אש איז געזעסן אין א פאטעל דעם קאפ אנגעלענט. אויסערלעך האט מען אויף אים כמעט נישט באמערקט קיין ענדערונג. בלויז די אויגן זענען געווען מאט, אן א באשטימטן אויסדרוק. זיין ערשטע פראגע, דער-זענדיק מיך, איז געווען: דאס וויפלמע קאפיטל איך האב ביז אצינד איבערגעשריבן, און צי אלץ ליגט אויף זיין ארט.

באגלייטנדיק מיך ארויס, האט מיר מאטיילדא אש דערציילט, אז ער האלט אין איין רעדן וועגן די סאנקציעס וואס ס'דראגט אונדז פון אמעריקע... ער מאכט כסדר פלענער צו פארן קיין אמעריקע, צו ווירקן דארט דורך ראדיא און טעלעוויזיע לטובת ישראל. צו דערציילן דעם אמעריקאנישן פאלק דעם אמת וועגן ישראל, עפענען דער וועלט די אויגן... — ער הערט וועגן דעם נישט אויף צו רעדן — זאגט זי — און דאס רעגט אים אויף, פארשאט אים.

ער קאָן ווייטער נישט שרייבן

21.2.57

עטלעכע טעג נישט געווען ביי די אַשס. איך ווער געוויזר ביי די בן־ארי'ס, אָדער טעלעפאָניש וואָס ער מאַכט. אַ חוץ דעם דאָקטער איז איצט קיין באַזוכער נישט געוונטשן. גייענדיק היינט אַהין, האָב איך זיך צונויפגע־טראָפן אויפן וועג מיט רותן. זי איז פון ערגעץ אָנגעקומען. ס'איז געווען אַ וואַרעמער און קלאַרער טאָג. שרה האָט אַרויסגעטראָגן אויף דעם באַל־קאָן דריי שטולן. ס'זענען באַלד אַרויסגעקומען פון שטוב: אַש, די פרוי אַש און די קראַנק־שוועסטער, וועלכע איז מיט אַשן מיטגעקומען פון „אסותא“־שפיטאַל און מאַכט דאָ דינסט אַ גאַנצן טאָג.

אַש האָט מיך דערזען און מיך גערופן מיטן פינגער. רות האָט מיך אין דער גיך געבעטן:

— ווי גאָט איז אייך ליב, רעדט נישט וועגן ראַמאַן. און אַז ער וועט וועגן דעם רעדן, זאָלט איר איבעררייסן דעם שמועס און רעדן וועגן עפעס אַנדערש. ווייל קיין זאך רעגט אים נישט אַזוי אויף ווי זיין איבער־געריסענע אַרבעט.

— ס'זאָל נאָר מעגלעך זיין איבעררייסן דעם שמועס.

— ס'מוז מעגלעך זיין.

מיר זענען אַריין אין שטוב און פון דאָרטן אויף דעם באַלקאָן. און ווידער איז זיין ערשטע פראַגע געווען:

ווי ווייט האַלט איר מיטן איבערשרייבן?

— ס'איז אַלץ אין בעסטער אָרדענונג, פריינד אַש, איר וועט זיך

אַביסל אַפרוען, וועט איר שוין דעריאָגן די אַרבעט.

— דערווייל קאָן איך נישט שרייבן — האָט ער זיך ווי באַקלאַגט

פאַר מיר — כ'פיל מיך נישט ביי די כוחות.

שלום אַש אין זיין לעצטער היים

און פלוצעם, פון דער העלער הויט, גיט ער מיך אַ פרעג :
— איר האָט נישט ביי זיך אין דער היים עפעס פון פּרץ מאַרקיש ?
— דאַכט זיך יאָ.
— כ'בעט אייך זייער, ברענגט מיר עפעס פון אים.
דערמיט האָט זיך מיין באַזוך געענדיקט.

אין אַשס אַרבעט־צימער

איך האָב אַשן געטראָפּן אין זיין גאַרטן פאַרן הויז. ער איז געלאָפּן אַרום דעם הויז ווי אַ באַזעסענער. פרוי אַש און די קראַנקן־שוועסטער זענען אים נאָכגעלאָפּן. ער איז געווען אויפגערעגט, צערייצט. באַלד איז ער אַרויס פון גאַרטן און זיך געלאָזט לויפן אין דעם געסל, אין דער ריכט־טונג פון דער שדרה. פרוי אַש און די שוועסטער האָבן אים קוים געקענט דעריאָגן.

איך האָב דער שוועסטער אַ ווונק־געטון. זי איז צוגעקומען.
 — אַזוי שוין 2—3 טעג. — האָט זי געזאָגט — כ'בין פאַרמאַ־טערט! — ס'איז נישט כדאי אַז איר זאָלט מיט אים איצט רעדן.
 כ'האָב מיך געוואָלט צוריקציען און אַהיימגיין. נאָר אין דער רגע האָט אַש אויסגעדרייט דעם קאַפּ, מיך דערזען און צוגערופּן. איך האָב מיך דערשראָקן פאַר זיין ווילדן בליק.

— איך דאַרף דרינגענד האָבן צאַנינען.

— גוט, כ'וועל אים איבערגעבן.

אויף אַ ווונק פון דער פרוי אַש, האָב איך מיך אויף גיך געזעגנט און בין אַוועק.

דער בריוו

אשם צושטאנד האט זיך מיט יעדן טאג אַלץ מער געבעסערט. באלד האט מען אויך די קראַנקן־שוועסטער נישט געדאַרפט. אויך פריער פלעגט זיך אַש באַקלאַגן אַז זי מאַכט אים נערוועז, דערמיט, וואָס זי טרעט פון אים נישט אָפּ אויף קיין רגע, וואָס זי לאַזט אים נישט אָן איבריכן טריט מאַכן, אָן איבריך וואַרט רעדן...

די קראַנקן־שוועסטער איז סיי־ווי איבריך געווען, נאָכדעם ווי די טאַכטער רות האַט זיך אַרום אים געדרייט אַ גאַנצן טאָג. שוין איר אַנוועזנהייט אַליין האַט פּסיכיש געהאַט אַ גינסטיקע ווירקונג אויפן פאַטער. דער דאָקטער אָבער איז ווייטער געקומען, איצט בלויז יעדן צווייטן־זיטן טאָג.

דערווייל האַט אַש נישט ממשיד געווען זיין ראַמאַן „יעקב און רחל“ וואָס איז שטיין־געבליבן ביים זעקסטן קאַפיטל פון צווייטן טייל. ער איז איצט געווען באַשעפטיקט מיט אַנדערע ליטעראַרישע אַרבעטן. און אויך איך האָב דערביי געהאַט אַ סך צו טון: ווי גאָר ער איז אַביסל געקומען צו זיך, האַט ער מיר דערציילט, אָן צאָגן גיט אַרויס אייניקע פון זיינע עלטערע ווערק און אַז דאָס ערשטע גייט אַרויס „דאָס געזאַנג פון טאַל“ און די א״י־דיקע דערציילונגען און רעפּאָרטאַזשן.

אַש האַט נאָך פריער, פאַר דער קראַנקהייט, געטראַכט וועגן אַרויס־געבן אַ טייל פון זיינע ווערק.

ס׳איז בלויז געווען אַ פּראַגע פון געלט. ער האַט זיך פאַר צאָגן באַקלאַגט, אַז צו זיינע ייִדישע אויסגאַבן מוז ער תמיד דערלייגן געלט, און אויף אַרויסצוגעבן איצט עטלעכע ביכער, וואָלט אים געדאַרפט קאַסטן אַ סך טויזנטער פּונטן.

האַט אים צאָגן פאַרגעלייגט זיין גרייטקייט אַרויסצוגעבן עטלעכע

פון זיינע ווערק אן דעם אז אש זאל דארפן אויסלייגן געלט. פארשטייט זיך אז אש האט צו אזא אנבאט מיט פרייד מסכים געווען. ס'איז אפילו געקומען צו אן אפמאך לויט וועלכן צאנין פארפליכטעט זיך ארויסצוגעבן 5 ביכער: 1. "דאס געזאנג פון טאל" און די ארץ-ישראל-דערציילונגען אין איין באנד. 2. "דאס שטעטל". 3. "קידוש השם". 4. "די כישופמאכערין פון קאסטיליע" און 5. "דער תהלים-ייד". אש דארף צו די דאזיקע אויס-גאבן נישט אויסלייגן קיין געלט.

האט איצט אש אנטוויקלט א פיבערהאפטע טעטיקייט.

איך האב געדארפט אלע א"י-דיקע דערציילונגען, עסייען און רעפארטאזשן אויסשניידן פון פארשידענע ביכער און צייטונגען. אש האט איבערגעקוקט דעם גאנצן מאטעריאל. געמאכט איבעראל גרויסע ענדע-רונגען. א סך זייטלעך זענען אינגאנצן איבערגעביטן געווארן אויף נייע צוגעשריבענע. ביי אנדערע האט ער געמאכט אזויפיל ענדערונגען, אז מ'האט א סך זייטלעך געמוזט אינגאנצן איבערשרייבן אויף דער מאשין און דעם בויגן איבערקלעבן אויף דער געדרוקטער זייט.

נישט געקוקט דערויף, וואס דער דאקטער האט אים שטרענג פאר-באטן צו ארבעטן. האט ער שעהענלאנג פארבראכט ביים שרייב-טיש. די פרוי אש האט אפילו קיין פרוו נישט געמאכט אים אפצוהאלטן פון דער ארבעט. זי האט געהאט גענוג דערפארונג, כדי צו וויסן, אז שאטן צום געזונט קאן אים גיכער דאס נישט-שרייבן...

איז אש געווען באשעפטיקט מיטן צוגרייטן צום דרוק די נייע אויפלאגע פון "דאס געזאנג פון טאל" און די א"י-דערציילונגען. און ווען אלץ איז שוין געווען פארטיק, האט ער אליין צונישט געמאכט דעם פלאן. צעשטערט אליין זיין האפענונג צו זען כאטש א טייל פון זיינע אלטע ווערק אין א נייער אויסגאבע.

ווען איך בין אין א פארמיטאג צו אים געקומען, האב איך אים געטראפן זייער אויפגערגעט. פרוי אש און רות זענען געווען אין תל-אביב. ס'איז געווען נאך א באזוך פון צאנינען. איך האב מיך ערשט שפעטער דער-וויסט וואס ס'איז געשען: אש האט צאנינען געזאגט, אז דער מאטעריאל צום ערשטן באנד איז פארטיק צום דרוק און ער האט פארלאנגט א געווי-

שלום אש אין זיין לעצטער היים

סע סומע געלט אויפן חשבון פון דער דאזיקער אויפלאגע. צאנזן האט זיך אָפּגעזאָגט, פאַררופנדיק זיך אויפן אָפּמאַך.

עמפּינדלעך און אימפּולסיוו ווי ער איז געווען, האָט אש ביי מיין אַרײַנקומען מיר תּיכּף געהײסן זיך זעצן צום טיש, און ער האָט מיר גענומען דיקטירן אַ זייער שאַרפּן בריוו צו צאַנינען. ער האָט מיך אפילו נישט געלאָזט דעם בריוו איבערשרייבן אויף מאַשין, נאָר האָט אים אַזוי ווי ער איז געווען אונטערגעשריבן און מיך געבעטן אַז איך זאָל תּיכּף פאַרן קײן תּל-אביב און דעם בריוו פּערזענלעך איבערגעבן.

אַ שטיקל צײַט איז איבערגעריסן געוואָרן יעדער קאַנטאַקט צווישן אַשן און צאַנינען. אָבער באַלד האָט אש אײַנגעזען זײַן פּעלער און ער האָט מיט די אײַגענע הענט געשריבן צאַנינען אַ לאַנגן אַנטשולדיקונגס-בריוו. צאַנין האָט אים געענטפּערט, אַז ווען עס וואָלטן געווען צוויי שלום אַשם, וואָלט ער מיט אײַנעם געדאַרפּט ברוגז זײַן פאַר אַזאַ בריוו. אַזוויי אָבער ס'איז נאָר דאָ אײַנער — —

פון דעם גאַנצן פּראַיעקט איז אָבער סײַ ווי גאַרנישט געוואָרן. אַש איז באַלד אָפּגעפאַרן קײן לאַנדאָן און דאַרט זענען גאָר גיך רעאַליזירט געוואָרן אַלע זײַנע פּלענער און פּראַיעקטן...

ווידער ביים וואַרשטאַט

עטלעכע טעג נאָכן רוגז-בריוו צו צאַנינען, האָט מיר אַש דיקטירט אַ בריוו צו מאיר ווייסגאַלן מיט אַ לאַנגער רשימה פון זיינע ווערק, וועלכע וואַלטן ווידער געדאַרפט אַרויסגיין אין יידיש. אַן ערך 20 ביכער האָט ער אויסגעוועכנט. ביי יעדן ווערק האָט ער מיט קורצע ווערטער איבערגעגעבן דעם אינהאַלט און די אידעע וואָס דאָס בוך ברענגט צום אויסדרוק.

דאָס איז געווען נאָך אַ באַווך פון די אַשס אין רחובות. אַש האָט מיט ווייסגאַלן זיכער גערעדט וועגן דעם וואָס ס'איז אים געלעגן אויפן האַרצן: וועגן דער נויטווענדיקייט אַרויסצוגעבן אין יידיש אַ טייל פון זיינע געזאַמלטע ווערק, און ווייסגאַל האָט זיך, ווי ס'ווייזט אויס, געהייסן צושטעלן אַ רשימה פון די ווערק וואָס קומען אין באַטראַכט, כדי ער זאָל וועגן דעם ענין קענען פאַרהאַנדלען מיט דער סוכנות, וועלכע זאָל אַזאַ אַקציע פינאַנסירן, ד. ה. אויסלייגן דאָס געלט. אַש האָט זיך אויך, דאָכט מיר, מיט אַזאַ פאַרשלאַג געווענדט צו דער הסתדרות. ס'איז אויך פאַר-געקומען אַ באַגעגעניש צווישן דעם יונגן פאַרלאַג „פּרץ-ביבליאָטעק“ און אַשן.

און אַז פון די אלע שמועסן און באַמיינוגען איז גאַרנישט געוואָרן, האָט אַש זיך אָפּגעלאָזט פון דער גאַנצער זאַך, אויפּגעהערט וועגן דעם רעדן און — זיך ווידער אַ נעם געטון צום ראַמאַן „יעקב און רחל“. ער האָט זיך אויף דער אַרבעט אַ וואַרף געטון אַזוי פּלוצעם, און מיט אַזאַ ליידנשאַפט און ברען, אַז פרוי אש און רות האָבן זיך זייער דערשראָקן, מורא געהאַט, אַז דאָס אויפשטיין יעדן טאָג ווען אין דרויסן איז נאָך פינצטער און כמעט דעם גאַנצן טאָג נישט אָפּטרעטן פונעם שרייב-טיש, זאָל נישט גורם זיין קיין רעצידיוו פון דער קראַנקהייט.

אַבער אָפּהאַלטן אים פון שרייבן איז נישט מעגלעך געווען, ווי ס'איז

שלום אש אין זיין לעצטער היים

נישט מעגלעך צו האמעווען א ווילדן שטראם. די ארבעט האט אים אבער
נישט נאָר נישט געשאַט, נאָר להיפוך: וואָס מער שעהען ער האָט פאַר-
בראַכט ביים שרייב-טיש, אין אַן אַלץ בעסערער שטימונג האָט ער זיך פון
אים אויפגעהויבן. דאָס שרייבן האָט אים מער געשטאַרקט ווי די אַלע גלעזער
מייערן-טאַמאַטן און מאראנצן-זאַפטן וואָס דער דאָקטער האָט געהייסן
טרינקען עטלעכע מאל אין טאָג... ווייזט אויס, אַז גייסטיקע וויטאַמינען
זענען פאַר געוויסע אַרגאַניזמען וויכטיקער ווי פיזישע...

אַש איז נישט געווען קיין להכעיסניק, ער האָט געטריי אַפגעהיט
אַלע מעדיצינישע פאַרשריפטן, טרינקענדיק די אַלע מעדיצינען און זאַפטן.
ער האָט אַבער אויך נישט מוותר געווען אויף זיינע באַליבטע געווינהייטן:
נאָך יעדן גלאַז זאַפט האָט ער פאַרטרונקען מיט אַ גלעזל קאַניאַק און „פאַר-
ביסן“ מיט אַ ציגאַר...

א בריוו צו בן-גוריון

דעם 7-טן מערץ האָט מיר אַש דיקטירט אַ בריוו צום ראש הממשלה
דוד בן-גוריון, וועלכן איך האָב אין דעם זעלבן טאָג אַוועקגעשיקט. אַט
איז דער בריוו אין אַריגינאַל און אין דער יידישער איבערזעצונג :

לכבוד

ראש הממשלה ושר הבטחון

מר דוד בן גוריון,

ירושלים.

ידידי נכבד ויקר,

מה נאמר ומה נדבר, הנני משבח ומודה בכל יום ויום בתפילתי, שזכיתי
לחיות באותו הזמן, ואני מאושר להיות בן דורך. אני משבח על הנסים
והנפלאות שעשה הקב"ה לנו בעת צרה, על הגבורה בכוח וברוח שנתן
לבנינו ולבנותינו בחיל ישראל. כן אני משבח להשי"ת על הגואל ששלח לנו
באותו זמן שהיינו בני צלמוות. אני מסכים לכל החלטות שלך. אני יודע
היטב בכמה צער וכמה דמים ודמעות עלה עליך להתגבר על כל המכשולים
ואבני-נגף שהיה על דרכך, להגיע להצלחה ולנצחון השלום לטובת עמנו
ולטובת ציון.

לבי מלא רגש של כבוד ושל הוקרה עליך. דברתי פעמים רבות
עליך עם ד"ר הייל, הידיד הנאמן שלנו, וגם עם השגריר של ארה"ב. ייט
לי תשוקה גדולה לראות אותך ולהביע לך יישר-כוח שלי.

יודע אני מה יקרה העת שלך, שאתה צריך להקדיש בה את כל
כוחותיך לטובת העם והמדינה. אולם התשוקה הגדולה לראות אותך וגם
החשיבות של הענינים שיש לי לדבר איתך, מאלצת אותי לבקש ממך,
שתקדיש לי חצי שעה. אם יש לך אפשרות לקבל אותי, אהיה אסיר תודה
לך. אם תודיעני הזמן והשעה שאוכל לבקר אותך.

שלום אֵשׁ אין זיין לעצטער היים

אינני בקו הבריאות בכלל. לא מזמן יצאתי מבית החולים והנני נמצא עכשיו בביתי, בבת-ים. אינני רוצה להטריח אותך, חלילה וחלילה, שתבוא אלי. עלי רק לחכות לימים יותר חמים שתהיה לי אפשרות לבוא לירושלים. אנא, בשם הידידות הותיקה שלנו מכמה וכמה שנים. תקבע לי את הזמן.

בכל אופן אני שלך. ואני עומד לעבוד בכל מלאכה ומלאכה לטובת צמנו וארצנו, בכל אפשרות, תחת פקודתך.

ברב כבוד ודרישת שלום

שלך

שלום אֵשׁ

חשובער און טייערער פריינד,

מה נאמר ומה נדבר, איך דאנק און לויב (גאט) יעדן טאג אין מיין תפילה, וואס איך האב זוכה געווען צו לעבן אין דער זעלבער צייט, און איך בין זייער גליקלעך צו זיין אייער בן דור. איך דאנק און לויב פאר די נסים און נפלאות וואס הקב"ה האט אונדז באוויזן אין אן עת-צרה. פאר דער גבורה אין כוח און אין גייסט, וואס ער האט געגעבן צו אונדזערע זין און טעכטער בחיל ישראל, און איך דאנק און לויב אויך השי"ת פארן גואל וועלכן ער האט אונדז געשיקט אין דער צייט, ווען מיר זענען געווען בני צלמוות. איך בין מסכים מיט אלע אייערע באשלוסן, איך ווייס גאנץ גוט, וויפל צער, בלוט און טרערן ס'האט אייך געקאסט, גובר צו זיין די אלע מכשולים און שטרויכלונגען וואס זענען געלעגן אויף אייער וועג, צו דערגרייכן די הצלחה און דעם נצחון השלום לטובת אונדזער פאלק און לטובת ציון.

מיין הארץ איז פול מיט כבוד און פארערונג צו אייך. איך האב א סך מאל גערעדט וועגן אייך מיט אונדזער אמתדיקן פריינד, ד"ר הייל, און אויך מיטן אמעריקאנישן אמבאסאדאר. כ'האב א גרויסע תשוקה אייך צו זען און אויסדריקן אייך מיין יישר כוח.

איך ווייס ווי טייער אייער צייט איז. און איר דארפט ווידמען אלע אייערע כוחות לטובת דעם פאלק און דער מדינה. אבער די גרויסע תשוקה אייך צו זען און אויך די וויכטיקייט פון די ענינים וועגן וועלכע איך דארף מיט אייך רעדן, צווינגען מיך, אייך צו בעטן, און איר זאלט מיר ווידמען א האלבע שעה (צייט). אויב ס'איז אייך מעגלעך מיך אויפצונעמען, וועל איך אייך זייער דאנקבאר זיין, ווען איר וועט מיר באשטימען די צייט און די שעה ווען איך זאל אייך באזוכן.

כ'בין בכלל נישט בקו הבריאות. כ'האב ערשט נישט לאנג פאר-לאזט דאס שפיטאל. און איצט געפין איך מיד אין מיין היים אין בתיים.

שלום אַש אין זיין לעצטער היים

איך וויל אייך חלילה וחלילה נישט מטריח זיין צו קומען צו מיר. איך וויל
נאָר וואַרטן אויף וואַרעמערע טעג, אַז כ'זאַל קענען קומען קיין ירושלים.
איך בעט אייך, אין נאָמען פֿון אונדזער לאַנגיעריקער פֿריינטשאַפט, באַשטי-
מען מיר די צייט.

אין יעדן פּאַל בין איך אייערער, און איך בין גרייט מיט אַלע
מעגלעכקייטן צו טון יעדע מלאכה לטובת אונדזער פּאַלק און אונדזער
לאַנד, אונטער אייער אָנפיר.

מיט אַ סך כבוד און גרוסן

אייער

שלום אַש

א „פארדינסטפולער“ שטעקן

אש האָט געהאַט אַ קליינעם אויטאָ מיט 5 פּלעצער. דער אויטאָ איז געשטאַנען אַקעגן זיין הויז, אין דעם אָפּענעם גאַראַזש פון בן-אריס גאַרטן. ער האָט געהאַט אַ „סטאַבילן“ שאַפּער אין בתי-ים. ד. ה. ווען דער שאַפּער איז פּריי געווען און די אַשס האָבן צופּעליק אין יענעם טאָג געדאַרפּט פּאַרן, האָבן זיי אים באַשטעלט, און אַז ער איז נישט פּריי געווען, האָבן זיי טעלעפּאָניש באַשטעלט אַ „ספּעשל“ פון תּל-אביב.

עטלעכע טעג פאַר דעם אַטאַק, האָט מיר אַש דערציילט, אַז ער האָט ענדלעך געמאַכט דעם עקזאַמען און באַקומען אַ באַוויליקונג צו פירן אַן אויטאָ.

— אַ שיינע מעשה! — האָט ער געלאַכט — צענטלינקער יאַרן ווי איך בין אַליין שאַפּער, דאַרף איך אויף דער עלטער אָנהויבן פון פּאַרנט! — אַ פּרישער עקזאַמען!

ער האָט זיך געפּרייט, וואָס ער וועט נישט מער דאַרפן זיין אָפהענגיק פון דעם שאַפּער אָדער מוזן וואַרטן אויף אַ „ספּעשל“ פון תּל-אביב. מיינסטנס אָבער האָט ער זיך געפּרייט, וואָס ער וועט ווידער קענען באַטרייבן זיין אַלטן באַליבטן ספּאַרט פון פירן אַ מאַשין. אָבער נאָך זיין קראַנקהייט האָט אים דער דאָקטער דאָס זייער שטרענג פאַרבאָטן.

אַש האָט איצט ווידער באַנייט זיינע טעגלעכע שפּאַציר-גענג, און איך באַגלייט אים ווידער (מיינע באַזוכן זענען איצט געענדערט געוואָרן פון נאַכמיטאָג אויף פאַרמיטאָג). ווען אַש גייט פאַרביי דעם אָפּענעם גאַראַזש, וואַרפּט ער אַ בליק אויף זיין קליינעם זילבער-גרויען אויטאָ און באַמערקט מיט אַ זיפּץ:

— ס'איז נישט באַשערט... כּדאַרף ווייטער אַנקומען צום שאַפּער!

פֿאַרן פֿלעגן די אַשס אָפֿט קיין תּל־אַבֿיב, באַזוכן באַקאַנטע, דער־
לעדיקן פֿאַרשידענע ענינים. אָפֿט זענען זיי אויך איינגעלאָדן געוואָרן אויף
מיטאַג אָדער אָונט־ברויט קיין רחובות, צו ווערן ווייזמאַן אָדער צו
די ווייסגאַלס, מיט וועלכע די אַשס זענען געווען באַפֿריינדעט.

אין אַ שיינעם טאַג האָט זיך אַש געכאַפֿט אַז ער האָט ערגעץ איבער־
געלאָזט זיין שטעקן, אָן וועלכן ער האָט זיך נישט געקאַנט רירן. מען האָט
גענומען זוכן אין אַלע ווינקלען, אָנגעפֿרעגט ביי אַלע באַקאַנטע אין בת־ים
און אין תּל־אַבֿיב, — נישטאַ.

האָט זיך אָנגעהויבן אַ וואַנדערונג איבער די געשעפטן אַ שטעקן
צו קויפֿן. קודם האָט מען „אַבסאָלוירט“ די געשעפטן פֿון בת־ים. אַש איז
געגאַנגען פֿון געשעפט צו געשעפט און איך בין אים נאָכגעגאַנגען
פֿון הינטן ווי אַ גבאי נאָך אַ רבֿין... ער האָט נישט אויסגעלאָזט קיין איינ־
ציקע טיר. נישט געמאַכט קיין אונטערשיד צווישן אַ גאַלאַנטעריע־
געשעפט און אַ שלאַסער־ווערקשטעל... איך האָב אים קוים צוריקגעהאַלטן
ווען ער האָט זיך אויך געלאָזט אַריינגיין אין א... פֿיש־געשעפט.

און אַז מען האָט נישט געפֿונען קיין שטעקן אין בת־ים — האָט
מען זיך גענומען צו תּל־אַבֿיב. אָנגעהויבן האָבן מיר מיט דער בן־יהודה־
גאַס. ערשט אין רחוב אלנבי האָבן מיר ענדלעך געטראַפֿן אַ געשעפט וואָס
האָט אויך שטעקנס. נאָר אַש האָט זיך בשום אופן נישט געקענט
צוקלויבן אַ פֿאַסיקן שטעקן. ער איז אַהיימגעפֿאַרן און איך בין נאָך
געבליבן אין תּל־אַבֿיב דערליידיקן מיינע אייגענע ענינים.

קומענדיק צו אים דעם צווייטן טאַג, ווייזט מיר אַש אַ שטעקן.

— איר האָט דאָך זיך אוסגעקליבן אַ שטעקן? — פֿרעג איך
אַ פֿאַרווונדערטער.

— דעם שטעקן האָב איך שוין לאַנג, זאָגט מיר אַש, איך האָב אים
באַקומען אַ מתנה פֿון אַ יידישן אָפיציר, תּיכף נאָך דער סיני־אַקציע.

— היינט, וואָס־זשע דאַרפט איר קויפֿן אַ צווייטן? ס'איז דאָך
אַ זייער פֿיינער שטעקן!

דערציילט מיר אַש, אַז דער אָפיציר, וואָס האָט אים דעם שטעקן

יצחק פאנער

געשענקט, האָט זיך פאַר אים באַרימט, אַז מיט דעם דאָזיקן שטעקן האָט
ער נישט איין מצרישן אַריינדרינגלער דערלאַנג איבערן קאַפּ...
הערנדיק די „פאַרדינסטן“ פון דעם שטעקן — זאָגט אַש — האָט
ער אים אַוועקגעלייגט אין אַ זייט און ער קאַן זיך צו אים נישט צורירן...
מיט אַ טאָג שפּעטער האָט מען אים פון רחובות געשיקט זיין
אייגענעם שטעקן.

דער טלית

אויב די אויסערלעכע סמנים פון א קינסטלער זענען — אומאָרדע־נונג, דאָן איז שלום אַש געווען... אין אַרדענונג. מלך ראָוויטש וואָלט פון דער „אַרדענונג“ וואָס האָט געהערשט אין שלום אַשס אַרכיוו, אויף זיינע שרייב־טישן, אין זיינע שופלאַדס — גאָר קיין נחת נישט געהאַט... אַש האָט געהאַלטן אין איין זוכן : אַ מאָנוסקריפט, אַ נאַטיץ־ביכל, אַ בריוו, וואָס ער האָט געכטן באַקומען, אַ נעכטיקע צייטונג, און איינלאַ־זונג־בילעט צו אַ קאָנצערט... אַלץ האָט ער געדאַרפט זוכן. און זוכן האָט געהייסן — עפענען שופלאַדס און אַלץ איבערקערן, אַלץ איבערוואַרפן : בערג צייטונגען, פעק פאַפירן, טעקעס, בילדער, בריוו, זעלטענע אַנטיקלעך פון פאַרגאַנגענע יאָרהונדערטער... אַזוי ווי איך האָב די אַרבעט פאַר אַשן געמאַכט ביי מיר אין דער היים, אויף מיין שרייב־מאַשין, און האָב מיך ביי אים אין שטוב זעלטן זייער לאַנג אויפגעהאַלטן, האָב איך נישט געקענט האַלטן קיין אַרדענונג אין זיינע זאַכן. איך האָב נאָר באַוווּזן צו שאַפן אַביסל אַרדענונג אין זיין צייטונג־אַרכיוו. איך האָב אַהיימגעשלעפט גאַנצע פעק אַלטע צייטונגען מיט אַשס געדרוקטע זאַכן, געקויפט עטלעכע צענטלינג גרויסע פאַפיר־בייטלען, סאַרטירט די געדרוקטע זאַכן און דערציילונגען, עסייען און אַרטיקלען, זיי אַריינגעלייגט אין די בייטלען און אויפגעשריבן דערויף וואָס פאַר זאַכן ס'געפינען זיך אינעווייניק.

נאָך זיין קראַנקהייט האָט אַש באַקומען אַ בריוו פון זיין זון, דעם ענגלישן שרייבער נתן (נאַטאָן) אַש (אַש האָט אים גערופן „נאַסן“). דער בריוו האָט אַשן אַזוי שטאַרק פאַרכאַפט און גערירט, אַז ער האָט אים פון ענגליש איבערגעזעצט אויף יידיש און דעם בריוו געוואָלט פאַרעפנטלעכן אין אַ יידישער צייטונג אָדער אין אַ זשורנאַל. אַשס איבערזעצונג איז אַ שלעכטע, אַ ווערטלעכע, אַ סך זאַצן זענען דעריבער כמעט אומפאַר־

שטענדלך אין יידיש. דער בריוו איז פול מיט ליבשאפט און פאָרערונג צום פאָטער, פול מיט טרייסט און דערמוטיקונג. אָט זענען אייניקע זאַצן:

...„נישט טראַכטן, נישט גריבלען זיך, נאָר ליגן אויפן רוקן און לאָזן דעם הויך (?) איבער זיך שוועבן... מיר (מיט „מיר“ — געמיינט, דעם פאָטער י. פ.) האָבן זיך נישט געבויגן פאַר קיינעם, מיר האָבן נישט געזאָגט קיין וואָרט, נישט האָבנדיק געגלויבט אַז עס איז אמת... „מיר האָבן אויף גאַרנישט וואָס חרטה צו האָבן“...

איך בין דאָ נישט אויסן געווען צו דערציילן וועגן אַשס אומאַרדע־נונג, און נישט וועגן דעם בריוו פון נתן אַשן צום פאָטער. זאָס אַלץ איז בלויז צו רייד געקומען אַקעגן אָט וואָס:

אַש האָט געזוכט דעם בריוו פון זיין זון. דאָס איז געווען קנאַפּ פאַרן אָפּפאַרן פון די אַשס קיין לאַנדאָן. מ'האָט געזוכט אין ביכער־שראַנק, צווישן די פילע בריוו און די פאַרשידענע קבלות און רעכנונגען פון פיר־מעס און משרדים, מ'האָט געזוכט אין די שופלאַדס פון די קאַמאָדן. אין לעצטן שופלאַד פון קאַמאָד אין אַרבעט־צימער איז געלעגן, אַ צונויפגע־לייגטער — אַשס טלית. דאָס איז נישט געווען קיין עלעגאַנט זיידן האַלדו־טליתל פון אַ „דייטש“, און אויך נישט קיין טלית וואָס ליגט אַוועקגעלייגט אויף נישט צו באַדאַרפן און ער בלייבט דערפאַר תמיד ניי. ניין, דער טלית וואָס איז דאָ געלעגן איז געווען אַ ברייטער און שווערער, אַ באַלעבאַטי־שער, אַ גענוצטער, אַ טלית מיט וועלכן ס'וואַלט זיך נישט געדאַרפט צו שעמען שלמה נגיד...

אַש האָט אויפגעהערט זוכן דעם בריוו, האָט אַ וויילע באַטראַכט דעם טלית און געזאָגט:

— כ'פאַרגעס אַלץ: כ'דאַרף דאָך גיין אין שול אַריין, גומל בענטשן, איך האָב אים פאַרחידושט אַנגעקוקט.
— נו אודאי — האָט ער געזאָגט — אַז איך האָב אויסגעהאַלטן אַזאַ קראַנקהייט! איך האָב אַזוי ווייט נישט געוואָסט ווי קראַנק איך בין געווען!

קיין גומל האָט ער נישט געבענטשט. דער טלית איז אָבער באַלד צונויף געקומען צו אַן אַנדערן צוועק...

דער סאלאניקער

דאָס וואָרט „סאלאָניקער“ איז ביי אונדז געוואָרן אַ סינאָנים פאַר — טרעגער. און נישט פאַר סתם טרעגער, נישט פאַר אַזוינע טרעגערלעך וואָס מ'זעט זיי שטיין אין די גאַסן מיט זייערע קליינע האַנט-וועגעלעך און וואַרטן אויף אַ קונה. אַזוינע טרעגער זענען נישט קיין „סאלאָניקער“. אונטער „סאלאָניקער“ פאַרשטייט מען ביי אונדז טרעגער פון „העכערן שטאַנד“, טרעגער מיט דיפּלאָמען... דאָס זענען טרעגער פון פאַרטן, פון גרויסע טראַנספּאָרט-געזעלשאַפטן, אַדער זעלבשטענדיקע טרעגער מיט אייגענע „געזעפטן“. די ערשטע טרעגער פון דעם שטאַנד זענען געווען עולים פון דער גריכישער פאַרט-שטאַט סאלאָניקי. און כאַטש מיטן וואַקסן און דער אַנטוויקלונג פונעם לאַנד זענען צוגעקומען טויזנטער טרעגערס פון פאַרשידענע לענדער, איז שוין דער נאָמען סאלאָניקער פאַרבליבן פאַר אַלע.

עטלעכע טעג נאָכדעם ווי די אַשם האָבן זיך אַריינגעצויגן אין זייער הויז אין בת-ים, איז פון לאַנדאָן אָנגעקומען זייער מעבל. אין אַ שיינעם טאָג איז פאַרן הויז פאַרפאַרן אַ גרויסער לאַסט-אויטאָ און אייניקע טרעגער האָבן אָנגעהויבן אָפּצולאָדן דאָס מעבל.

אין הויז פון אַשן האָט זיך דעמאָלט געפינען דער מעבל-טישלער י. גורפינקל, וועלכער האָט פאַר אַשן געמאַכט אייניקע מעבלען. ער דערציילט:

די „סאלאָניקער“ וואָס האָבן אויסגעלאָדן די מעבלען פון דעם לאַסט-אויטאָ, זענען טאַקע געווען... סאלאָניקער, קיין איינציק יידיש-רעדנדיג דיקער איז צווישן זיי נישט געווען. דאָס האָט מען אויף זייערע פנימער באלד דערקענט. באַזונדערס האָט מען דאָס דערקענט אויף איינעם וואָס האָט אויסגעזען צו זיין דער קאָמענדאַנט, דער פאַראַנטוואָרטלעכער. דאָס

איז געווען אַ הויכער און שטאַרקער פאַרשוין, מיט אַ טונקל פנים, מיט אַן אַפּענער צעכראַסטעטער ברוסט און מיט לאַנגע גרויסע הענט, וואָס די הויט איז געווען טונקל־ברוין און האַרט ווי זוילן־לעדער. אונטער זיינע הענט איז די שווערסטע זאָך געוואָרן גרינג ווי אַ פעדערל...

אַז ס'איז געקומען אויסצולאָדן דעם גרויסן פרידזשידער, האָט דער „קאַמענדאַנט“ נישט געלאָזט אַז מען זאָל אים העלפן, ער האָט אים אַליין אַ נעם געטון אויף דער פלייצע און אַריינגעטראָגן אין שטוב אַריין.

נאַכדעם ווי אַלץ איז אויסגעלאָדן געוואָרן, האָט אַש יעדן אַנגעגאַסן צו גלאָז קאַניאַק און געטיילט טרינק־געלט (די סאַלאַניקער זענען געווען געשיקט פון אַ טראַנספּאָרט־געזעלשאַפט). דעם טרעגער וואָס האָט אַליין אַריינגעבראַכט דעם פרידזשידער, האָט ער געגעבן אַ גרעסערן טרינק־געלט.

דער הויפט־טרעגער האָט גענומען דעם באַנקנאַט און אים צוריק־געוואָרפן אַשן, שרייענדיק כמעט:

— אני לא רוצה כסף! אתה חושב שאני לא יודע מי אתה?! ...
(איך וויל נישט קיין געלט! איר מיינט אַז איך ווייס נישט ווער איר זענט?!)
אַש האָט זיך דערשראַקן... דאָ איז דער סאַלאַניקער צוגעגאַנגען צום טיש, האָט אַ ריס געטון אין צווייען אַ בויגן ווייס פאַפּיר און אונטער־טראָגנדיק אַשן האָט ער נאָך אַלץ געשריגן:

— תכתוב את שמך, למזכרת... בשביל ילדים שלי...

(שרייבט־אַן אייער נאָמען... פאַר אַן אַנדענק... פאַר מיינע קינדער...)
ערשט איצט האָט זיך אַש געכאַפט אַז דער סאַלאַניקער פאַרלאַנגט פון אים אַן אויטאָגראַף. ער האָט אים דעם באַנקנאַט אַריינגעשטופט אין האַנט אַריין, האָט פון ביכער־שראַנק אַרויסגענומען איינס פון זיינע ביכער אין העברעיש, אונטערגעשריבן זיין נאָמען און דאָס בוך דערלאַנגט דעם טרעגער, וועלכער האָט אַשס הויז פאַרלאָזט מיט אַ שטראַלנדיק פנים...
אַש האָט געהאַט טרערן אין די אויגן...

פ ח ד

ווי שוין דערמאנט, האָט זיך שלום אָש די גאַנצע צייט, וואָס ער האָט געלעבט אין בת-ים, נישט געקאָנט באַפרייען פון דעם געפיל, אַז פריער אָדער שפעטער וועלן אים די פרומע איבערפאלן, אויף דער גאַס, אָדער אין דער אייגענער שטוב...

און ס'איז גאָר קיין חידוש נישט. ער האָט גוט געוואָסט, וועלכע מיטלען די פרומע האָבן אָנגעווענדט, כדי נישט צו דערלאָזן אַז דער „פושעי-ישראל“ זאָל זיך דאָ באַזעצן. דוד בן-ארי, דער ראש העיר, האָט זיך אָבער נישט געלאָזט אָפשרעקן פון די אַלע דראָאונגען. ער האָט געלאָזט צו זיך רופן דעם פאַרשטייער פון די רעליגיעזע און אים אויפ-מערקזאַם געמאַכט, אַז אויב אַשן זאָל דאָ געשען די מינדעסטע זאַך, אַזוי וועט ער טראָגן די פאַראַנטוואָרטונג. ער האָט זיך אויך געווענדט צו אַן אַפיציעלער פּערזענלעכקייט פאַר רעליגיעזע ענינים, וועלכער האָט אין דער זאַך פּערזענלעך אינטערווענירט.

אָבער מיט דער צייט האָבן זיך די געמיטער ביסלעכווייז באַרויקט. אפשר האָט דערצו בייגעטראָגן די בלויזע דערשיינונג פון אַשן איבער די בת-ימער גאַסן. זיין ערלעך אויפריכטיק פנים; זיין פאַרביק און זאַפטיק פּויליש-יידיש לשון; זיין אָפּשטעלן זיך אויפן גאַס און איינטענען מיט יעדן יידן; זיין חנעוודיק אשכנזיש עברית. און אפשר האָט אויך געווירקט דער גרויסער „שדי“ וואָס האָט אַרויסגעשריגן פון דער מזוזה אויף זיין טיר, — דאָס אַלץ האָט גאַרנישט דערוועקט דעם איינדרוק פון אַ „מיסאַנער“...

און דאָך איז דאָס פּחד-געפיל געוואָרן ביי אים ווי אַן אידעע-פיקס דעם 14-טן מערץ, צומאַרגנס נאָך דעם אַטענטאַט אויף קאַסטנערן, האָב איך אַשן געטראָפן אַ זייער אויפגערעגטן, באַגלייטנדיק אים אויף זיין

יצחק פאנער

שפאציר, האָט ער מיר געזאָגט אַז ער האָט אַ גאַנצע נאַכט נישט געקענט שלאָפֿן וועגן דער מעשה.

— קאָסטנער איז אומשולדיק! האָט ער אויסגערופֿן מיט אַן אויפֿ-
גערעגטער שטימע — כ'בין כמעט איבערצייגט אַז ער איז אומשולדיק.
נאָר אפילו ווען ער זאָל זיין שולדיק, פאַרמינערט דאָס נישט דאָס פאַר-
ברעכן. די דאָזיקע טעראָר-באַנדעס זענען אַ גרויסע סכנה, אַן אומגליק
פאַר אונדזער יונגער דעמאָקראַטיע, אַן אמת אומגליק!
זיין פנים האָט אויסגעדריקט אומרו און שרעק, זיין שטימע האָט
געציטערט.

— כ'בין פונקט אַזוי געווען אויפגעבראַכט — האָט ער ווייטער
גערעדט, ווען אַזאָ „העלד“ איז בשעתו איבערפאלן יאַשאַ הייפּעץ, ווען ער
האָט ביי אונדז געשפּילט ריכאַרד שטראַוס. ווייל מיט וואָס זענען מיר אַזוי
זיכער, אַן ריכאַרד שטראַוס איז געווען אַ נאַצי? דאָס וואָס ער האָט
געלעבט און איז געווען טעטיק אין היטלער-דייטשלאַנד, איז נאָך גאַרנישט
קיין ראיה, פונקט ווי ס'איז נישט קיין ראיה אַז געהאַרד הויפטמאַן איז
געווען אַ נאַצי, דערפאַר ווייל ער איז געבליבן וווינען אין דייטשלאַנד
אונטער די נאַציס.

— נאָכן איבערנעמען די מאַכט פון היטלערן ימח שמו, האָב איך
מיד געטראָפֿן מיט הויפטמאַנען אין איטאַליע. ער האָט פאַר מיר ממש
געוויינט: איך בין אַ זקן פון איבער זיבעציק יאָר, ווי אַזוי קאָן איך היינט
פאַרלאָזן מיין היים, מיין אומבאַוועגלעך פאַרמעגן, מיין משפּחה?
— ניין, ער האָט קיין אַנדערע ברירה נישט געהאַט ווי צוריקפאַרן
קיין דייטשלאַנד.

אַש האָט נאָך גערעדט און גערעדט — וועגן בלינדע פאַראַרטילן,
וועגן פּויסט־רעכט און לינטש־געריכטן, וואָס גייען נאָך אַן אין אונדזערע
טעג פונקט ווי אין פינצטערסטן מיטלאַלטער...

אַנטיקן

יעדעס מאָל, ווען איך קום אַרײַן אין אַשס אַרבעט־צימער קאָן איך נישט אַפֿרײסן די אויגן פֿון זײַנע שרײַב־טישן. אײן טיש שטייט בײַ דער וואַנט פֿון פענצטער וואָס גײט אַרויס אין דער אַרלױרוב־גאַס, און דער צווייטער — נעבן דער גלאַז־טיר וואָס פֿירט אַרויס צום הײַנטערשטן גאַרטן. ווינטער אַרבעט ער בײַ יענעם טיש, וועלכער ווערט גראַד באַשײנט פֿון דער זון, און זומער — בײַ יענעם, וועלכער שטייט גראַד אין שאַטן. אַזוי אַרום בײַט ער אָפט די שרײַב־טישן לױטן שטאַנד פֿון דער זון.

די טישן זענען פֿראַסטע, מאַסיווע, גרויסע, יעדער מיט אײן אײַג־ציקער גרויסער שופּלאַד. די דאָזיקע טישן וואַלטן פֿונקט אַזוי אויך געקענט דינען אַלס עס־אָדער קיך־טישן אין פֿראַסטע באַלעבאַטישע שטובער.

אָבער מער פֿון אַלץ קאָן איך נישט אַפֿרײסן די אויגן פֿון די צוויי טײַנטן־פעסער און פֿון די פֿילע שטאַל־פעדערלעך און פעדער־שטילן וואָס לײַגן אויף זײַנע בײַדע שרײַב־טישן. די פעדערן זענען פֿון דעם וואַלוולסטן סאַרט, און אויך די פעדער־שטילן זענען פֿראַסטע, פֿון ווייכן האַלץ, אײבער־געפאַרבט מיט פשוטער פאַרב (און נישט מיט לאַק־פאַרב ווי ס'זענען געוויינטלעך די בעסערע, געבײכטע און געדעקסלטע פעדער־שטילן). מיט אַזעלכע פעדערן און פעדער־שטילן פלעגן זיך מיט אַ סך יאָר צוריק באַנוצן די אַרעמסטע שול־קינדער, אײדער די פֿיל־פעדערן זענען אַרוסגעקומען.

מיט קײן אַנדערער פעדער האָט אַש נישט געקענט שרײַבן. רות, זײַן טאָכטער, האָט מיר שפּעטער דערצײלט, אַז דער פּאַטער האָט אַמאָל באַקן־מען במתנה אַ טײַערע פאַרקער־פעדער. אָבער שוין נאָכן צווייטן טאַג איז זי בײַ אים צעבראַכן געוואָרן... בײַ אַשן אין שטוב האָבן זיך אויך געפֿינען קויל־פעדערן „גלאַבוס“. מיט אַזאַ פעדער פלעג זיך אַש באַנוצן בײַם אויסשרײַבן אַ טשעק, בײַם אונטערשרײַבן אַ פּאַסט־זאַך וכדומה נאָך אַזױנע

יצחק פאנער

קלייניקייטן. אבער אויך ביי אַט די קלייניקייטן פלעגט טרעפן, אַז בייים דריקן אויף דעם קנעפל איז דאָס שטיפטל נישט אַרויסגעקומען. אָדער עס איז אַרויסגעקומען און איז שוין מער נישט צוריקגעגאַנגען... דעמאָלט פלעגט ער די פעדער מיט כעס אַ שלידער טון צו דער ערד און זיך נעמען צו „זיין“ פעדער...

דאָכט זיך מיר, אַז אַט די אַלטמאָדישע פעדערן זענען אַ מיין געהיי- מער שליסל צו אַש אַרטאָגראַפיע פון פאַר הונדערט יאָר... און אַז בידע — זיין אַלטפרענקישע אַרטאָגראַפיע און זיינע אַלטפרענקישע פעדערן — האָבן אַ געוויסן שייכות מיט זיינע באַרימטע אַנטיקן-קאַלעקציעס... און אַז אַלע צוזאַמען זענען אַ מיין אינטערגרונט צו זיינע דערציילונגען און ראַמאַ- נען פון פאַרגאַנגענע יאָרטויזנטער: אַלע זענען זיי באַשטראַלט פון דעם זעלבן ווייטן בלאַען ליכט פון ראַמאַנטיק...

* *
*

ער איז געווען אַ ליידישאַפטלעכער קונסט-זאַמלער.

— ס'איז זעלטן געווען אַ פּאַל, אַז אַש זאָל פון אַן אויסלאַנד-רייזע נישט געווען אהיימברענגען עפעס אַ „מציאה“ פון וועג: צי איז דאָס געווען אַן אַלטע מטבע, אַ בילד, אַ זעלטן ספר, צי אַן אַנדערע אַנטיק-זאַך. אויף וואָס ער האָט תמיד אויסגעגעבן שווער געלט — דערציילט מיר מאַטילדאָ אַש.

זיינע רייכע קאַלעקציעס פון חנוכה-לעמפלעך, לייכטער, קריגלעך, הדסלעך, בעכערס פון פאַרשידענע תקופות, זיינע אַלטע ספרימלעך, הגדות, מגילות — זענען נאָך אין יאָר 1939 אויסגעשטעלט געוואָרן אין ניו-יאָרקער יידיש-טעאַלאָגישן סעמינאַר. ער האָט געהאַט די זעלטנסטע מטבעות, אַ רייכע גאַלעריע פון טייערע קונסט-בילדער.

אַ קעגנשטאַנד וועלכער האָט נישט געהאַט אויף זיך דעם שטויב פון יאָרהונדערטער, האָט פאַר אים נישט געהאַט קיין שום ווערט. אין זיין בילדער-קאַלעקציע האָט ער געהאַט צוויי בילדער פון דעם באַרימטן

שלום אש אין זיין לעצטער היים

רוסיש-יידישן מאַלער לעוויטאן (1861 — 1900). איינס פון די בילדער, דאָס גרעסערע, וואָס שמעלט פאַר אַ רוסישע לאַנדשאַפט, האָט געהאַט אַ שיינע ראָם, אַ ברייטע, אַ מאַסיווע, אין בראַנו-קאַליר. די ראָם האָט אַבער (פאַר אַשן) געהאַט אַ „פּגם“: זי איז יונגער געווען פונעם בילד מיט מינדעסטנס 50 יאָר...

האַט אַש אַזוי לאַנג נישט גערוט, ביז דער תל-אביבער קונסט-הענדלער שטיגליץ האָט געפונען אַ ראָם וואָס איז אומגעפער אין זעלבן עלטער מיטן בילד. ערשט דאָן האָט דאָס בילד פאַר אים באַקומען דעם פולן ווערט.

אַז אַש פלעגט מיט זיין אויטאָ אַריינפאַרן קיין תל-אביב, פלעגט ער זיך קודם אַפּפּאַרטיקן פון אַלע געשעפטן און צום סוף איז ער אַריין אין אַנטיקוואַרן-געשעפט שטיגליץ, (וואָס ליגט אַפּגערוקט אַביסל פון דער אלבני-גאַס, אין אַ זייער שמאַל פּאַסאַזש) — כדי אביסל צו פאַרברענגען... דאָס אַנטיקוואַרן-געשעפט איז פאַר אים געווען דאָס זעלבע, וואָס פאַרן פויער די קרעטשמע נאָכן מאַרק-טאַג...

דאָס אַנטיקוואַרן-געשעפט האָט צוויי חדרים. דאָס ליכט איז דאָ געדעמפט, אַ פאַרנאַכטלעכע דעמערונג הערשט דעם גאַנצן טאַג, ווייל די צוויי פענצטער פון ביידע חדרים גייען אַרויס צו דעם שמאַלן בלינדן פּאַסאַזש וואָס האָט איבער זיך אַ זייער שמאַלן פּאַס הימל. אין איין צימער ברענט בייטאַג נעאָן-ליכט.

דאָס געשעפט איז אַנגעשפיקעוועט מיט כל טוב. דאָ הענגען אויף די ווענט, ליגן אין גלאַז-שרענק און אויף פּאַליצעס, וואַלגערן זיך ממש אויף דער ערד — גאַנצע אוצרות: אייל-בילדער אין אַלע גרייסן, פון אַלטע און יונגערע מייסטער, סטאַטועטן, פיגורן פון חיות און עופות, מענטשן און געטער... קרוגן און וואַזן, אַנטיקע זייגערס און בעכערס, ריטואַל-צערעמאַ-ניאַלע כלים און מכשירים. דאָ זענען פאַרטרעטן קונסט-אַרבעטן פון פאַר-שידענע פעלקער, פון פאַרשידענע יאָרהונדערטער, יעדע תקופה מיט איר סטיל, שול, ריכטונג.

דאָ, אין אַנטיקוואַרן-געשעפט איז אַש נישט קיין אַנטיקן-קונה, און שטיגליץ איז נישט קיין אַנטיקן-פאַרקויפער. דאָ זענען זיי צוויי אַנטיקן-

יצחק פאנער

פארליבטע, צוויי גלייכע קונסט־שיכורים, וואָס קענען דאָ אַזוי אַוועק־
שיכורן וועגן די אייגענע און פרעמדע קאַלעקציעס גאַנצע שעהען. פאַר
שיכורים האָט דאָס טרינקען אין צווייען אַ טאָפּלטן טעם...

שטיגליץ איז אַן אַנטיקוואַר בן אַנטיקוואַר. זיין פּאַטער, אברהם
שטיגליץ ע"ה, האָט אין קראַקע געהאַט אַ גרויס אַנטיקוואַרן־געשעפט.
אַ פּאַטאַגראַפיע פון אים ווייזט אַ ייד אַ הדרס־פנים, מיט אַ הויכן תלמוד־
חכם שטערן און מיט אַ ווייסער באַרד אַלאַ בערנאַרד שאו. ער איז געשטאַרבן
אין ישראל אין עלטער פון עטלעכע אַכציק יאָר. שלום אַש איז נאָך געווען
אַ קונה ביים אַלטן שטיגליץ אין קראַקע.

שטיגליץ האָט אויך ביי זיך אין דער היים אַ רייכע גאַלעריע פון
קונסט־בילדער און טייערע זעלטענע אַנטיקן.

— שלום אַש איז אַמאַל געקומען צו מיר אַהיים, אַנקוקן מיינע
קאַלעקציעס — דערציילט ער מיר — האָב איך געציטערט אַז ס'זאל זיך
אים חלילה נישט פאַרגלוסטן צו וועלן עפעס קויפּן... — אַפּזאָגן אים וואָלט
מיר שווער געווען, אָבער נאָך שווערער וואָלט מיר געווען זיך צו דאַרפּן
שיידן מיט אַ זאך פון מיינע פּריוואַטע קאַלעקציעס.

שלה-מנות

17. 3. 57

פורים. ביי די אָשס אין שטוב פילט מען דעם יום־טוב. דער ריח פון פריטן געבעקס, פון די קליינע חנעוודיקע המן־טעשלעך, גיסט זיך צונויף מיטן ריח פון געשמאקע געקעכצן.

אויף דעם באַר שטייט אַ פלאַש קאַניאַק מיט עטלעכע גלעזלעך. מען דערוואַרט אפנים געסט.

ערב פורים זענען די פרויען (רות און די ווירטשאַפטערין) געזעסן און אַנגעפילט קליינע פאַרביקע צעלאַפאַן־בייטעלעך מיט שאַקאַלאַדקעלעך. באַנבאַנקעלעך, אַמעריקאַנישע ניסלעך, המן־טעשלעך. — מתנות פאַר קינדער.

איך בין מיט אַשן אַריין אין אַרבעט־צימער. ער איז געווען אין גוטער שטימונג. די קאַפּ־ווייטיקן האַבן אויפגעהערט. ער פילט זיך ווידער געזונט. די אַרבעט גייט ווייטער. ער פילט אַז ער האָט די קראַנקהייט אַנטגילטיק גובר געווען...

— דאָס איז אַ דאַנק מיין געזונטער קאַנסטיטוציע — האָט ער מיר אויף אונדזער לעצטן שפאַציר געזאָגט — ס'איז אַ ירושה־זאַך...

רות האָט אַריינגעבראַכט אַ טעצל מיט געבעקס און צוויי גלעזער קאַניאַק. מיר האַבן געטרונקען לחיים.

נאַכדעם ווי איך האָב מיך אויפגעהויבן אויף אַוועקצוגיין, האָט אַש

געזאָגט :

— וואַרט, כּוועל אייך מיטגעבן שלה־מנות.

אַ שאַד, וואָס איך בין גראַד היינט געקומען אַן דער אַקטן־טאַש ! — האַב איך געטראַכט — געדאַרפט כאַטש מיטנעמען דאָס קליינע אַקטן־

יצחק פאנער

טעשל, דאָרט גייט אויך אַריין אַ פּלאַש... און פאַר אַ נויט — אַ קליין
פּעקעלע אויך...

אַש איז אַרויס אין אויפנעם־צימער. איך בין אים נאַכגעגאַנגען. ער
איז צוגעגאַנגען צו אַ בלומען־וואַזע, אַרויסגענומען פון דאָרט אַ בלום און
זי מיר דערלאַנגט מיט די ווערטער:
— אַ מתנה פאַר אייער פרוי!...

שלום אש און פרוי אין קינדער־גארטן פון בתיים. רעכטס : בתיה בן־ארי.

„חכם, מופלג און עוקר הרים“...

18.3.57. שוואן־פורים

איך האָב אַשן היינט געבראַכט איבערגעשריבן דאָס 7־טע קאַפיטל — דאָס ערשטע נאָך דער קראַנקהייט. אויפן טיש זענען שוין געלעגן פריש־באַשריבענע בייגעלעך פונעם 8־טן קאַפיטל. אַלץ איז ווידער ווי געווען. נישט מער, וואָס איצט לאָזט מען אים נישט אַליין אַרויסגיין אין גאַס. איצט מוז מען אים באַגלייטן. אַזוי האָט דער דאָקטער געהייסן. איך קום צו אים איצט יעדן טאָג, פאַרמיטאַג שטאַט נאַכמיטאַג. שוין 9 אזויגער בין איך ביי אים. איך טרעף אים שוין זיצן ביים שרייב־טיש אָדער ער איז נאָך אין באַד. ער קומט דאָן אַרויס פון באַד־צימער איינגע־הילט אין אַ גרויסן פלאַנעל־טוך. איך גיי אים נאָך אין אַרבעט־צימער. ער נעמט זיך אַרויס פון וועש־שראַנק אַ פריש העמד, טוט זיך אָן די קליי־דער און זעצט זיך אַוועק צום שרייב־טיש.

ער האָט איצט איבערגעקוקט דאָס איבערגעשריבענע קאַפיטל, און ווי תמיד געמאַכט ענדערונגען. ביי איין שטעלע איז ער שטיין געבליבן און נישט ווייטער געגאַנגען. אַנשפאַרנדיק דעם קאַפּ אויף דער האַנט, האָט ער אַנגעשטרענגט געקוקט אויף דער זעלבער שטעלע ווי זוכנדיק עפעס. די סיבה איז געווען די: אויף איין אַרט האָב איך על פי טעות אַוועקגעשטעלט אַ פּרעג־צייכן אין פאַראנטעז, ווי אַ סימן אַז עפעס איז מיר נישט קלאָר. אַש, קענענדיק זיין שוואַכע זייט, האָט זעענדיק דעם פּרעג־צייכן, געזוכט זיין פעלער. און אַז איך האָב מיך ביי אים אַנטשול־דיקט, אים געזאָגט אַז ביי אים איז אַלץ אין אַרדענונג, אַז דאָס האָב איך מיך טועה געווען, האָט ער זיך אַנגערופן:

— וואָסזשע מאַכט איר מיך אומזיכער? איר ברענגט מיך דאָך

אַרויס פון געליח!

דאן זענען מיר ארויס אין גאס. דאָסמאָל נישט אין דער ריכטונג צום ים, נאָר אין דער שדרה. מיר זענען געגאַנגען שפּאַצירן לענג-אויס דער אַליי. אַ תּימנער אַלטער גאַרטן-אַרבעטער האָט אים באַגריסט מיט אַ ״חג שמח״. אַש האָט אים דערלאָנגט די האַנט, אַרויסגענומען פון דער בריוו-טאַש אַ פונט און אים געגעבן. אַביסל ווייטער האָבן געאַרבעט אין גאַרטן אַנדערע צוויי זקנים. אַש איז צו זיי צוגעגאַנגען זיי באַגריסט און יעדערן געגעבן צו איין פונט ״פורים-געלט״.

קומענדיק אַהיים האָט ער מיר געהייסן שרייבן אַ פּאַסט-קאַרטל צום מוכר-ספּרימניק ר. אַז ער זאָל אים באַזוכן. ר. איז אַ ייד מיט באַרד און פּאות וואָס האַנדלט מיט ״ספּרים עתיקים״. ער פּלעגט פון צייט צו צייט קומען צו אַשן אַהיים מיט אַ גרויסער אַקטן-טאַש אָנגעשטאַפט מיט פּאַרשידענע זעלטענע ספּרים, פון זיין אייגן געשעפטל אָדער אַזעלכע וואָס ער האָט איבערגענומען אין קאַמיסיאָן. אין אַשס ביכער-שראַנק האָבן זיך געפונען עטלעכע אַלטע ספּרימלעך וואָס דער ייד האָט אים פּאַרקויפט. דער דאָזיקער ייד האָט געפּינען חן אין די אויגן פון אַשן. ער האָט צו אים געהאַט פּאַרטרויען און גערן ביי אים געקויפט.

איך האָב גענומען אַ פּאַסט-קאַרטל און אָנגעהויבן שרייבן דעם אַמטלעך-שאַבלאַנעם טיטל: ״לכבוד מר״ א.א.וו.

— ניין, האָט אַש געזאָגט, דאָס איז אַ פרומער און ווילער ייד, אַ לערנער, אים מוז מען אַנדערש שרייבן.

ער האָט ביי מיר גענומען דאָס פּאַסט-קאַרטל, אויסגעמעקט די עטלעכע ווערטער וואָס איך האָב געשריבן און אָנגעשריבן אַ לאַנגן פּיל-גאַרנדיקן טיטל, מיט ״חכם״ און ״מופלג״ און ״עוקר הרים״. דאָן האָט ער אים אין אַ מליצהדיקן לשון קודש געבעטן אַז ער זאָל ״באָויליקן איינצו-קערן אין זיין געצעלט״... אַש האָט מיר איבערגעגעבן דאָס פּ-קאַרטל און מיט אַ גוטמוטיקן געלעכטערל געזאָגט:

— ער וועט זיך שוין מיט דעם קאַרטל אַרומטראָגן ס'גאַנצע לעבן...

א. בן-יהודה באַגריסט אַשן... אויף יידיש

20. 3. 1957

אויף אונדזער היינטיקן שפאַצירגאַנג האָט מיר אַש דערציילט וועגן זיין ערשטן באַזוך אין ארץ-ישראל אין יאָר 1907.

— אין ירושלים האָט מיך אין האַטעל באַזוכט אליעזר בן יהודה און מיר געזאָגט, אַז מ'וועט מיר איינאַרדענען אַ קבלת-פנים. דער אַוונט איז אויך באלד צושטאַנד געקומען. דער זאַל איז געווען געפאַקט. אליעזר בן יהודה איז טאַקע געווען דער פּאַרזיצער פונעם אַוונט. ער האָט מיך באַגריסט אויף... יידיש. ער האָט געזאָגט פאַרוואָס ער טוט עס :

— איך באַגריס דעם חשובן גאַסט שלום אַשן אין דער שפּראַך, אין וועלכער ער שאַפט". — האָט בן יהודה געזאָגט.

— איך האָב געלייענט פּראַגמענטן פון "שטעטל". די באַגייסטערונג פון עולם איז געווען אַן אומגעהויערע. זעלטן האָט מיר אַ קבלת-פנים פאַרשאַפט אַזויפיל פרייד ווי יענער מיט פופציק יאָר צוריק אין ירושלים, אונטערן פּאַרזיץ פון אליעזר בן יהודה.

אהיימגעצויק זענען מיר אַריין אין דער שדרה. אַש האָט זיך אַוועק-געזעצט אויף אַ באַנק און איך בין אַריין אין דער פּאַסט (עטלעכע שריט פון דער שדרה — עק ארלווירוב-גאַס) און אים געבראַכט די לעצטע פּאַסט.

אין דער היים האָט אַש דורכגעקוקט די אַנגעקומענע בריוו. ביי איין בריוו האָט ער זיך לאַנג אָפגעשטעלט, אים געלייענט איין מאָל און נאָך אַמאָל. דאָן האָט ער, ווענדנדיק זיך צו דער פרוי און צו דער טאַכטער, געוויזן דעם בריוו און געזאָגט :

— די ערשטע פרידנס-טויב !

ס'איז געווען אַ בריוו פון יעקב פּאַט.

שלום אַש אין זיין לעצטער היים

פאַט שרייבט, אַז ער האָט מיט פרייד און באַפרידיקונג געלייענט
וועגן אַשם קבלת־פנים אין יידישן שרייבער־פאַרײן, און זיין באַגייסטערטע
רעדע וועגן דער סיני־אַקציע.
דאָס האָט פאַט געלייענט די קאַרעספּאַנדענץ פון יצחק רימון אין
דער אַרגענטינער „די פרעסע“.

כאַראַקטער-שטריכן

ביים אַרײַנציען זיך אין דעם נייעם הויז אין בת־ים, האָט מאַטילדאַ
אַ געזאַגט צו זייער נאַענטסטן (און באַלד אויך אינטימסטן) שכן און
פריינד — בן־ארי:

— כדי עס זאָל אייך אַמאָל נישט אויסזען מאַדנע, אָדער איר זאָלט
אייך נישט אַמאָל פילן באַליידיקט, מוז איך אייך שוין אין פאַראויס זאָגן:
אַש איז אַ קינסטלער, און ווי אַזוינער איז ער פול מיט סתירות, שטימונגען
און קאַפּריוזן. ער קאָן אייך אַמאָל אין מיטן דערינען לאָזן שטיין און אַרײַן־
גיין צו זיך אין אַרבעט־צימער; אָדער ער קאָן אייך אַמאָל נישט ענטפּערן
אויף אייער באַגריסונג. ס'קאָן אויך טרעפּן, אָז ער זאָל אייך איבערהויפּט
נישט דערקענען אויף דער גאַס...

אין דער צײַט, ווען איך פלעג אים כמעט טעגלעך באַגלייטן אויף
זײַנע שפּאַציר־גענג, האָב איך אָפּט געהאַט די געלעגנהייט מיך צו באַקע־
נען מיט אַש'ס קינסטלער־לוינען. ס'פלעגט טרעפּן, אָז אין מיטן פּון אַן
אינטערעסאַנטן שמועס, זאָל ער מיר פּון דער העלער הויט געבן די האַנט
און מיך אַהיים שיקן, ווייל: „ער האָט איצט צו טון“...

ס'פלעגט אויך טרעפּן, אָז ברענגענדיק אים אַ פּריש איבערקוקן די בויגנס און
מיר געבן פּריש מאַטעריאַל, אָדער מיך רופן אויף אַ שפּאַציר, —
אַזעקלייגן דאָס קאַפיטל, זיך אויסדרייען צו מיר מיטן רוקן און אָן אַ וואָרט
צו רעדן, זיך ווידער פאַרטיפּן אין דעם ספר, מיט וועלכן איך האָב אים
ביים אַרײַנקומען געטראָפּן. וואָס דאָס האָט געהייסן: מעגסט שוין גיין...
אַש האָט נישט פאַרטראָגן ווען איך האָב זיצנדיק ביי אים געטון
אַ הוסט. צום ערשטן מאָל, ווען ער האָט הערנדיק מיך הוסטן, מיך אהיימ־
געשיקט און מיר מיטגעגעבן אַספּירין אויף צו שוויצן, בין איך געווען

גערירט פון זיין גוטקייט... שפעטער אָבער האָב איך מיך איבערצייגט, אַז דאָס וואָס ער ווערט ביי מיין מינדעסט הוסטל אַזוי אויפגערגט און אומ-רויק, שטאַמט גיכער פון אַ נערוועז געפיל ווי פון גוטקייט...
איינמאָל, ווען איך האָב אין זיין קעגנוואָרט ווידער געטון אַ הוסט, איז ער אויפגעשפרונגען פון אַרט, און זיך אויף מיר ממש צעשריען:
— צו אַלדי גוטע יאָר, וואָס רויכערט איר אַזוי פיל?! איר וועט זאָך באַקומען אַ ראַק!...

אַז ס'איז אים נישט געגאַנגען אין „מיין“ ראַק, האָב איך קיין רגע נישט געצווייפלט: האָט דאָך זיין רות גערויכערט אין פאַפיראַס נאָכן צווייטן און ס'האַט אים נישט געאַרט.

נאָר דער, וואָס האָט אַשן נענטער געקענט, האָט זיך פון אים נישט באַליידיקט. אין זיינע אַלע אויסטערלישקייטן און „גראַבקיטן“ האָט מען קיינמאָל נישט אַרויסגעפילט קיין ביזע כוונות צו וועלן עמעצן טרעפן, באַליידיקן. ער איז געווען אַ גרויס קינד. אימפולסיוו, אומבאַרעכנט, קאַפּ-ריזנע, עכט און נאַטירלעך אין זיינע גוטע ווי שלעכטע שטימונגען, אין זיינע העפלעכקייטן ווי אין זיינע „גראַבקיטן“.

וועגן זיינע שונאים, וואָס האָבן אים אין די לעצטע יאָרן פאַרביי-טערט דאָס לעבן, האָט ער קיינמאָל נישט גערעדט מיט שנאה. אין דער צייט וואָס איך האָב ביי אים געאַרבעט, האָב איך נישט געהערט אַז ער זאָל עמעצן פון זיי ווי שרייבער פאַרלייקענען, אַראַפרייסן אָדער באַשמוצן, אַז ער זאָל עמעצן פון זיי געווען שעלטן... ווען עס האָט גענומען האַגלען אויף אים פון אַלע זייטן מיט שפּאַגל-נייע פּיילן (אין יעדן פּרישן נומער פון משה גראַסמאַנס זשורנאַל „היימיש“), האָט ער צעשפּרייט זיינע לאַנגע הענט און אַ פאַרווונדערטער געפרעגט:

— וואָס ווילן זיי פון מיר?

דעמאָלט האָט ער אויסגעזען ווי אַ העלפאַנט, וואָס קאַן זיך אין זיין אומבאַהאַלפענער גרויסקייט קיין עצה נישט געבן מיט די מהנות פליגן וואָס זענען אים באַפאַלן...

יצחק פאנער

* *

*

אַש איז זעלטן געווען קריטיש-אַביעקטיוו צו זיינע שאַפונגען. איינמאַל האָט אים באַזוכט זיין ישראלדיקער ענגלישער איבערזעצער ש. א. סופער. האָט אַש אויסגעקליבן אים פאַרצולייגען אײנע פון זײנע אײדיקע דערציילונגען, וואָס האָט נאָך מיין מײנונג געהערט צו די סאַמע שוואַכסטע.

איך האָב אים אַמאָל געטראָפן ליגן אויף זיין ברייטן טאַפּטשאַן אין אַרבעט־צימער און לײענען זײן בוך „דאָס געזאַנג פון טאַל“ וואָס ער האָט אײצט אײבערגעקוקט און געמאַכט פאַרשידענע ענדערונגען צו דער געפלאַנ־טער נײ־אױסגאַבע.

— איר ווייסט וואָס איך וועל אײך זאָגן? — האָט ער בײ מיין אַרײנקומען אויסגערופן — איך האַלט דאָס בוך פאַר מיין בעסטער שאַפונג!... מען האָט זיך וועגן אַשן אַ סך געוויצלט (און אָפט בײזוויליק געוויצלט) וועגן זײן ווײנען און חלשן בײ עפנטלעכע אַרױסטרעטונגען אָדער בײ פײערלעכע געלעגנהײטן. איך האָב מיך וועגן דעם אָנגעהערט אַ סך קוריאָזן און אַנעקדאָטן.

פון אַזױנע „פּאָזן“ אַשׁ, האָבן זיך נאָר געקענט אײבערצײגן די וואָס האָבן אים נאָנט געקענט און מער פון אַלע — זײנע סעקרעטאַרן. אַש איז געווען עמאַציאָנירט, מיטגערײסן, בײם דיקטירן ליטעראַרישע זאַכן. ער האָט זיך נישט אײנמאַל געוואָרגן מיט טרערן, זיך מיט מי באַהערשט, אַז ער זאַל זיך נישט צעוויינען — בײ טרױעריקע און רירנדיקע שטעלן, אָדער פאַרקערט, ער פלעגט זיך שטיקן פאַר געלעכטער בײם דיקטירן קאַמישע זאַכן...

* *

*

אַש האָט נישט ליב געהאַט צו ענטפערן אויף בריוו. נישט אײן בריוו האָט ער, נאַכדעם ווי ער איז אײבערגעפלויגן מיט די אויגן די ערשטע עטלעכע שורות, פשוט אַרײנגעוואָרפן אין פאַפיר־קױבער. אמת, אַ סך בריוו

האָבן טאַקע נישט בעסער פאַרדינט. ס'זענען געווען אַ סך נאַרישע, לאַנג-ווייליקע און אויך צודרינגלעכע בריוו. אַט שרייבט אַ פרוי אַ דייטשן בריוו אויף גאַנצע צוואַנציק זייטלעך, שילדערט איר רייך קולטורעל לעבן, פאַר-זיכערט אַשן אַז זי האָט כמעט אַלץ פון אים געלייענט, און צום סוף פרעגט זי, צי זי וואָלט נישט געקענט ביי אים באַקומען זיינע קריסטלעכע ראַמאַ-נען אין דייטשער שפּראַך...

אַ צווייטער בריוו-שרייבער שילדערט זיין שווערן מאַטעריעלן מצב און בעט ביי אַשן אַ „הלוואה“ פון עטלעכע הונדערט פונט... אַ דריטער איז אַ באַקאַנטער זייער טאַלענטירטער... נודניק. ער בעט אַשן, ער זאל אים באַשטימען אַ צייט פאַר אַ שמועס וועגן אַ ליטעראַרישן ענין, וואָס איז נוגע, אין ערשטער ריי — זיי בייזן... אַ פערטער שרייבט אַ זייער לאַנגן בריוו. ער באַצייכנט אַשן פאַרן גרעסטן יידישן נביא דערמיט, וואָס ער האָט זיך געשטעלט פאַר אַ הייליקן ציל צו פאַראייניקן אַלע פעלקער אין איין פאַלק און איין רעליגיע...

אַז אַש האָט אויף אַזוינע בריוו נישט געענטפערט, האָב איך גאַנץ גוט פאַרשטאַנען. ער האָט אָבער אויך נישט געענטפערט אויף אַ סך בריוו, אויף וועלכע מ'האָט יאָ געדאַרפט ענטפערן. אין מיין טעקע ליגן בריוו פון שילער, וואָס האָבן אַשן אַריינגעשיקט זייערע פרייע שול-אַרבעטן וועגן „קידוש השם“. די קינדער ווילן וויסן אַשס מיינונג וועגן זייערע אַרבעטן. אָדער ס'זענען געקומען בריוו פון פאַטערס מיט אַריינגעשיקטע לידער און דערציילונגען פון זייערע 12 — 11 יעריקע קינדער. אַזעלכע און אַנדערע בריוו האָט אַש מיר איבערגעגעבן און מיר געהייסן ענטפערן לויט מיין איינזען.

פאַרשטייט זיך אַז ס'זענען אויך געקומען בריוו אויף וועלכע אַש האָט תיכף געענטפערט.

אַט למשל איז אַנגעקומען אַ בריוו פון דער ירושלימער דיכטערין רקודה פאַטאַש אין וועלכן זי טיילט אַשן מיט אַז איר ברודער, (דער נישט לאַנג פאַרשטאַרבענער „בצלאל“־דירעקטאָר, מ. נאַרקיס ע"ה), ליגט שווער קראַנק אין שפיטאַל. אַש האָט מיר תיכף דיקטירט אַ לאַנגן בריוו, פול

מיט ברכות און רפואה-שלמה-וונטשן פאַר זיין „טייערן פריינד“. איך האָב דעם בריוו מיטגענומען אַהיים, כדי אים איבערצושרייבן אויף דער מאַשין. אַז איך בין צומאַרגנס געקומען און אים געגעבן אונטערצושרייבן דעם בריוו, האָט ער מיר מיט אַ געבראַכענער שטימע געזאָגט, אַז מ'דאַרף שוין נישט, אַז נאַרקיס איז נעכטן ביינאַכט געשטאַרבן. ער האָט אַוועקגעשיקט אַ נעקראָלאָג פאַרן „דבר“ און האָט מיר דיקטירט אַ נעקראָלאָג-אַרטיקל פאַר די „לעצטע נייעס“.

אַש האָט אויך תּיכּף געענטפּערט אויף די בריוו פון מ. מענדלזאָן און פון דעם דיכטער י. י. שוואַרץ מיט וועלכן ער איז געווען אויף דו. ער האָט מיר אויך דיקטירט אַ לאַנגן בריוו צו דעם באַווסטן שריי-בער ג. סאַפּאַזשניקאָוו (אַרגענטינע). סאַפּאַזשניקאָוו האָט אַשן אַריינגע-שיקט אַן אַפּצוג פון זיין עסיי א. נ. „שלום אַשם שליחות אין דער יידישער ליטעראַטור“ וואָס איז באַשטימט געווען פאַר דעם יאַרבוך „דער האַלץ-אינדוסטריעלער“ 1956, וואָס דערשיינט אין אַרגענטינע אונטער סאַפּאַזש-ניקאָוו'ס רעדאַקציע.

אַש איז געווען גאַנץ באַגייסטערט פון דעם עסיי.

— ס'איז אַ זייער אַריגינעלע אַרבעט וועגן מיר — האָט ער געזאָגט — אַ גאַנץ נייער צוגאַנג צו מיינע ווערק!

ער האָט מיר תּיכּף דיקטירט צו סאַפּאַזשניקאָוו אַ לאַנגן בריוו פול מיט שבחים און אַנערקענונג. ער האָט סאַפּאַזשניקאָוו פאַרגעשלאָגן, ער זאָל די דאָזיקע אַרבעט לאָזן איבערזעצן אין אייניקע שפּראַכן (ווי דייטש, ענגליש, פּראַנצויזיש, שפּאַניש), וועט ער זי צעשיקן צו אַלע זיינע פּרעמד-שפּראַכיקע פּאַרלאַנגן...

פאַרשטייט זיך, אַז אויף אַזאַ בריוו האָט סאַפּאַזשניקאָוו תּיכּף געענטפּערט, געמוזט ענטפּערן, אָבער אויפן צווייטן בריוו האָט אים שוין אַש נישט געענטפּערט...

ער האָט נישט ליב געהאַט זיך אַרומצוריינגלען מיט חסידים, שאַפּן אַרום זיך אַ ליטעראַרישע אטמאָספּער („איך בין נישט קיין רבי ווי פּרץ“). די ישראלידיקע יידיש-שרייבער וואָס זענען צו אים געקומען, וואָלט מען געקענט איבערציילן אויף די פינגער פון איין האַנט, און אויך נישט

תמיד האָט ער געדענקט זייערע נעמען. דעם איינציקן נאָמען וואָס ער האָט
יאַ תמיד געדענקט, איז געווען: „צוצקאווער“...

ער האָט געהאַט זיינע באַזונדערע סימפּאַטיעס, און נישט תמיד
דווקא צו מענטשן וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט באַזונדערע גייסטיקע
קוואַליטעטן. די אַשס זענען געווען באַפריינדעט מיט דער פאַרמעגלעכער
תל-אביבער פאַמיליע פ. זיי האָבן קיין יידיש נישט געקענט (אָדער
נישט געוואָלט קענען) און גערעדט מיט די אַשס נאָר דייטש. פ. איז
אַ הויפּט-פּונקציאָנאַר (אָדער אויך אַ מיטבאַטייליקטער) פון אַ גרויסער
אימפּאַרט-פירמע. איך האָב מיך אַמאָל צוגעהערט צו אַ שמועס וואָס איז
געפירט געוואָרן צווישן די ביידע פאַמיליעס. די הויפּט-טעמע האָט זיך
געדרייט אַרום אויסלאַנד-רייזעס, צאָל-אַמטן, האַטעלן, ריווייערעס, וואַ-
לוטע... אויך מיט דער רייכער פאַמיליע צ. זענען די אַשס געווען באַ-
פריינדעט.

אין בת-ימים האָט דער „יעקי“ ב. נושא חן געווען ביי אים. ב. איז
נישט קיין שותף אין אַ גרויסער פירמע, נאָר אַ פשוטער פּקיד, אַ „דייטש“
מיט אַלע פּיטשעווקעס: קאַרעקט, גרינטלעך, פּינקטלעך. אַש פּלעגט די
דאָזיקע פאַמיליע אָפט באַזוכן אין איר באַשיידענער וווינונג ביים ברעג
פון ים. איך האָב מיך נישט איינמאָל געפרעגט, וואָס ער האָט געפונען
אין אַט דעם „בראָוון“ מענטשן... ביז איינמאָל איז מיר דאָס רעטעניש
אויפגעקלערט געוואָרן. כ'בין איינמאָל געווען אין דער וווינונג פון די ב'ס
און האָב באַמערקט אין אַ ווינקל שטיין אַ לאַנג שמאַל קעסטל מיט הויפּנס...
שטיינער. שטיינער פון פאַרשידענע גרייסן און פאַרמען. זעענדיק ווי איך
קוק אַ פאַרהידושטער אויף דעם הויפּן שטיינער, האָט מיר די פרוי ב.
(דער מאַן איז נישט געווען אין דער היים) דערקלערט:

— דאָס זענען מכשירים און כלי-זיין מיט וועלכע מענטשן האָבן
זיך באַנוצט אין דער שטיין-צייט.

— אייער מאַן איז אַן ארכיאָלאָג? — האָב איך געפרעגט.

— ניין, אָבער ער גיט זיך אָפּ מיט „אַזוינע זאַכן“. די דאָזיקע
שטיינער האָט ער צונויפגעקליבן אין אַלע טיילן פון לאַנד, פון אַלע ים-
ברעגן...

ערשט איצט איז מיר קלאָר געוואָרן די קרובהשאַפט צווישן אַשן און דעם דאָזיקן „דייטש“...

אַש האָט ליב געהאַט דעם מיטערדאָקטער פון דער „גאַלדענער קייט“: אליעזר פינעס. נישט איינמאַל ווען איך בין פון אים אַרויסגעפאַרן קיין תל-אביב, האָט ער מיך געפרעגט צי איך וועל נישט זען פינעסן, און אויב יא, זאָל איך אים איבערגעבן אַז ער, אַש, בעט אים ער זאָל אים באַזוכן. אָפטע געסט ביי די אַשס זענען אויך געווען: שמואל כץ און ד. סיון (סיוואן). דער ערשטער — דער באַזיצער פון העברעישן פאַרלאַג „קרני“, דער צווייטער — דער העברעישער איבערזעצער פון די ווערק: „דער מאַן פון נצרת“, „איסט־ריווער“, „דער נביא“ און „דאָס געזאַנג פון טאַל“ — (די אַלע ביכער זענען דערשינען אין דערמאָנטן פאַרלאַג). ס'פלעגן אים אויך אָפט באַזוכן ש. א. סופער, (רעדאַקציע־מיטגליד פון „יערוסאַלעם פּאָסט“) וועלכער האָט געאַרבעט ביי דער ענגלישער איבער־זעצונג פון ערשטן טייל „יעקב און רחל“.

אַ חוץ די צאַנינס וואָס האָבן מיט די אַשס פאַרקערט, זענען צו אים געקומען פון די יידיש־שרייבער: א. סוצקעווער, זעלטענער: מענדל מאַן, א. ליס, א. פינעס. ישעיהו שפיגל מיט דער פרוי האָט אים איין איינציק מאַל באַזוכט.

ביים טרייבן פון זיך מענטשן, האָט אַש אָפט נישט געמאַכט קיין חילוק צווישן מענטשן פון דער גאַס און מענטשן מיט קלינגענדיקע נעמען. איך בין אַמאַל געווען אַן עדות פון אַזאַ „גאַסטפריינטשאַפט“ אַשס: אין שטוב איז קיינער נישט געווען חוץ אַש און איך. עמעץ האָט פלוצעם געקלונגען און אַש איז געגאַנגען עפענען. איך האָב געהערט אַ מענער־שטימע פון יענער זייט טיר רעדנדיק אויף דייטש:

— ביטע מיך נור אויסהערן איינען אויגענבליק!

דאָס איז געווען אַ בוקאווינער יידיש־דייטש, אַ דייטש פון וועלכן מען האָט דערקענט, אַז ביי זיך אין דער היים רעדט ער יידיש... ס'איז געווען איינער פון יענע „געבילדעטע“ וואָס ווייסן, אַז צו „גרויסע לייט“ דאַרף מען רעדן דייטש...

שלום אַש אין זיין לעצטער היים

— וואָס ווילט איר ? — האָט אַש געפרעגט.
— לאסען זי מיך היינין, איינען אויגענבליק — האָט דער ייד זיך
געבעטן.

— איך האָב נישט קיין צייט. שרייבט מיר, וואָס איר דאַרפט.
— איך האָבע געשריבן, הער אַש, זי האבען ניכט געאַנטוואַרטעט...
— כ'האַב נישט קיין צייט !

— אבער גנעדיקער הער אַש... האָט דער ייד נישט אָפגעלאָזט.
דאָ האָט אַש צוגעקלאַפט די טיר און געלאָזט דעם ייד שטיין אין
דרויסן. אַ וויילע איז ער נאָך געשטאַנען פאַר דער טיר, און איז דאָן אַוועק.
צו אַשן איז אָבער אויך געקומען אַ יידישער מאַלער מיט אַ קלינ-
גענדיקן נאַמען אויך מחוץ דער יידישער וועלט (נישט שאַגאַל). ער האָט
דאָ געוויילט ווי אַ טוריסט און איז געקומען צו אַשן אין באַגלייטונג פון
אַ היימישן באַקאַנטן קינסטלער.

אַש האָט זיי נישט אַריינגעלאָזט אין שטוב אַריין, נאָר האָט זיי
אָפגעפאַרטיקט אין דרויסן פאַר דער טיר...

אַז מ'האַט אים געפרעגט פאַרוואָס ער האָט דאָס געטון, האָט ער
געענטפערט: — וואָס בין איך שולדיק אַז זיי זענען געקומען פונקט אין
דער מיטאַג-צייט... *

אויף אַזאַ אופן האָט ער אויך געוואַלט אָפפאַרטיקן אַ צווייטן
טוריסט: דעם יידיש-דענישן שרייבער פ. וועלנער. איך ווייס נישט ווי
אַזוי וועלנער האָט זיך אַריינבאַקומען אין שטוב אַריין. נאָר זיצנדיק אין
אויפנעם-צימער, האָט אים אַש געפרעגט אין אַן אומגעדולדיקן און מיט
נישט קיין גאָר העפלעכן טאָן, וועגן וואָס ער איז צו אים געקומען, וואָס
ער האָט אים אייגנטלעך צו זאָגן...

אַ טיף-באַליידיקטער איז וועלנער אויפגעשטאַנען און פונקט מיט
אַזאַ אומהעפלעכן טאָן געענטפערט, אַז ער וויל פון אים גאַרנישט, ער

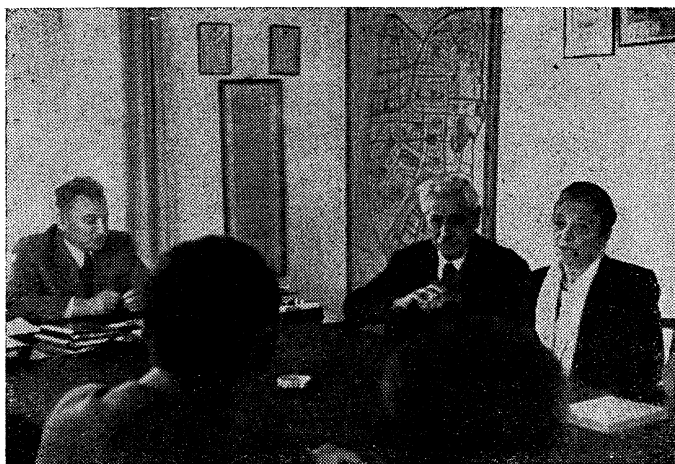
* כאַטש דעם דאָזיקן עפיזאָד האָט מיר איבערגעגעבן אַ גענוג ערנסטער אין
פאַרלעסלעכער מענטש, דאָך גאַראַנטיר איך נישט פאַר זיין אויטענטישקייט.

י צ ח ק פ א נ ע ר

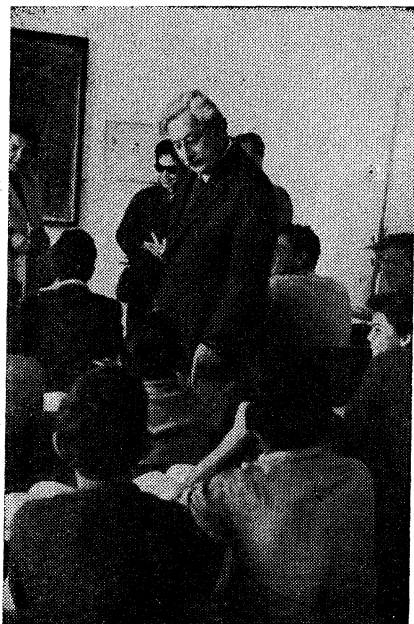
האָט נאָר גערעכנט מיטצוברענגען פאַר די דענישע לייענער גרוסן פון אַשן. נאָר אויב ער האָט נישט קיין צייט, דאָן — —
און וועלנער האָט זיך געלאָזט גיין צו דער טיר. די דאָזיקע שטאַל-
צע האַלטונג האָט אַשן אויסגעניכטערט: ער האָט וועלנערן צוריקגעהאַלטן
און פאַרפירט מיט אים אַ שמועס וועגן דענעמאַרק, איר קולטור און ליטע-
ראַטור, וועגן זיינע דענישע ביכער...

געענדיקט האָט זיך דער באַזוך דערמיט, וואָס וועלנער האָט אַשן
געמאַכט דעם פאַרשלאַג, אַז ווען ער וועט אין האַרבסט זיך אומקערן פון
לאַנדאָן אַהיים, קיין ישראל, זאָל ער אַפטרעטן אין דענעמאַרק, זיין דער
גאַסט פון דענישן פען-קלוב. אַש האָט דעם פאַרשלאַג אָנגענומען... אַזוי
האָט זיך, אַ דאַנק דער האַלטונג פון וועלנערן, געענדיקט דער באַזוך אין
בעסטער אַרדענונג.

דאַקעגן האָבן צו אים געקענט קומען צו יעדער צייט און נישט
געמאַלדענערהייט — געוויסע מענטשן, וועלכע האָבן אים גאַרנישט געהאַט
וואָס צו פאַרקויפן און ער זאָל זיי ווידמען אַ סך צייט און אויפמערק-
זאַמקייט.

שלום אש און זיין פרוי אויף אַ באַזוך אין דער עירייה. לינקס : דוד בן-ארי

אַש באַזוכט די סאַלקס־שול אין בת־ים. די לעצטע לינקס — בתיה בן־ארי.

חורבן-ליטעראטור

כ'בין געגאנגען מיט מיין פרוי און זון אין הבימה-טעאטער צו „אננא קריסטיי“. שפאצירנדיק פאר דער פארשטעלונג אין די קארידארן פון טעאטער, האב איך פלוצעם דערהערט א באקאנטע פרויען-שטימע רופנדיק מיין נאמען. כ'האב מיך אומגעדרייט און דערזען צו מיין איבער-ראשונג — שלום אש מיט דער פרוי, זיצנדיק אויף א באנק. זיי האבן היינט באקומען אן איינלאדונג צו דער פארשטעלונג — דערציילט מיר מאטילדא אש.

נאך דער פארשטעלונג זענען מיר אלע ארויף אין די גארדעראבן פון מעסקין און מרים זוהר (די הויפט-באטייליקטע אין דער פיעסע) און אש האט יעדן באזונדער אויסגעדריקט זיין יישר כוח. די פארשטעלונג איז אים טאקע זייער געפעלן, און גאנץ באזונדערס דאס שפילן פון די דער-מאנטע ארטיסטן.

מיין זון האט געבראכט א „ספעשל“ און אש האט זיך ווי תמיד געזעצט פארנט מיטן שאפער. אונטערוועגס האט מאטילדא דערציילט אז זי האט די פיעסע שוין געזען אין ענגליש. און זי האט גענומען פארגלייכן, רעדן וועגן דעקאראציע, רעזשי, שפיל פון יעדן באזונדער. איך האב באוונג-דערט ווי פאכמעניש זי האט אלץ אפגעשאצט. זי האט אונדז דערציילט, אז מיט עטלעכע טעג צוריק האבן זיי אויך באקומען אן איינלאדונג צו „אננא פראנק“. אבער דערצו האט אש נישט געוואלט גיין: אש מיידט-אויס פיעסן און ביכער מיט חורבן-טעמאטיק.

ערשט איצט איז מיר עפעס פארענטפערט געווארן וואס איך האב פריער נישט געקענט פארשטיין: איך האב אשן אייניקע מאל אנגעוויזן אויף באקאנטע ביכער פון דער חורבן-ליטעראטור (זכרונות, לידער, דער-ציילונגען) און געפרעגט זיין מיינונג וועגן די דאזיקע ביכער, און אש האט

י צ ח ק פ א נ ע ר

זיך יעדעס מאל ארויסגעדרייט פון צו ענטפערן אויף די דאזיקע פראגן. איצט פארשטיי איך, אז ער האט די ביכער (וואס דער גרעסטער טייל פון זיי איז געלעגן אין זיין ביכער־שראנק) אדער איבערהויפט נישט געלייענט, אדער ער האט פון יוצא וועגן בלויז דורכגעקוקט עטלעכע זייט־לעך פון יעדן בוך.

פלענער...

דער פלאן איז שוין אַ פאַרטיקער : אָנהויב אָדער שפּעטסטנס אין מיט חודש יוני פאַרן די אַשס אָפּ קיין לאַנדאָן און קומען צוריק אין האַרבסט. אין עטלעכע טעג אַרום, אַ טאָג פאַר ערב פסח, דעם 14-טן אַפּריל, פליט רות אַהיים. איך פּרעג אַשן ווי ס'וועט זיין מיט מיין אַרבעט, ווען ער וועט אַוועקפאַרן אויף עטלעכע חדשים.

— קודם וועל איך אייך צוריקלאָזן אַרבעט, האָט ער מיר דער-קלערט, און דאָן וועל איך אייך פון לאַנדאָן יעדעס מאָל שיקן פּריש מאַטעריאַל, און איר וועט מיר יעדעס מאָל די איבערגעשריבענע קאַפיט-לעך צוריקשיקן.

אַש טראָגט זיך שוין לאַנג אַרום מיטן געדאַנק צוצובויען אַ פליגל צום הויז און צו פאַרגרעסערן דאָס באַד-צימער. דעם פליגל וועט מען אומגעשטערט קענען בויען פון דרויסן, ווען די וווינונג וועט אַפילו פאַר-מאַכט זיין. אויסער דעם וועט בן-ארי האָבן דעם שליסל, ווען מיזאַל עפעס-וואָס באַדאַרפן. און אויך שרה וועט דאָך אָפט קומען דורכצולופטערן די שטיבער.

דער אַרכיטעקט האָט מיט עטלעכע טעג צוריק געבראַכט דעם באַשטעלטן פלאן פון פליגל וואָס דאַרף צוגעבויט ווערן צום איצטיקן אַרבעט-צימער.

דאָס איצטיקע אַרבעט-צימער שליסט-אָן די וואַנט פון דער קיך, און יעדער גערויש פון דער קעכין שטערט אַשן אין דער אַרבעט. לויטן נייעם פלאן וועט דאָס אַרבעט-צימער פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ גאַסט-צימער. אַז די טאַכטער וועט אַמאָל קומען, זאָל זי האָבן איר אייגן צימער. און דער צוגעבויטער פליגל וועט ווערן זיין אַרבעט-צימער, ווו ער וועט קענען אומגעשטערט אַרבעטן.

י צ ח ק פ א נ ע ר

היינט איז דער אַרכיטעקט ווידער געקומען און געבראַכט אַ נייעם פּלאַן, ווייל דער אַלטער איז אַשן נישט געפּעלן. אַש מיט רותן גייען מיט אים אַרויס אין הינטערשטן גאַרטן. דער אַרכיטעקט מיטן פּלאַן אין דער האַנט וויינט אַשן וויאָזוי דער פּליגל וועט אויסזען. אַש פּאַרשטייט ווייניק פּון דער צייכענונג. ער וויל מען זאָל אים ווייזן אויפן אַרט. ווי לאַנג ווי ברייט, ווי הויך. ער וויל אַלעס גענוי וויסן, יעדן קלענסטן פרט. און נאָך עפּעס וויל ער וויסן: צי וועט דורך דעם נייעם בוי נישט מוזן צעשטערט ווערן דאָס „פעלזן-גערטנדל“ אין ווינקל פּון הויף. זיין פּרוי וואַלט דערפּון זייער געליטן... די „פעלזן“ זענען גרעסערע און קלענערע נישט-געפּאַרעמטע זאַמד-שטיינער, טעראַסן-פּאַרמיק צונויפּגעלייגט און זעען אויס ווי נאַטירלעכע פעלזן אין מינאַטור. פּון צווישן די שפּאַלטן פּון די דאָזיקע קינסטלעכע פעלזן שפּראַצן אַרויס פּאַרשידענע „ווילדע“ פּלאַנצן, גראַזן און בלומען.

און בעת אַש איז געשטאַנען מיטן אַרכיטעקט און גערעכנט, געמאַסטן, קאַמבינירט און געמאַכט פּאַרשידענע פּלענער פּאַר דער צוקונפּט, איז מאַטילדאַ אַש געשטאַנען פּון ווייטן אַ שווייגנדיקע און אויף אירע ליפּן האַט געשוועבט אַזאַ אייגנאַרטיקער טרויעריקער שמיכל...
* * *

אַ חוץ דעם פּליגל, וואָס אַש האַט געפּלאַנט צוצובויען, האַט ער זיך אויך אַרומגעטראָגן מיטן געדאַנק צו פּאַרגרעסערן זיין קליינעם גאַרטן מיטן צוקויפּן פּון איינער פּון די פּאַרצעלן וואָס גרענעצן זיך מיט זיין הויז. געקומען אין באַטראַכט זענען צוויי מגרשים. איינער פּאַרנט, רעכטס פּון זיין הויז, און דער צווייטער — פּון הינטן. באַזונדערס שטאַרק האַט ער קאָקעטירט מיט דעם ריזיקן שטח, וואָס ציט זיך הינטער זיין הויז און פּאַרבינדט די אַרלוזורובֿגאַס מיטן סאַמע צענטער פּון שטעטל, מיט דער הערצל־גאַס.

אַש האַט זיך שטאַרק באַמיט צו דערווערבן אַט דעם מגרש. עס זענען אָבער געווען פּאַרשידענע פּאַרפּלאַנטערטע ענינים וואָס האַבן כמעט

שלום אַש אין זיין לעצטער היים

אוממעגלעך געמאַכט דעם קויף. ער האָט נישט איינמאַל גערעדט מיט
בן-ארי וועגן די אַלע שוועריקייטן וואָס ווערן אים געמאַכט, גערעדט וועגן
דעם מיט פאַרדרוס און פאַרביטערונג. דער צווייטער, פיל קלענערער
מגרש, דער וואָס האָט אָנגעשלאָסן זיין גאַרטן רעכטס פון דעם פראַנט איז
ווייניקער געווען צוגעפאַסט פאַר דעם צוועק וואָס אַש האָט אים געדאַרפט :
ער האָט געוואַלט פלאַנצן אַ סאָד. זינט ער האָט באַזוכט דעם גאַרטן פון
דער פאַמיליע ז. אין בת-ים, האָט ער זיך אַריינגענומען אין קאַפּ
צו פאַרגרעסערן זיין גאַרטן און פלאַנצן פונקט אַזוינע סאַסנעס מיט אַזוינע
אויבסט-ביימער ווי ס'האַבן די ז.ס.
אין דעם ווייטערדיקן רעפּאָרטאַזש (געדרוקט געווען אין „לעצטע
נייעס“) ווערט דער דאָזיקער גאַרטן גענויער באַשריבן.

די באַלאַדע פון דעם ייד וואָס איז דערגאַנגען...

אין איציק מאַנגערס באַלאַדע איז דער ייד דערגאַנגען „פון גראַ ביז בלאַ“. דער ייד פון מיין „באַלאַדע“ האָט אָבער דערגרייכט נישט קיין קלענערע — אויב נישט קיין נאָך העכערע — מדרגה ווי יענער. מיין ייד איז דערגאַנגען פון גראַ ביז... גרין.

שטאַמען שטאַמט דער ייד פון אַ קליינעם שטעטל לעבן וואַרשע. ער האָט זיך באַזעצט אין בת־ים, אין דער צייט ווען יעדעס הייזל איז נאָך דאָ געשטאַנען ווי אַ קליין אינזעלע אין מיטן אַ טיפן ים פון גראַע אומ־ענדלעכע זאַמדן. ווייט און ברייט האָט מען נישט געזען קיין ביימל, קיין גרעזל, עפעס, וואָס זאָל אַ גלעט טון דאָס אויג, דערפרישן דאָס געמיט. עפעס וואָס זאָל דערמאנען די פוילישע טאַפּאַליעס, די סעדער, די שמעקענדיקע סאַסנע־וועלדלעך, ווהיזן יידן פלעגן יעדן זומער אַרויסקומען פון וואַרשע אויף דאַטשע.

האָט דאָס פאַר־פּאַלק זיך אַריינגענומען אין קאַפּ אַריין, נישט מער און נישט ווייניקער ווי דאָס: צו פאַרפלאַנצן אין דעם זאַמד־מדבר פון בת־ים דעם היימישן פייסאַזש... מיט אַנדערע ווערטער: צו ברענגען אַטוואַצק קיין בת־ים...

איז מען אַריבער צו אַ מומחה, אַ גערטנער, און מ'האָט אים פאַר־געלייגט איבערצונעמען דעם גאַנצן „טראַנספּאָרט“, ד. ה. אַז ער זאָל אויף דעם גרויסן זאַמד־שטח וואָס נעמט אַרום זייער הויז, פלאַנצן — צו דעם פּראַנט צו: אַ טענען־וואַלד, רעכטס און לינקס פון הויז — טאַפּאַליעס, און הינטערן הויז — אַ מאָד מיט עפל, באַרן, פלוימען, קאַרשן... ס'מעגן אויך זיין עטלעכע מאַראַנצן־און לימענע־בוימער...

דער גערטנער האָט דעם יידן שווייגנדיק אויסגעהערט און ווען ער האָט געענדיקט רעדן, האָט ער געזוכט אַ וועג וויאַזוי זיך וואָס גיכער

ארויסצודרייען פון דעם דאָזיקן פּאַרל. ער האָט קיין רגע נישט געצוויפּלט. אַז דאָס זענען גאַרנישט קיין מאַן-און-ווייב, נאָר צוויי פּאַציענטן, וואָס זענען אַנטלאָפּן פון בת-ימער משוגעים-הויז (וואָס איז שוין דעמאָלט געווען דערעפּנט). און וואָס ליידן ביידע פון דער זעלבער פּיקסער אידעע... איז דער ייד מיטן ווייב אַוועק צו אַ צווייטן גערטנער. יענער איז שוין נישט געווען אַזאַ איבערגעשפיצטער ווי דער ערשטער. ער האָט זיינע צוויי באַזוכער נישט געהאַלטן פאַר קיין משוגענע, נאָר פשוט פאַר לאַיען, וואָס רעדן סתּם נאַרישקייטן. ער האָט דעם יידן דערקלערט, אַז דאָס וואָס ער וויל, איז אַן אוממעגלעכע זאַך אין אונדזער באַדן און ביי אונדזערע קלימאַטישע באַדינגונגען.

דער ייד האָט אָבער דעם גערטנער נישט אָפּגעלאָזט. ער האָט אים אַזוי לאַנג „באַאַרבעט“, ביז ער האָט אים ביסלעכווייז איבערצייגט. דער גערטנער האָט שוין אַליין אויך אָנגעהויבן צו גלויבן אַז ס'וועט גיין. און קעגן אַלע באַטאַנישע טעאָריעס און געזעצן, איז עס געגאַנגען... אַז איך האָב מיך אַלס נייער עולה באַזעצט אין בת-ים, האָט נאָך זער זאַמד געהערשט מחוצן צענטער פון שטעטל אין זיין גאַנצער גראַערי מאַנאַטאַנאַקייט. ווינטער האָבן די שטורעמס פאַרשיט די וועגן, אַנגעטראַגן בערג מיט זאַמד פאַר דער טיר פון מיין באַראַקל, וואָס איז געשטאַנען אָפּגערוקט פון הויפּט-שאַסיי, אַזוי אַז מ'האַט אָפּט געמוזט אַרויסקריכן דורכן פענצטער... און זומער האָבן די זאַמדן געשרפּעט אונטער די פּיס, נישט געווען אויפן שאַסיי קיין ביימל וואָס זאָל וואַרפן אַ שטיקל שאַטן און זיין אַ שוץ קעגן דער ברענענדיקער זון.

דעמאָלט האָב איך „עס“ דערזען. ניין, דערפּילט דעם ריה. שוין פון ווייטן האָב איך פּלוצעם דערפּילט אַ שאַרפּן ריה פון טענען-בוימער. איך האָב טיף איינגעאַטעמט דעם פאַרשיכערנדיקן ריה, געזוכט מיט די אויגן פון וואַנען דער ריה קומט און דערזען — ווי אַן אַנטפּלעקונג, ווי אַ פּאַטאַ מאַרגאַנאַ — דערזען אַ וואַלד, אַן אמתן וואַלד אין דעם זאַמד-מדבר! כ'בין צוגעאַנגען נאָענט, גאַנץ נאָענט, אַריינגעקוקט דורך דער געמויערטער פאַרצאַמונג. אַן אָפּפרישנדיקע קילקייט און טונקליקייט האָט דאָ געהערשט. כל המינים פייגל האָבן דאָ אויף די ביימער זייערע נעסטן.

זיי פארהילכן מיט זייערע פריילעכע געזאנגען די לופט. אומציייליקע טענען-שישקעס וואלגערן זיך אויף דער ערד, וואָס איז באַדעקט מיט מיליאָנען אַראָפּגעפּאַלענע טענען-נאַדלען, איינגערטעטענע פון מענטשן-פיס. דאָס הויז שטייט אַריינגערוקט טיף אין „וואַלד“, צווישן הויכע טאַפּאַליעס, און זעט-אויס ווי אַן אַלטער פּריצישער ירושה-פּאַלאַץ...

יעדעס מאָל ווען איך בין דאָ פאַרבייגעגאַנגען, בין איך שטיינגע-בליבן און טיף אין מיר איינגעאַטעמט דעם שאַרפן שמעקעדיקן ריח. מיין גרעסטער ווונטש איז געווען צו באַקענען זיך מיט די באַזיצערס און וואַרטן אַז זיי זאָלן מיך פאַרבעטן אין זייער גרינעם גן-עדן אַריין. ס'איז אָבער אַוועק אַ יאָר און אַ יאָר און ס'איז דערצו נישט געקומען. ביז ענדלעך — — —

ער גייט מיט מיר פון בוים צו בוים און באַקענט מיך מיט יעדן באַזונדער. יעדער בוים איז פאַר אים אַ שטיק פון זיין אייגן לעבן, אַ רעזול-טאַט פון יאָרנלאַנגער מי און עקשנות, אַנטווישונגען און פּריידיקע איבער-ראַשונגען. וואָס שווערער אַ בוים האָט זיך געצויגן, אַלץ מער צוגעבונדן איז ער צו אים געוואָרן. ער קען די לעבנס-געשיכטע פון יעדן בוים זינט ער האָט אים אַלס קליין צווייגעלע פאַרפלאַנצט אין אַט דער ערד, קען דעם כאַראַקטער און די קאַפּריזן פון יעדער פּלאַנץ, יעדער בלום.

— איר זעט אַט דעם בוים? — ווייזט ער אויף אַ ברייט-שטאַמיקן און הויכן טענען-בוים און גלעט זיין טונקל-גראַע קאַרע — ווער האָט נאָך גערעכנט אַז ער וועט אויפקומען? נישט איינמאַל האָט אים אַ שטורעם-ווינט אומגעוואָרפן און אויסגעריסן מיט די נאָך יונגע וואַרצלען. יעדעס מאָל האָב איך „עס“ געדאַרפט אויפּסניי פּלאַנצן און באַפעסטיקן מיט אַ דרענגל.

— און אַט דער — ווייזט ער אויף אַן אַנדערן בוים — פּלעגט אַלס „קינד“ האָבן אַ טבע יעדעס מאָל אַוועקצוחלשן, און מ'האַט אים געדאַרפט „מינטערן“ מיט וואַסער און דערכאַפן דאָס האַרץ מיט אַביסל פּרישער חמרה-ערד...

— און אַט דעם חברה-מאַן זעט איר? — בלייבט ער שטיין פאַר אַ בוים וואָס שטייגט אַריבער מיט זיין הייך זיינע שכנים — ווען איר זעט

אים מיט עטלעכע יאָר צוריק, וואָלט איר פאַר אים קיין צוויי גראַשן
נישט געגעבן... יעדן מיטוואָך און דאָנערשטיק איז ער איינגעפאַלן אויף
אַן אַנדערער שלאָפֿקייט, מ'האַט יעדעס מאל געמיינט אַז אַט אַט...

דער ייד גייט מיט מיר פון בוים צו בוים, דערציילט מיר וועגן די
„קינדער-קראַנקהייטן“ פון יעדן. איך שטוין וויאָזוי ער אונטערשיידט פון
איין בוים צום צווייטן: ס'איז דאָך אַ גאַנצער וואָלד, און אַלע ביימער האָבן
דאָך איין פנים... נאָר פאַר אים האָט יעדער בוים אַן אַנדער פנים. ער
דערקענט יעדן מיט צוגעמאַכטע אויגן. ווען ער שעמט זיך נישט, וואָלט
ער יעדן בוים אַ נאָמען געגעבן און וואָלט זיי גערופן מיט פאַרצויגענע
נעמען, ווי ער רופט זיינע קינדער: שרהלע, אורילע, רינהלע.

— איר ווייסט צו וואָס איך וואָלט געהאַט חשק? זאָג איך לאַכנדיק

— נעמען אַ קויבער און קלויבן אין אייער „וואָלד“ שוואַמען.

— וואָסזשע לאַכט איר? — חידושט זיך דער ייד — איר האָט

שוין געזען אַ טענען-וואָלד אַן שוואַמען? איך וועל אייך ווייזן גאַנצע
קרענץ פון געטרונקענע שוואַמען פון מיין אייגענעם וואָלד.

— וואָס רעדט איר?

— דאָס וואָס איר הערט. שוואַמען וואַקסן ביי מיר ווי... שוואַמען

נאָך אַ רעגן. נאָך יעדן רעגן עסן מיר פריש געקליבענע שוואַמען. שוואַמען
— דערקלערט ער מיר — זעצט מען נישט, דאָס איז שוין אַ צוגאַב צום
וואָלד...

מיר גייען ווייטער, און קומען אַן צום סאָד. הויכע טאַפּאַליעס
שטייען נאָקעטע, אַנטבליזטע פון בלעטער. די בלעטער ליגן אויף דער
ערד פאַרגעלטע, פאַרוויאַנעטע, און אויך די עפּל-און באַרן-בוימער שטייען
איצט, אין ווינטער, נאָקעטע, אַן בלעטער. דאָקעגן באַמערק איך אַ בוים
מיט רויטע צוויטן. אַן אַנדערער בוים בליט פּיאַלעט. און אויך די מאַראַנצן-
און לימענע-בוימער שטייען איצט מיט פּול-באַבלעטערטע זאַפּטיק-גרינע
צווייגן.

— יעדער בוים — דערקלערט מיר דער ייד — היט אָפּ דעם

כאַראַקטער פון זיין מין, פירט זיך דאָ ווי ער האָט זיך געפירט אין זיין
אַפּשטאַם-לאַנד אין משך פון הונדערטער דורות. איין בוים בליט, ווען דער

אנדערער האט שוין לאנג זיינע בלעטער אפגעווארפן, האלט זיין ווינטער-שלאף. נישט געקוקט אויף דער פארשידנקייט פון די מינים, לעבן זיי דאָ אַלע בשלום. נישטאָ ביי מיר קיין „ראַסן-פּראָבלעם“ — לאַכט ער — זיי זענען אַלע פּאַרוואַרצלט אין דער זעלבער ערד, און זון און רעגן קלעקט פאַר אַלעמען...

זינט מיין ערשטן באַזוך אין דעם דאָזיקן „וואַלד“ זענען שוין אַוועק 4—5 יאָר. בעת דער צייט איז בת־ים געוואקסן אויף דאָס פיר־פּאַכיקע. ס'זענען צוגעקומען הונדערטער נייע בלאַק־היזער, אַזויפיל נייע אַספּאַל־טירטע שאַסייען און פאַרקן, אַזויפיל גרינע גערטנער! מיט יעדן טאָג ווערן די זאַמד־שטחים אַלץ קלענער, נאָך אַביסל, און די בת־ימער זאַמדן וועלן ווערן — געשיכטע, ווי דאָס זענען געוואָרן די זאַמדן פון תל־אביב. אַבער אויך דעמאָלט וועט דאָס בת־ימער וועלדל „פאַר אייגן געברויך“ ציען די אויפּמערקזאַמקייט פון יעדן פּרעמדן פאַרבייגייער, און אַרויסרופן באַוונג־דערונג פאַר דעם יידן, וואָס איז אין זיין עקשנות דערגאַנגען פון גראַ ביז — גריין...

ער האָט נישט אויף פסח...

10.4.57

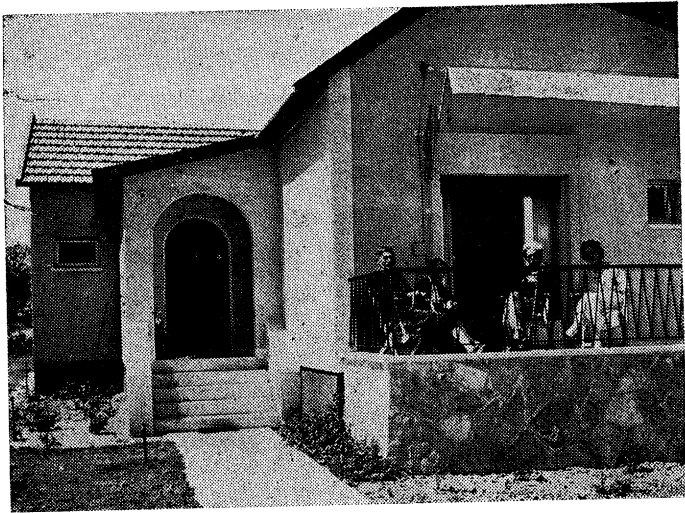
רות גרייט זיך אָפּצופליען אַהיים. זי פּאַקט אירע זאַכן. און אויך געוויסע וויכטיקע קלייניקייטן וואָס די עלטערן דאַרפן מיטנעמען קיין לאַנדאָן און קאַנען אין דער לעצטער רגע אין זיי פאַרגעסן, פּאַקט זי שוין איצט איין. זי מאַכט טעגלעך באַזוכן צו פּריינד און באַקאַנטע, אַלטע און ניי-דערוואַרבענע, אין תּל-אַביב און מחוץ איר, — כדי זיך צו געזעגענען. אַז איך האָב מיך היינט געלאָזט אַהיימגיין, האָט מיך אַש צוריק-געהאַלטן מיט די ווערטער:

— אַז איר וועט נאָך היינט זיין אין תּל-אַביב, בעט איך אייך, גייט אַריין צו צאַנינען און זאַגט אים אַז ער זאָל מיר שיקן עטלעכע פּונט, זאַגט אים אַז כ'בין איצט זייער געענגט... רות פאַרט אַהיים, דאַרף איך איר געבן אויף הוצאות... און אַ חוץ דעם — ס'גייט צו פסח און כ'בין אָן אַ סענט...

דאָס האָט ער געזאַגט מיט אַזאַ פאַרזאַרגט פנים, אַז כ'האַב מיך בשום אופן נישט געקענט באַהערשן נישט קיין שמייכל צו טון. ס'איז נישט געווען דאָס ערשטע מאָל וואָס אַש האָט מיך געשיקט צו צאַנין נאָך געלט, און יעדעס מאָל וואָס איך בין צו אים געקומען, האָט ער מיר געוויזן אַ חשבון, אַז ער האָט אים אַ סך מער געגעבן וויפּל ס'קומט אים. דאָס האָט אַבער אַשן נישט אָפּגעהאַלטן אַז ער זאָל מיך נאָך עטלעכע טעג ווידער שיקן צו צאַנינען נאָך געלט, ״ווייל ער האָט נישט אויף צו לעבן״...

יצחק פאנער

דאָס מאָנען כסדר געלט איז שוין ביי אים געווען אַ געווינהייט.
ווי אַ שטייגער ביי אַ קינד דאָס זויגן אַ פינגער ווען עס האָט נישט די
ברוסט...

זיין לעצטע היים. פון רעכטס : רות, שלום אש, מאטילדא אש, י. פאנער.

אַש וועגן דוד פינסקי

דעם 5-טן אפריל 1957 האָט חיפה אָפגעצייכנט דעם 85-סטן געבוירנטאָג פון איר גרויסן בירגער — דעם שווער-קראַנקן דוד פינסקי. אויף שבת פארמיטאָג איז באַשטימט געוואָרן אין תרבות-זאַל פון דער הסתדרות אין חיפה אַ פינסקי-פרימאַרגן, דער נאַכמיטאָג איז באַשטימט געוואָרן פאַר באַגריסונגען פון פריינט און חברים אין הויז פון פינסקיין אויפן כרמל. פון יידישן ליטעראַטן-פאָריין זענען דעלעגירט געוואָרן א. ליס און איד. סוצקעווער איז נאָך מיט אַ טאָג פריער געפאַרן קיין חיפה. איד האָב מיט ליסן אָפגערעדט זיך צו טרעפן שבת פרי אין תל-אביב. ביי די שרות-אויטאָס.

קענענדיק די שאַרפע קאַמפאַניע וואָס פינסקי האָט ביו צו זיין קראַנקהייט נישט אויפגעהערט פירן קעגן אַשן, האָב איד נישט געוואָגט צו קומען צו אַשן און זעמען אַ טאָג אורלויב צוליב פינסקיס געבוירן-טאָג... איד האָב מיך שוין געהאַט אַנטשלאָסן — שוין צוליב אַשס רו אַליין — אויסצוטראַכטן עפעס אַן אַנדערן תירוץ. נאָר קומענדיק שבת גאַנץ פרי צו אים, האָב איד נישט קלערנדיק קיין סאָך אים געזאָגט דעם ריינעם אמת...

אַש, הערנדיק וועגן וואָס עס האַנדלט זיך, האָט מיך קוים געלאָזט אויסרעדן.

— לויפט שוין, איר זאָלט נישט פאַרשפעטיקן! — האָט ער מיך כמעט אַרויסגעשטופט — און לאַזט פינסקיין גריסן פון מיר, און זאָגט אים, אַז וויבאַלד איד וועל מיך נאָר פילן אַביסל בעסער, וועל איד אים קומען באַזוכן.

אַשס גרוסן זענען נישט אַזוי לייכט דערגאַנגען דורך פינסקיס האַלב-טויבע אויערן צו זיין מער שלאַפנדיקן ווי וואַכנדיקן באַוווּסטזיין.

— שלום אש וועט אייך באזוכן! — האב איך אים אריינגעשריגן אין די אויערן. א רגע האט אין זיין מוח א בלייך געטון מיט קלאַרקייט. אויף זיינע האלב-פאַרגליווערטע ליפן האָט זיך באַוויזן עפעס אַזוינס, וואָס מ'וואָלט געקענט אַנרוּפן „שמייכל“. נאָר זאָל אונדז גאָט באַהיטן פֿון אַזוינע שמייכלען!

קומענדיק צומאַרגנס צו אַשן, איז זיין ערשטע פּראַגע געווען:

— וואָס טוט פינסקי?

— אויף אַלע אונדזערע שונאים געזאָגט!

און איך האָב אים געשילדערט דעם שרעקלעכן מצב אין וועלכן עס געפינט זיך דוד פינסקי, און דעם נישט בעסערן מצב פֿון האַדל, זיין פֿרוי. אַש האָט שווייגנדיק אויסגעהערט מיין באַריכט, דאָן האָט ער גערעדט מיט אַ שטילן, געדעמפטן טאָן:

— פינסקי האָט מיך נישט איינמאַל אַנגעגריפֿן... דורך דער פּרעסע, אויף דער טריבונע, און וווּ ס'האָט זיך נאָר געלאָזט... נישט נאָר צוליב „יענער מעשה“, נאָר גלאַט אַזוי... מיך צונישט געמאַכט ווי אַ שרייבער... — ער האָט אויך געאַרבעט מעשים, ווען מ'האָט מיך אויפגענומען אין חיפה... כ'בין אויף אים נישט ביז געווען. כ'האָב אים פאַרשטאַנען. ווען איך בין אַלס יונגער אַנפּאַנגער געקומען צו פּרעזן, איז שוין פינסקי געווען באַקאַנט. און איך האָב אים באַלד איבערגעיאָגט, ער איז געבליבן ווייט הינטערשטעליק. פאַרשטיי איך זיין קעגנערשאַפט...

מאַטילדאַ אַש, וואָס האָט צוגעהערט דעם שמועס, האָט דערציילט, אַז נאָך דעם קאַלאָסאַלן דערפאַלג פֿון אַשס „גאָט פֿון נקמה“ אין יאָר 1907 אויף דער דייטשער בינע, איז דוד פינסקי געקומען צולויפֿן צו ריינהאַרדן קיין בערלין מיט זיין „אוצר“. ריינהאַרד, דערמוטיקט דורכן ערשטן דער-כאַלג פֿון אַ „זשאַרגאַנישער“ דראַמע, האָט פינסקיס פּיעסע אויפגעפירט. זי איז אָבער דורכגעפאַלן.

— אין דעם דורכפאַל איז נישט די פּיעסע שולדיק געווען — מיט זיך אַש אַריין — דער „אוצר“ געהערט דווקא צו פינסקיס בעסטע פּיעסן. די סיבות זענען געווען אַנדערע, טעכנישע. פינסקי איז געקומען נאָך דעם טעאַטער-סעזאָן. ס'האָבן געפּעלט אַ סך שווישפּילער. צווישן זיי אַזאַ הויפּט-

יצחק פאנער

כוח ווי ערנסט לוביטש, וואָס איז דעמאלט נישט געווען אין דייטשלאַנד, צוליב אַזוינע און אַנדערע סיבות איז די פּיעסע דורכגעפאַלן. אויף אונדזער שפּאַציר איז ווידער געקומען צו רייד וועגן פּינסקין. איך האָב מיך געחידושט וואָס נישט זיין זון און נישט זיין אַדאַפּטירטע טאַכטער האָבן ביז אַצינד באַזוכט זייערע אַזוי שווער־קראַנקע עלטערן. אַש האָט דערויף געפונען אַ „פאַרענטפּערונג“:

ביי די מייסטע שרייבער און קינסטלער איז פאַראַן אַ ריס אין זייער כאַמיליען־לעבן. אַ קינסטלער איז אַן עגאַצענטריקער, לעבט זיין אייגן לעבן, פעלט אַפט דער קאַנטאַקט צווישן דעם קינסטלער און זיין פאַמיליע. ער, אַש, קאַן זיך גאַט צו דאַנקען נישט באַקלאַגן אויף „אַזוינע זאַכן“.

ער האָט פאַר זיינע קינדער אייביק געזאַרגט. זיינע קינדער זענען גרייט זיך פאַר אים מקריב צו זיין, פונקט ווי ער פאַר זיי.

צוויי אַרטיקלען

לייענענדיק אַשם יום העצמאות-ארטיקל («דבר» און «לעצטע נייעס» פונעם 5טן מאי 1957), האָבן אים זיינע קעגנער געקענט חושד זיין אַז ער «מאַכט ציונות», אַז דאָס וויל ער זיך דערמיט איינקויפן אין יחוס, געווינען אין ישראל די פּאָזיציעס וואָס ער האָט ערגעץ אַנדערש פאַרלוירן...

אַבער דער אַביעקטיווער און ערלעכער לייענער האָט ביים לייענען יענעם מאמר באַלד דערפילט, אַז אַזוינע אַרטיקלען ווערן נישט «געמאַכט», נאָר זיי ווערן געבוירן.

דאָס איז געווען אַ ליד אין פּראָזע, אַ נצחון-געזאַנג, אַן אַדע פאַר צה"ל צו איר סיני-נצחון, אַן אַדע פאַר אונדזערע גבורים, וואָס האָבן אויפֿ-געהויבן דעם ייִדישן כבוד אין די אויגן פון דער גאַרער וועלט.

און בלויז מיט 3—2 וואָכן שפּעטער האָט מיר אַש דיקטירט אַ צווייטן אַרטיקל, באַשטימט פאַר שבועות, דעם יום מתן-תורה. דאָס איז געווען אַ זייער שיינער אַרטיקל פאַר «פּריילאַנד» אַדער פאַר אַ בונדיש בלאַט, אַבער בשום אופן נישט פאַר אַ ציוניסטישער צייטונג. אין אייניקע שטעלן פון דעם מאמר האָט זיך אַפילו געקענט דאַכטן אַז דאָס רעדט איינער פון די עקסטרעם רעליגיעזע... דעם אַרטיקל אין זיין ערשטן וואַריאַנט הייבט אַש אַן מיט אַזאַ אַריינפיר :

...«מינע ליבע לייענער... איך קום צו אייך מיט אַ צעבראַכן האַרץ און בעט ביי אייך רחמים : האָט רחמנות אויף מיר און זייט מיר מוחל מינע גרויסע זינד פאַר דעם פּסול און אפיקורסות וואָס האָט זיך ר"ל אַריינגעגעבעט אין מיין האַרצן צו שרייבן דעם דאָזיקן אַרטיקל צום הייליקן יום-טוב שבועות, לכבוד מתן תורה».

גאָט איז מיין עדות... איך האָב מלחמה געהאַלטן מיטן יצר הרע...

איך האָב זיך געווערט קעגן זיין כוח... ס'איז געשטאַנען קעגן מיר אַ מלאַך
 מן השמים און מיך געשלאָגן און געשמײטן מיט כלערליי יסורים פון שריי-
 גערישן געוויסן און געצווונגען מיך נישט צו קוקן אויף די אַלע סכנות
 וואָס באַדראַען מיין נשמה, און אַרויסזאָגן די אַפיקורסישע געדאַנקען וועל-
 כע דרינגען פון מיר אַרויס מיט געוואַלט און רייצן מיין שרייבערישן!
 אַפּעטיט מיט אַלערליי כּוּפּוּן" (פון מיר אונטערגעשטראַכן — י. פ.).

דאָס איז דער אַריינפיר. און איצט אייניקע (פון די ווייניקער „אַפיקור-
 שישע“) שורות פון יענעם אַרטיקל, וועלכע זענען, אביסל געענדערט, אַריין
 אויך אין דעם אַרטיקל וואָס איז געדרוקט געוואָרן אין „דבר“:

...וואָס פאַר אַ שייכות האָט אונדזער אַנדענק פון מתן-תורה אויפן
 באַרג סיני מיט דעם יום-טוב פון האַרמאַטן און טאַנקען פון דעם נייעם
 סיני? מאַכט דעם השבון: וואָס האָבן מיר געבראַכט פון באַרג סיני, ווען
 מיר זענען צום ערשטן מאל צו אים געגאַנגען, געפירט פון משה? מיר
 האָבן פון דאָרט געבראַכט צוויי שטיינערנע טאָוולען מיט די אויסגעקריצ-
 טע עשרת הדברות. און וואָס האָבן מיר געבראַכט ביים צווייטן גאַנג פון
 באַרג סיני? די עשרת הדברות פון מלחמה דורך טאַנקען און האַרמאַטן
 און כלי משחיתים“.

...דער רויך פון פולווער וואָס מיר האָבן מיטגעשלעפט פון דעם
 נייעם סיני, האָט פאַרטונקלט און צוגעדעקט דאָס הייליקע פייער וואָס האָט
 איינגעהילט גאָט... ווען ער האָט געגעבן די תורה פאַר ישראל“.

נאָכדעם ווי אַש האָט געענדיקט דיקטירן דעם אַרטיקל, האָב איך
 אים געזאָגט, אַז איך בין שטאַרק מסופק צי דער „מעריב“ (פאַר וועמען
 דער אַרטיקל איז באַשטימט געווען) וועט אים דרוקן. איך האָב אים געראַטן
 דעם אַרטיקל איבערצואַרבעטן. דערפון האָט ער נישט געוואַלט הערן. ער
 האָט מיר געהייסן דעם אַרטיקל איבערשרייבן און אַוועקשיקן. איך האָב
 גענומען צו הילף מאַטילדאַ אַש. נאָר צו מיין פאַרווונדערונג איז זי דאָס-
 מאל געבליבן גלייכגילטיק צום גאַנצן ענין. צומאָרגנס בין איך מיט אַשן
 געפאַרן מיט זיין אויטאָ קיין ת"א. איך האָב אים אויך באַגלייט צו זיין
 העברעישן פאַרלעגער כץ. אַש האָט ביי זיך געהאַט דעם אַרטיקל און האָט

אים כצן געגעבן צו לייענען און הערן זיין מיינונג צי מ'קאן דעם מאמר דרוקן אין אַ ציוניסטישער צייטונג. כּץ האָט די זאָך איבערגעלייענט און געזאָגט, אַז ער זעט נישט פאַרוואָס מ'זאָל דעם אַרטיקל נישט קענען דרוקן...

אַז איך בין צו אַשן געקומען צומאַרגנס, האָט ער מיר צו מיין איבערראַשונג מיטגעטיילט, אַז ער האָט דעם אַרטיקל געענדערט, און ער האָט מיר איבערגעגעבן איבערצושרייבן אויף מאַשין 10 בויגן מאַנוסקריפט געדיכט באַשריבן.

דער איבערגעשריבענער אַרטיקל איז געווען אַ סך גרעסער פונעם ערשטן. דאָ האָט זיך שוין אַש געקענט פאַרגינען צו „זינדיקן“ מיט אַ רויקערן געוויסן: דער צווייטער אַרטיקל איז געשריבן אין דער פאַרם פון אַ דיאַלאָג צווישן אַ יידן, אַ נודניק, אַ גריבלער און שוואַרץ־זעער — דעם אַנקלעגער, און אַשן, דעם פאַרטידיקער, ד. ה. די אַלע אַפיקורסישע רייד האָט אַש אַריינגעלייגט אין מויל פון דעם יידן, און ער, אַש, האָט איבער־גענומען די ראַלע פון פאַרטידיקער. נאָר די ווערטער פון קטגור האָבן מער איבערצייגט ווי די ווערטער פון סניגור... און אויך אין דער פאַרם האָב איך געצווייפלט צי מען וועט דעם אַרטיקל דרוקן.

איך האָב אים אַוועקגעשיקט צום „מעריב“. 4 טעג פאַר שבועות האָט אַש צוריקבאַקומען פון „מעריב“ זיין מאמר מיט דער שאַבלאַנער באַמערקונג: „מיר באַדויערן זייער וואָס צוליב אַביעקטיווע סיבות“ א.א.וו. אַש האָט זיך טעלעפּאָניש פאַרבונדן מיטן „דבר“, גערעדט מיט ח. שוררן, וועלכער האָט אים געהייסן דעם אַרטיקל תּיכף אַריינשיקן, אפשר וועט מען נאָך אין דער קורצער צייט באַווייזן אים איבערצוזעצן און דרוקן. איך בין אַוועק קיין תּ"א און דעם אַרטיקל איבערגעגעבן שוררן אין די הענט אַריין. ער איז אַריין אין דעם שבועות־נומער. דאָס וואָס פאַרן „מעריב“ איז געווען אַ „שאלה“, איז פאַרן „דבר“ געווען כּשר... ס'איז אָבער אויך מעגלעך, אַז דער „דבר“ האָט אין דער קורצער צייט נישט באַוויזן דעם מאמר גרינטלעך צו לייענען, און אפשר האָט מען זיך אויך קיין מי נישט געגעבן צו לייענען: דער נאָמען שלום אַש איז געווען גענוג גאַראַנטיע פאַר ציוניסטישן אינהאַלט...

יצחק פאנער

דער דאזיקער מאמר אין זיין ערשטן (און אפילו צווייטן) וואריאנט קאן דינען ווי די בעסטע אילוסטראציע, ווי לייכט אש האט אפט געקענט פארגעסן „אין די אלע סכנות וואס באדראען זיין נשמה“ און זיך לאזן לייטן בלויז פון זיין „שרייבערישן געוויסן“ און זיינע „שרייבערישע אפע-טיטן“, וואס האבן אים „גערייצט מיט כלערליי כישופן“...

ווידער די יוגנט! ...

11. 5. 57

ווען נישט דער דאָקטער, וואָלט מען געקענט אינגאַנצן פאַרגעסן, אַז אַש האָט ערשט נישט לאַנג דורכגעמאַכט אַזאַ שווערע מוח-קראַנקהייט. זיין צושטאַנד האָט זיך איצט נאַרמאַליזירט. ער האָט גוט געגעסן, געטרונגן-קען, געשלאַפן און געאַרבעט, פונקט אַזוי ווי פריער. יא, מ'וואָלט געקענט פאַרגעסן, ווען נישט דער דאָקטער, וואָס האָט אַשן געהייסן דווקא באַהאַנדלען ווי אַ קראַנק... ער האָט אים פאַרבאַטן צו פירן זיין אויטאָ (נאָכדעם ווי אַש האָט דערצו באַקומען די באַוויליקונג) אים פאַרבאַטן צו שפאַצירן אָן באַגלייטונג און אים פאַרבאַטן זיך צו באַדן אין ים. באַזונדערס שווער האָט אשן געטראָפן דער לעצטער פאַרבאַט.

גייענדיק שפאַצירן צום ים, האָט ער נאָר געוואָלט אַראַפּגיין די אומציייליקע שטיין-טרעפּ וואָס פירן צו דער פּלאַזשע. ער האָט געקוקט מיט פאַרבענקטע אויגן ווי מענטשן באַדן זיך, ווי די יוגנט שווימט.

— איך וועל זיי הערן ווי די קאַץ! — האָט ער אויסגערופן — כ'וועל מיך באַדן! כ'האַב מיין גאַנץ לעבן געשווומען אין ים, גערודערט אויף שיפלעך, געריטן אויף פּערד, און אויף איין מאָל! —

דער ים-ברעג איז שוואַרץ פון מענטשן. (ס'איז שבת) די יוגנט שפּילט אַ מין ים-ברעג באַסקעט-באָל. די קליינע רויטע באַלעכלעך פליען ווי פּייל פון בויגן פון אַלע זייטן. פּלוצעם איז אַש שטיין געבליבן און זיך אַ כאַפּ געטון מיט ביידע הענט פאַרן אויג: אַ באלעכל האָט אים געטראָפן קנאַפּ פאַרן רעכטן אויג. ער איז בלאַס געוואָרן און אַ שווייגנדיקער געקוקט אויף דעם יונגן באַל-וואַרפּער וואָס האָט געשפּילט מיט זיין פאַרנטערקע. ביידע שפּילער האָבן זיך אפּילו נישט מיט קיין מינע אַנט-שולדיקט, נאָר ווי ס'וואָלט גאַרנישט געשען, ווייטער געשפּילט.

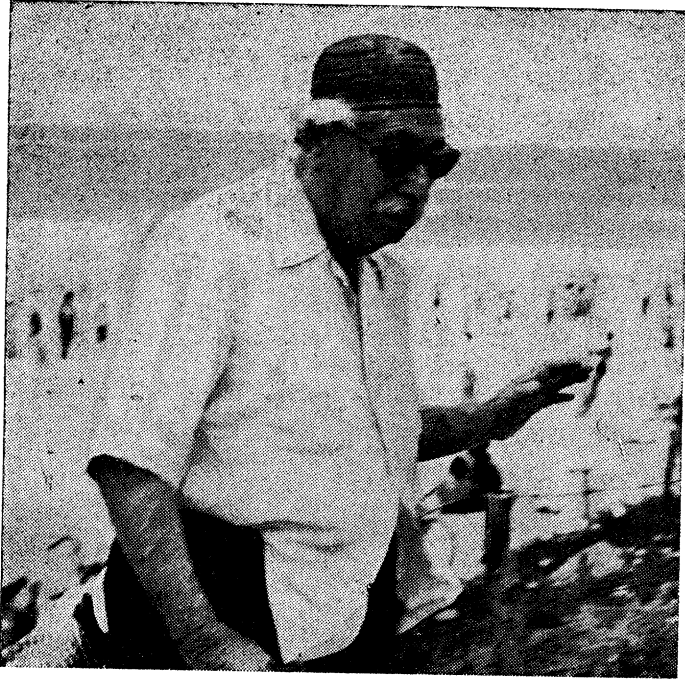
י צ ח ק פ א נ ע ר

א צייט לאנג איז אש מיט מיר געגאנגען א שוויגנדיקער, נישט ארויס-
רעדנדיק קיין איינציק ווארט. דאן האט ער אנגעהויבן רעדן — וועגן דער
הילקייט פון אונדזער יוגנט: זיי זענען נישט קיין יידן און נישט קיין
גויים; זענען אויסגעהוילט פון יעדן גייסטיקן אינהאלט; פון יעדן אידעאל;
ארעם און נאקעט; בלויז ספארט. וואלוועלער פילם. סעקס. פיזישע
תענוגים.

איך האב געפרווט מילדערן, אנווייזן אז ס'איז פאראן אויך אן
אנדערע יוגנט — אין די שולן, אין די קיבוצים, אין דער ארמיי.
ער האט נישט געענטפערט, איז ווידער פארזונקען אין שווייגן און
זיך געלאזט גיין אהיים.

בני דער פלאַזשע. רעכטס : י. פאַנער, לינקס : דער העבר. סאַרלעגער ש. כץ («קרני»)

ביים ברעג סון בתיים

15. 5. 1957

אַש האָט נישט געזשאַלעוועט צו טיילן זיינע ביכער מיט אויטאָגראַ-
מען. איצט איז געגאַנגען אַ סדרה „שירת העמק“ וואָס דער פאַרלאַג „קרני“
אין תל-אביב האָט אַרויסגעגעבן. מיט גרויס אומגעדולד האָט אַש געוואָרט
אויף דעם אַפרוף פון דעם בוך, מצד דער קריטיק און דער עיקר — מצד
דעם קאַנסומענט. ער האָט געוואָלט וויסן צי דאָס בוך פאַרקויפט זיך, צי
מען לייענט עס. ס'איז אַוועק אַ וואָך און צוויי און דריי און מ'האַט גאַר-
נישט געהערט. ער פלעגט, זייענדיק אין ת"א, זיך אינטערעסירן אין די
ביך-געשעפטן צי דאָס בוך פאַרקויפט זיך, ער האָט יעדעס מאל אָנגעקלונג-
גען כצן (דעם פאַרלעגער) און יעדעס מאל האָט ער באַקומען דעם ענט-
פער: „דערווייל נאָך גאַרנישט“. דאָס האָט אים זייער פאַרביטערט, געקאַסט
געזונט.

קומענדיק היינט צו אַשן, האָב איך אים געטראָפן רעדן טעלעפאָניש
מיט כצן. איך האָב געהערט אַשס ווערטער: ווי קומט עס?... עס אינטער-
רעסירט טאַקע נישט?...

ער האָט אַוועקגעלייגט דאָס טרייבל און מיט פאַרביטערונג אויס-
גערופן:

— גיי זען זיך אַוועק און שרייב „זיי“ כאַטש אָן אַ צווייטן
„נצרענער“!...

קוריאָזן וועגן אב. קאהאַן

18. 5. 1957

איך בין מיט אַשן געזעסן אין אַרבעט-צימער. מאַטילדאַ אַש איז אַריינגעקומען און געמעלדעט אַז אליעזר פינעס וואַרט אין אויפנעם-צימער. אַש האָט אים תיכף געהייסן אַריינקומען. נאָך דער ערשטער קאַנווענ-ציאָנעלער באַגריסונג, פּרעגן זיך אויפן געזונט, א. אַז. וו., איז דער שמועס תיכף געוואָרן אַ היימישער און געמיטלעכער. אַש האָט אויפגעפּרישט זכרונות פון וואַרשע, דערמאנט נעמען פון געמיינזאַמע באַקאַנטע, שריי-בער, פּאָליטיקער און קולטור-געזעלשאַפטלעכע טוער. מאַטילדאַ אַש איז באַלד אַריינגעקומען און זיך מיטבאַטייליקט אין דעם שמועס. אַש האָט זיך צעוואַרעמט, גענומען דערמאנען נעמען פון דעם יידיש-ליטעראַרישן אַמעריקע.

— די ניגערס (ש. ניגער, וולאדעק און טשאַרני) האָט אַש אויסגע-רופן — זענען געווען אַ ברכה פאַר אַמעריקע!
ער האָט מיט קרומע אַבער כאַראַקטעריסטישע שטריכן גענומען צייכענען די געשטאַלט פון אב. קאהאַן ווי אַ ליטעראַרישן דיקטאַטאָר.
— מיין ראַמאַן „קידוש השם“ — דערציילט אַש — האָט זיך אָנגע-הויבן דרוקן אין „פּאַרווערטס“. אַבער נאָך דעם דריטן המשך האָט אים פּלוצעם קאהאַן אָפּגעשטעלט. דאָס איז פאַר מיר געווען אַ גרויסער מאַטע-ריעלער (און אויך מאַראַלישער) קלאַפּ. אז איך בין צו אים געקומען און אים געפּרעגט פּאַרוואָס ער האָט דאָס געטון, האָט ער געזאָגט: „שרייבט אַ „מאָטקע גנב“ און גישט אַזוינע באַווע-מעשות“...

ערשט וולאדעק — דערציילט אַש — האָט זיך אַריינגעמישט אין דער זאַך. ער האָט לייכט באַקומען מיטהעלפּער אויף זיין זייט און מען האָט אַרגאַניזירט אַ גאַנצע אַקציע „בריוו פון לייענער“, וועלכע האָבן פון „פּאַרווערטס“ געפּאָדערט אַז דער ראַמאַן „קידוש השם“ זאָל אומבאַדינגט

שלום אש אין זיין לעצטער היים

ווייטער גיין... אַקעגן דעם ווילן פון זיין מאַיעסטעט דעם לייענער האָט אב. קאַהאַן גאַרנישט געקענט טון. נאָך עטלעכע טעג איז דער ראַמאַז ווייטער געגאַנגען.

אַש דערציילט, אַז ווען שלום עליכם איז אין ניו-יאָרק געלעגן קראַנק און האָט ממש געהונגערט, זענען שרייבער געקומען צו אב. קאַהאַן און אים געשילדערט די שווערע לאַגע פון דעם געניאַלן שרייבער און זיי האָבן אים פאַרגעלייגט, אַז שלום עליכם זאַל אָנהויבן דרוקן אין „פאַר-ווערטס“ זיינע זאַכן. דערויף האָט קאַהאַן געענטפערט: „זאַל ער אַריבער-קימען און ווייזן וואָס ער האָט...“

אַש איז נישט מיד געוואָרן דערציילן קאַמישע אַנעקדאָטן און ליטע-וואַרישע קוריאָזן. מיר האָבן אַלע שטאַרק געלאַכט, און מער פון אַלע — אַש. נאָך דעם דאָזיקן באַזוך (וואָס האָט געדויערט איבער צוויי שעה) האָט אַש אויסגעזען ווי נאָך אַן אָפּפרישונג-באַד...

אברהם און שרה

אַש האָט איצט אַ סך געשריבן, ווי ער וואָלט געוואָלט דעריאָגן די צייט בעת זיין קראַנקהייט. ער האָט אָבער אויך אַ סך געלייענט. געלייענט האָט ער אַם ליבסטן ליגנדיק אויף זיין ברייטן טאַפּטשאַן אין זיין אַרבעט־צימער. דאָס נאָטיץ־ביכל געדיכט באַשריבן, איז געלעגן לעבן אים. ער האָט געלייענט אַלטע ספּרימלעך, אגדות, מדרשים, דייטשע, ענגלישע, העברעישע געשיכטע־ביכער, מיינסטנס וועגן אַלטן אַריענט, וועגן די נייעסטע אַרכעאָלאָגישע אויסגראַבונגען. מיט אַ באַזונדערער ליידנשאַפט האָט ער זיך געוואָרפן אויף די ביכער וועגן די געפונענע מגילות פון ים המלח. ער האָט צונויפגעקויפט אַלע אויסגאַבעס אין אַלע מעגלעכע שפּראַכן וואָס ער האָט נאָר געטראָפן אין די בוך־געשעפטן. מיט נישט קיין קלענערן אינטערעס האָט ער געלייענט וועגן די לעצטע אַרכעאָלאָגישע אויסגראַבונגען אין אַלטן בבל, און באַזונדערס פון דעם אַלטן אור־כּשדים, דער אור־היים פון אונדזער שטאַם־פּאָטער אברהם און שטאַם־מוטער שרה.

איך בין אין איינע פון די טעג צו אַשן געקומען אין אַ נאַכמיטאַג. ס'זענען געווען געסט פון תל־אביב. אויפן טיש פון אויפנעם־צימער איז געלעגן אַ בוך וואָס אַש האָט גראַד געלייענט, ווען די געסט זענען אָנגע־קומען. ס'איז געווען אַ בוך וועגן די אויסגראַבונגען אין אור. אַש איז אַזוי שטאַרק געשטאַנען אונטערן איינדרוק פון דעם געלייענטן, אַז ער האָט מיט די געסט נישט געקענט רעדן וועגן עפעס אַנדערש. ער האָט גענומען דאָס בוך אין דער האַנט, אָנגעהויבן מישן און געזאַגט:

— אַט וועט איר באַלד זען אונדזער מוטער שרה...

ער האָט אויפגעמישט די שטעלע און געוויזן די געסט. ס'איז געווען אַ בילד פון אַ יונגער פרוי. אַ טיפּ פון אַן אַריענטאַלישער ראסיקער שיינ־

שלום אש אין זיין לעצטער היים

הייט. זינלעכע ליפן. ווילדע ליידנשאפט האט ארויסגעקוקט פון די גרויסע שווארצע אויגן.

די געסט האבן אשס ווערטער אנגענומען פאר א שפאס.

— פארוואס עפעס שרה? האט מען געלאכט.

אש איז אבער געווען ערנסט.

— אזוי האט שרה אויסגעזען — האט ער געזאגט. — אויב נישט

נאך שענער...

— דאס איז איינס פון די אויסגעגראבענע תרפים — האט ער

דערקלערט — ס'איז אן אפבילד פון א קדשה, וואס האט געדינט אין טעמפל פון לבנה-גאט „נאננאר“ אין אור.

— ווען א כהן פון נאננאר-טעמפל האט אויפגעפאדערט א פאטער

פון אור, אין נאמען פון גאט נאננאר, אז ער זאל זיין שיינע טאכטער ווידמען דער הייליקער פראסטיטוציע, דעם מעכטיקן נאננאר, אזוי האט עס דער פאטער געמוזט טון.

און אש האט גענומען דערציילן, מאלן בילדער פון דער שטאט אור,

איר לאנדשאפט, אירע הייזער, גאסן, טעמפלען, מענטשן, זייערע דינים און מנהגים. ער האט דערציילט וועגן דער יונגער בילד-שיינער שרי, די

טאכטער פון אברמס ברודער, הרן, וואס נמרד האט אים פארברענט אויפן שייטער פאר זיין ווידערשפעניקן דעם גאט נאננאר, וועגן דעם יוגן אברם,

און זיין פאטער תרה. עס האט אויסגעזען, ווי א בירגער פון אור כשדים וואלט דורך עפעס א כישוף איינגעשלעפערט געווארן אויף עטלעכע טויזנט

יאר, און איצט האט ער אויפגעוואכט און איז געקומען אונדז דערציילן אלץ וועגן זיין אמאליקער היים און זיינע לאנדסלייט... ער האט ארויסגעכישופט

פון אונטער דער פירטויזנט-יעריקער שיכט פון צייט די אלטע מומיע און אריינגעבלאזן אין איר טויטן גוף א נייע נשמה. די אלטע שטאט אור האט

זיך פאר אונדז אנטפלעקט אין איר גאנצער אמאליקער בליענדיקער פראכט און שיינהייט.

און נאכדעם ווי אשס שעפערישע פאנטאזיע איז באפרוכפערט

געווארן פון נייע זאמען, איז זי פארגאנגען אין טראגן מיט א נייעם

גייסטיקן קינד, וואָס האָט געדאַרפט הייסן: „אברהם און שרה“. אַנגעהויבן האָט זיך עס אַזוי:

אין 6-טן קאַפיטל פון צווייטן טייל „יעקב און רחל“ טרעט אויף אין יעקבס הויף אין חרן דער אַלטער דינער שלמואל, וועלכער האָט גאָך געדינט ביי אברהמען. רבקה שיקט איר דינער פון באר שבע צו יעקבן קיין חרן מיט אַ שלחות, אַז ער זאל זיך נאָך נישט אומקערן אַהיים, ווייל עשוס כעס האָט זיך נאָך נישט איינגעשטילט. שלמואל קומט אין יעקבס הויף אַריין געריטן אויף דעם אייזעלע מתשלה, וואָס יצחק האָט איבערגענומען בירושה פון זיין פאָטער אברהם, און אברהם — פון די פריערדיקע דורות. דאָס אייזעלע איז מער מיטאַס ווי רעאַל, ער האָט צו דערפילן וויכטיקע שלחותן. שלמואל רעדט צום אייזל ווי צו אַ מענטש, באַראַט זיך מיט אים אין גורלדיקע פּראָגן. דאָס אייזעלע ענטפּערט דורך געבן צייכנס מיטן באַוועגן פון זיינע אויערן...

לויט רבקהס ווונטש בלייבט שוין שלמואל אין יעקבס הויז. ער פאַשעט יעקבס שאָף און דערציט זיינע קינדער צו ווערן גוטע שעפּער. און דער אַלטער דינער דערציילט פאַר יעקבס קינדער די לעבנס-געשיכטע פון זייער עלטער-זיידן אברהם.

קאַפיטל נאָך קאַפיטל דערציילט דער דינער די געשיכטע פון אברהם און שרה אין אור. נאָך יעדן קאַפיטל שיילט זיך די דערציילונג אַרויס פון דער אפּטרופּסוס פון „יעקב און רחל“, ווערט אַ זעלבשטענדיקע באַשאַף. דער בילדעריש-דערציילערישער שטראָם האָט אַשן אַזוי מיטגע-ריסן, אַזוי פאַרפליצט, אַז ער האָט אים שוין נישט מער געקענט האַמעווען. — איר פאַרשטייט? האָט ער גערעדט אויף אונדזער טעגלעכן שפּאַציר-גאַנג — די אברהם-געשטאַלט איז נאָך נישט גענוג אויסגענוצט געוואָרן אין אונדזער מאָדערנער ליטעראַטור. אברהם איז דאָך דער באַגרינ-דער פון אַ נייער קולטור און ציוויליזאַציע, און אין אור איז דאָך פאַרגע-קומען דער ערשטער צוזאַמענשטויס צווישן מאָנאָטעיזם און היידנטיום. מ'ווייסט נאָך אַזוי ווייניק פון אברהמס יוגנט, זיין סביבה, זיין רעוואַלט קעגן נמרדס געצן. און נאָך ווייניקער ווייסט מען וועגן דער יונגער יפת-תואר שרה.

שלום אש אין זיין לעצטער היים

ביז צו זיין אפפארן קיין לאַנדאָן זענען פאַרטיק געווען 14 קאַפיט-
לען פון צווייטן טייל „יעקב און רחל“, פון זיי, די לעצטע פינף קאַפיטלען
— בלויז וועגן אברהם און שרה. האָט אַש באַשלאָסן אַוועקצולייגן דערווייל
די ערשטע ניין קאַפיטלען פון פריערדיקן ראַמאַן און שאַפן אַ נייעם —
„אברהם און שרה“.

שרה און רחל

אין קעגנזאץ צו רחלען, מאַלט אַש די געשטאַלט פון דער יונגער שרה מער רעאַל, מער ערדיש־ווייבלעך. מאַלנדיק איר לייב, באַטאַנט ער מיט אַ העלעניש־זינלעכער פיינהייט די שיינקייט פון יעדן קערפער־טייל, יעדער מוסקול. נאָר ווען דער רוח הקודש רוט איבער איר, ווען צו אירע אויערן דערגייען די גסיסה־זיפצן פון שטאַרבנדיקע מענער, פרויען און קינדער פון ווייטע קומענדיקע דורות — שטאַרבנדיק דעם טויט פון קדושים, — דעמאַלט קומט זיך שרה צונויף מיט רחלען, ווערט איינס מיט איר, דעמאַלט טראַגט זי אין אירע אַרעמס דעם יידישן גורל ווי אַ מאַמע איר קראַנק קינד...

אין קאַפיטל 6, איינס פון די שענסטע און שטאַרקסטע פון דעם אַנגעהויבענעם ראַמאַן „אברם און שרי“, באַשרייבט אַש ווי אברהם און שרה אַנטלויפן פון נמרדס צאַרן אין די בערג אררט, ווו עס לעבט נאָך אברהםס קרוב־ניינהונדערט־יעריקער עלטער־עלטער־זיידע נח... דאַרט, אין די בערג, שטייט נאָך אפילו נחס תיבה, וואָס דינט צו פאַרשידענע ערדישע און הימלישע צוועקן. אַזוי איז אין דער תיבה פאַראַן אויך אַ געהיימע טיר, וואָס פירט אַזש ביז — צום גן עדן התחתון, ווו עס וווינט „דער אַלטער פון די טעג“ מיט זיינע צדיקים, און מיט דעם „הייליקן און געזאַלבטן“, דעם „בן־אדם“, וואָס דאַרף ברענגען די גאולה פאַר דער וועלט. און אויך ער, דער „בן אדם“ (ווי אַ סך אַנדערע נשמות) איז איינע פון די נשמות וואָס וועט „אַפּשטאַמען פון שרהס געדערים“. די אַלע נשמות „פאַשען זיך ווי ווייסע שעפעלעך“ אויף די פעלדער פון גן־עדן התחתון. אברהם שיקט שרהן אין שליחות צום „אַלטן פון די טעג“, אַז מען זאָל איר אַנטפלעקן דאָס לאַנד ווהין אברהם זאָל אַפּגיין מיט שרהן.

שלום אש אין זיין לעצטער היים

נה ווייזט שרהן דעם וועג צום גן־עדן. ער עפנט איר די געהיימע
טיר און פרעגט :

— וואָס זעסטו, מיין טאָכטער ?

— איך זע אַ שוואַרצע נאַכט פאַר מיר.

— קוק ווייטער, טיפער.

— איך זע געפרוירענע בערג, איינער העכער פון אַנדערן, שטייגן

איבער די קעפּ. כּוֹזע שניי, שניי, שניי.

— קוק ווייטער, טיפער

— איך זע אַ ליכט שטראַלט אַרויס פון הינטער די קעפּ פון די

ווייסע בערג און באַלויכט זיי מיט אַן אויסטערלישער שיין.

— דאַרט אַהין וועסטו גיין. און דו וועסט אַנקומען צו דעם אַרט

פון גן־עדן, וווּ עס רוט דער „אַלטער פון די טעג“, אַרומגערינגלט פון די
נשמות... וואָס זענען אַנגעברייט אַרויסצוקומען פון זיינע געדערים.

און אַז שרה איז שוין אין גן עדן, קומט איר אַנטקעגן אַ יונגער

שעפּער. ער פאַרבויגט זיך פאַר איר און זאָגט, אַז ער איז איר אייניקל

יעקב, וועלכן זיין מוטער רבקה און זיין פאָטער יצחק האָבן געשיקט קיין

חרן. און ער וואַרט טאַקע איצט ביים ברונעם אויף רחלס קומען...

און אַט קומט אויך אַן רחל, וואָס איז געשיקט געוואָרן צו זיין

אַ וועג־ווייזערין און פירערין פאַר שרהן אין גן־עדן. אַ קליין מיידעלע איז

זי נאָך, כמעט אַ קינד.

...און שרי האָט אַרומגענומען רחלען און זי געקושט און געזאָגט

צו איר :

— אַזוי קליין ווי דו ביזט, אַזויפיל חן האָסטו. דער חסד פון גאָט

שיינט אַראָפּ פון דיר. איך דאַנק דעם הייליקן, וואָס ער האָט באַשטימט

אַ קליין קינד צו זיין די באַשיצערין פון מיינע קינדער. קינדער זענען

נענטער צו גאָט. און דורך דיין חן וועסטו געווינען גאָטס האַרץ פאַר מיינע

קינדער. דורך דעם חסד, וואָס גאָט האָט דיך געבענטשט, וועסטו ברענגען

דאָס געוויין פון מיינע קינדער פאַר דעם הייליקן.

און דאָס טרעפּן זיך פון דער יונגער שרה מיט איר צוקונפטיקן

אייניקל רחל, פאַרענדיקט אַש אַזוי :

„און רחל האָט אָנגענומען שרהן מיט איר קליין הענטל און האָט זי אַריינגעפירט צו אַלע קוואַלן אַרום וועלכע עס האָבן גערוט די ווייסע שפּעלעך. און זי האָט שרהן אָנגעוויזן אויף די נשמות פון די שפּעטער-דיקע דורות... פון אַלע די וואָס וועלן אויסגיין אויף קידוש השם פון גאַטס נאַמען וועגן און פון אַלע וואָס וועלן געפייניקט ווערן“

...„מענער, ווייבער און קינדער וואָס וועלן פאַרשניטן ווערן — —“

...און שרה האָט זיי געקושט און געבענטשט און פאַרזיכערט זיי, אַז זי וועט זיין מיט זיי אין זייער נויט, אין דער שעה פון זייער טויט, און וועט אָפּנעמען די נשמות פון אַלע גערעכטע און וועט זיי ברענגען ווי מתנות פאַר גאַט, אַז זיי זאָלן לויכטן ווי ליכטער פאַר זיין הייליקן שטול“.

דאָס ערשטע ים-באַד

1. 6. 57

אַריינקומענדיק היינט פארמיטאָג אין אַשס געסל, האָב איך געזען פאַר דעם הויז פון אַשן שטיין אָן אויטאָ. מאַטילדאָ אַש האָט מיך געזען גיין דורכן פענצטער און איז מיר אַנטקעגנגעקומען ביז צום גאַרטן-צוים. זי האָט מיך געבעטן, אָז איך זאָל צוגיין צום ים און ברענגען אַשן. ס'וואָרטן אויף אים געסט: העמלין מיט דער פרוי.

— אַש איז אַוועק צום ים מיטן דאָקטער — דערציילט זי מיר אַ צופרידענע — דער דאָקטער האָט אים ענדלעך דערלויבט זיך צו באַדן אין ים. נאָר נישט אַליין, עמעץ מוז מיט אים תמיד מיטגיין אין וואַסער אַריין.

— דערהערנדיק דעם „פרישפרוך“, האָט אַש אַ כאַפּ געטון דעם דאָקטער ביים אַרעם און אים מיטגעשלעפט צום ים, אָז ער, דער דאָקטער אַליין, זאָל טאַקע זיין דער „טויף-פאַטער“ ביים ערשטן באַד...

ביים ים האָב איך דעם דאָקטער מער נישט געטראָפּן. אַש איז געזעסן אויף אַ לייונטענעם ליג-שטול מיט דעם „יעקי“ ב. באַלד זענען זיי ביידע אַריין אין וואַסער. איך בין געשטאַנען פון ווייטן און אַשן באַאַבאַכט. ער האָט געמאַכט דעם איינדרוק פון אַ פויגל, פאַר וועלכן מ'האָט פּלוצעם געעפּנט דאָס טירל פון ענגן שטייגל און אים געלאָזט אויף דער פריי. ער האָט זיך געפּליאַשקעס מיט די הענט, געשווימען אויפן רוקן, געמאַכט קונצן ווי אַ ייגל, זיך גאַרנישט געקענט גענוג אַנזעטיקן מיטן וואַסער.

ער איז אַרויס פון וואַסער מיט אַ שטראַלנדיק פנים פון פרייד און נצחון. ער מעג זיך באַדן! דאָס הייסט, אָז ער איז שוין געזונט, אינאָנעם גאַנצן געזונט!

י צ ח ק פ א נ ע ר

אין אַט דער גוטער שטימונג האָט ער, אהיים קומענדיק, באַגריסט די געסט. דער שמועס איז באַלד געוואָרן אַ נישט-געצווונגענער. אַש האָט דערציילט פאַרשידענע אינטערעסאַנטע עפיזאָדן, באַגעגענישן מיט פאַר-שידענע טיפּן מענטשן אויף זיינע פילע רייזעס. דאָן האָט ער גערעדט וועגן דער שעדלעכער טענדענץ ביי אונדז, אַפצוקערן זיך פון גלות, צו פאַרלייקענען און צונישט צו מאַכן די טויזנטיערקע רייכע קולטור וואָס דאָס מזרח-איראָפּעישע יידנטום האָט געשאַפן. ער האָט דערציילט וועגן איינעם, וואָס אין דער אַלטער היים איז ער געווען אַ שיינגייסט, אָן אידע-אַליסט, אַ מענטש מיט אַ סך ליבשאַפט צו יידישער שפּראַך און ליטעראַ-טור, האָט אַ סך געלייענט, געלערנט. היינט פאַרנעמט ער אַ הויכן מלוכה-פּאַסטן אין דער מדינה, האָט באַקומען אַ גביריש בייכל... האָט פיינט אַלץ וואָס דערמאנט אין יידיש, אין אַלטער טראַדיציאָנעלער יידישקייט, אין דער אַלטער היים. היינט זענען זיינע איינציקע „אידעאַלן“: געלט און כבוד... אַז די געסט האָבן זיך אויפגעהויבן אויף צו גיין, האָט די פרוי העמלין אַרויסגענומען פון טאַש אַ דין פעקעלע, אויפגעוויקלט דאָס פאַפיר און דערלאָנגט דער פרוי אַש אַ ווייסע זיידן-בלוזע אַלס מתנה. מאַטילדאַ אַש האָט זיך מיט דער בלוזע זייער דערפרייט. זי האָט די פרוי העמלין אַרומגענומען, זיך מיט איר צעקושט און אויסגערופן:

— פונקט אַזאַ בלוזקע האָב איך געדאַרפט האָבן!

און אויך איך האָב פון פרוי העמלין באַקומען אַ מתנה: אַ שאַכטל

טייערע אַמעריקאַנישע פאַפיראַסן.

דאָס געזאַנג פון טאַל תשי"ז*

דער גרויסער און רייכער קיבוץ עין-חרוד, וואָס ליגט אין עמק יזרעאל, צופוסנס פון גלבע-באַרג, האָט דעם היי-יאָריקן חג הבכורים פאַרבונדן מיט נאָך אַ יום-טוב: מיט דער פייערונג פון שלום אַשס בוך „דאָס געזאַנג פון טאַל“, וואָס איז נישט לאַנג דערשינען אין העברעישער איבערזעצונג.

דער קיבוץ האָט אויף דעם טאַג פאַרבעטן דעם גרויסן שרייבער, כדי צוזאַמען מיט אים צו פייערן דעם יום-טוב און פערזענלעך צו דאַנקען דעם מייסטער, וואָס האָט אויף זיין צויבער-אינסטרומענט אַלס ערשטער אויס-געשפילט דאָס ליד פון עין-חרוד.

שלום אַש איז אין עין-חרוד אַן אייגענער. איז ער דאָך געשטאַנען ביים וויגל פון דעם קיבוץ און אין „געזאַנג פון טאַל“ פאַראייביקט יענע ערשטע קליינע פיאַנערן-גרופע, וואָס האָט מיט 36 יאָר צוריק זיך עקשנות-דיק איינגעגראָבן אין די טויט-ברענגענדיקע זומפן פון עמק און כמעט מיט די בלויע הענט פאַרוואַנדלט דעם „עין-המות“, דעם קוואַל פון טויט — ווי די אַראַבער האַבן דעם זומפ גערופן, אין אַ קוואַל פון לעבן. די טויזנט-יעריקע קללה, וואָס איז געהאַנגען איבער די זומפן פון עמק, האַבן זיי פאַרוואַנדלט אין אַ ברכה. וואָס די אַראַבער האַבן נישט געקענט באַווייזן דורך פילע יאָרהונדערטער, האָט אַ גרופע פון פערציק יידישע בחורים און מיידלעך באַוויזן אין געציילטע עטלעכע יאָר — דורך זייערע צעפלאַ-קערטע האַראַטעגן...

* דעם 5-טן יוני 1957 (שבועות תשי"ז) בין איך מיט די אַשס מיטגעפאָרן קיין עין-חרוד צום חג הביקורים. אין דעם רעפּאָרטאַזש (געווען געדרוקט אין „לעצטע נייעס“ פונעם 17-טן יוני) ווערט דער דאָזיקער אויספלוג באַשריבן.

דערשטוינטע — דערציילט אַש אין זיין בוך — זענען די אַראַבער אין די פּינצטערע נעכט געזעסן אין זייערע ליימענע קיביטקעס אויפן אַקעגנאיבער-ליגנדיקן בערגל, זיך צוגעהערט צו די הילכיקע געזאַנגען פון טאַל, געשאַקלט מיט די קעפּ און נישט געקענט פאַרשטיין: לויט זייערע אויסרעכענונגען האָבן די דאָזיקע פרעמדע יאַהודים שוין לאַנג געדאַרפט אויסשטאַרבן פון די שרעקלעכע מגיפות, אַדער לכל הפחות האָבן זיי איינציקווייז געדאַרפט דערטרונקען ווערן אין די טיפע זומפן... נישט אַנדערש, האָבן זיי געטראַכט, ווי די דאָזיקע „מאַסקאַוויטן“ האָבן פון זייערע ווייטע היימען מיטגעבראַכט אַ כישוף, און מיט די טענן און געזאַנ-גען האָבן זיי פאַרכישופט די זומפן, מנצח געווען דעם טויט.

אַשס העלדן פון „געזאַנג פון טאַל“ זענען נישט קיין אויסגעטראַכטע, נאָר לעבעדיקע מענטשן, וועלכע ער און אַ סך האָבן פערזענלעך געקענט און קענען. די נעמען זייערע זענען אפילו נישט שטאַרק פאַרעג-דערט. און יעדעס מאָל, ווען אַש האָט באַזוכט דאָס לאַנד, איז זיין ערשטער וועג געווען — עין-חרוד, צו זען זיך מיט זיינע העלדן, שעפן נחת פון זייערע קינדער, זייערע אייניקלעך, מיט וועלכע ער האָט זיך צונויפגע-טמועסט מיט זיין באַרימטן אשכנזישן לשון-קודש, וואָס איז פאַר זיי פונקט אַזוי פאַרשטענדלעך געווען ווי פאַר אַשן זייער סאַבריש עברית...

אַכט אַזייגער אין דער פרי פאַרן מיר אַרויס פון בת-ים. פינף אירע: שלום אַש מיט דער פרוי, אַ באַפריינדעטע משפחה פון די אַשס (טאַקע אין זייער אויטאָ) און דער שרייבער פון די שורות. דאָס וועטער איז גאַרנישט קיין ארץ-ישראלדיקס. דער טאַג איז אַן אַנגענעמע, אַ מילדער אייראָפּעיִשער שבועות-טאַג. פון חדרה פאַרנעמט זיך דער אויטאָ אין מזרח-צפונדיקער ריכטונג. מען דאַרף ביי זיך נישט האָבן קיין ישראלידיקע מאַפע, כדי צו וויסן וווּ עס הייבט זיך אָן דער עמק. דער עמק לעגיטימירט זיך שוין פאַר אייך אַליין — מיט זיין רחבות, מיט זיינע שמעקעדיקע צעגרינטע פעלדער, מיט זיינע זאַפטיקע קאַלירן, מיט זיינע גאַלדענע תבואה-סנאָפּעס, וואָס ליגן צעשפרייט איבער די ווייטע פעלדער. ער לעגיטימירט זיך פאַר אייך מיט דעם ריח און דער ברכה פון זיין שוואַר-צער ערד.

אש, וואָס איז ביז אַהער געזעסן אַ שווייגנדיקער, ווערט איצט רעדענדיק.

— איר זעט, אַט דאָס אַלץ — מאַכט ער מיט דער האַנט אַ ווייטן בויגן איבער דעם בליענדיקן אַרום — אַט דאָס אַלץ איז געווען איין טיפער זומפּ. דאָס איינציקע „גרינס“ וואָס האָט „געבליט“, זענען געווען די זומפּ-פּלאַנצן. אין יאָר 1914 — דערציילט אַש — איז ער דאָ געווען צוזאַמען מיט כאַנקינען און מישו פּאַלאַק (דעם איצטיקן באַזיצער פון דער צעמענט-פאַבריק „נשר“). וועלכע האָבן צוזאַמען מיטן באַראָן ראַטשילד פּראַיעקט-טירט צו קויפן דעם עמק. געגאַנגען (אָדער געריטן אויף פּערד) איז מען לענגאויס די בערג, ווייל אין טאָל איז קיין וועג נישט געווען.

פון דעם פּראַיעקט איז גאַרנישט געוואָרן. דער באַראָן האָט אָפּגע-ראַטן פון קויף, ווייל ער איז געוואָרן אַז דער רוסישער קאָנסול, וועלכער האָט זיך פון דעם פּראַיעקט דערוואַסט, האָט נאָר געוואַרט דערויף, אַז דער רוסישער בירגער פּאַלאַק זאָל דעם עמק קויפן, כדי די רוסישע קייסערין זאָל האָבן וווּ אויפצושטעלן אירע פּראַיעקטירטע פּראַוואַסלאָווע מאַנאַסטירן...

ערשט אין עטלעכע יאָר אַרום האָט דעם עמק אָפּגעקויפט דער קרן קימת.

דער ריזיקער חדר האכל איז געפאַקט מיט אַ טויזנט-קעפיקן עולם. און אַז דער באַרימטער גאַסט מיט דער פרוי באַווייזן זיך אין דער ברייטער איינגאַנג-טיר, געפירט פונעם ספּעציעלן אויפנעם-קאַמיטעט, ברעכן אויס דונערנדיקע אָפּלאַדיסמענטן. קינדער דערלאַנגען בלומען. דאָן קומען די אָפיציעלע באַגריסונגען. איין רעדנער נעמט אַרויס פון אַ קאַסעטע אַ שיין איינגעפאַקט פּעקל און ווייזט דעם עולם שלום אַשס מאַנוסקריפּט פון „געזאַנג פון טאָל“, וואָס דער מחבר האָט געשענקט דעם קיבוץ. אַ צווייטער לייענט פאַר אַ פּראַגמענט פון „שירת העמק“ — וואָס באַשרייבט די גרינדונג פון עין-חרוד. אַ מיידעלע דערלאַנגט אַשן די ערשטע ביכורים, אַ קייבערל „משמני-הארץ“ — האַנדיק, זיתים, פּרוכטן און גרינוואַרג.

ביים דערשיינען פון „געזאנג פון טאל“ אין עברית, איז אנטשטאנען אַ וויץ: אַז אַשס אַמאָליקע העלדן, און היינטיקע גראַב־בייכיקע עסקנים, וואָס זיצן זיכער אויף הויכע מלוכה־פּאַסטנס — וועלן נישט צופרידן זיין וואָס אַש דערמאנט זיי אין זייער חטאת־נעורים... אויף וועמען — אָבער אויף עין־חרוד איז דער דאָזיקער וויץ גאַרנישט צוגעפאַסט. אשס העלדן האָבן אויף קיין רגע נישט פאַרלאָזט זייער קיבוץ. אַ סך שטייען נאָך היינט ווי געטרייע זעלנער אויף זייערע פּאַזיציעס. און אַ סך זענען געפאַלן ווי גבורים אין העראַישן קאַמף פאַר יידישער גאולה און שלאָפן דעם אייביקן שלאָף צופוסנס פונעם גלבוּע...

אַט איז אַשס פּראָטאַטיפ פון כיימאָויטש:

ער האָט דעם לאַנד מקריב געווען דאָס טייערסטע און הייליקסטע וואָס ער האָט פאַרמאָגט: זיינע איינציקע צוויי זין. זיי האָבן גע־קעמפט ווי לייבן קעגן יידישן שונא און געפאַלן ווי העלדן פאַר יידישער פרייהייט. און אויך זיין חברטע און אידעאָלע לעבנס־באַגלייִטערין איז פון אים אַזוי פרי אַוועקגעריסן געוואָרן. די „חברטע שרה“ הייסט זי ביי אַשן. אין דער אמתן האָט זי געהייסן רחל. רחל די ווירטשאַפּטלערין, שוועסטער און מוטער פון דער גאַנצער גרופּע. ווי איר הנבישע שוועסטער, די מוטער רחל, איז זי געשטאַרבן יונגערהייט, און ווי יענע — אין מיטן וועג, אויפן וועג, וואָס האָט דערפירט צום היינטיקן עין־חרוד.

כיימאָויטשס רוקן איז אַביסל געבויגן, זיינע האָר זענען גרוי געוואָרן. אָבער ער איז נישט איינגעבראַכן. זיינע אויגן לויכטן נאָך אַלץ מיט דעם זעלבן עקשנותדיקן פייער ווי מיט זעקסאונדרייסיק יאָר צוריק.

און אַט איז דער ערשטער שוסטער פון יענער ערשטער קליינער גרופּע. „יוחנן הסנדלר“ האָט מען אים גערופּן. אַ פריילעכער, אַ לעבעדיִג־קער געווען און פלעגט דערציילן טשעקאָווע מעשיות פון זיינע ניקאַלאַיע־ויער סאָלדאַטן־יאָרן. זיין גרויער קאַפּ איז אין אַ בולטער סתירה צו זיינע יונגע לעבעדיקע אויגן, זיין הומאַר און באַוועגלעכקייט.

נאָך אַשס אַ העלד האָבן איך געזוכט אין היינטיקן עין־חרוד, געזוכט

שלום אש אין זיין לעצטער היים

און מער נישט געפונען: יאָסל יודקעוויטש*.) יענעם הינקענדיקן בחור וואָס פלעגט צוליב זיין מום נישט קענען מיטטאָנצן קיין האַראָ. דערפאַר האָט ער עפעס אַנדערש געקענט און באַוווּן: ער האָט זיך איינמאַל איינ-געשטעלט דאָס לעבן און זיך געלאָזט גיין דורך די זומפן (כדי אָפצוקירצן דעם וועג) צו אַ גענוג ווייטן דעמאָלט ייִדישן פונקט, כדי אַהיים צו ברענגען פאַר דער גרופּע אַ פלעשל נאַפט. אונטערוועגס, שטייענדיק ביז צו דער ברוסט אין די זומפן, האָט ער זיך אָנגעשטויסן אויף אַ — ווילדן חזיר, זיך מיט אים געראנגלט און אים מיט זיין שטעקן געטויט. דאָס קאַפיטל הייסט ביי אַשן: „יאָסל יודקעוויטש כשרט דעם עמק“. יאָטלס העלדנטאַט איז זיכער נישט קיין קלענערער ווי יעקב אבינוס, וואָס האָט זיך געראנגלט מיט אַ מלאך און אים בייגעקומען: וואָרום אַ מלאך, ווי ווילד ער זאָל נישט זיין, איז פאַרט נישט קיין חזיר...

נאָכן מיטאַג-עסן און נאָך די צוויי שעה אַפּרו האָט מען די געסט אַרומגעפירט, זיי געוווּן די ניי-צוגעקומענע אַנשטאַלטן, אינסטיטוציעס, פאַבריקן, די צוויי מוזעאומס, וואָס האָבן זיך גאַרנישט וואָס צו שעמען פאַר די מוזעאומס פון גרויסע שטעט.

נאָך די בכורים-פּייערונגען האָט שוין אָנגעהויבן צו דעמערן. שלום אַש און מאַטילדא האָבן זיך אָפּגעזעגנט מיטן קיבוץ און זענען איינגעשטיגן אין אויטאָ, באַלאַדן מיט בלומען, מיט מתנות און באַגלייט מיט דעם געזאַנג פון טאַל, וואָס האָט זיך אין משך פון דריי צענדליק יאָר פאַרוואַנדלט אין אַ סימפּאָניע, וואָס נאָר אַ צוויי טויזנט-יעריקע ייִדישע בענקשאַפט האָט געקענט אויסקאַמפּאַנירן.

* דאָס קאַפיטל וווּ אַש באַשרייבט דעם טויט פון יאָסל יודקעוויטש הייסט: „יאָסל יודקעוויטש הייליקט דעם עמק“.

דער זעלטענער עקזעמפלאַר

נאָכדעם ווי מיין רעפּאָרטאַזש איז געדרוקט געוואָרן, האָט מיך מאַטילדאָ אַש אויפּמערקזאַם געמאַכט, אַז איך האָב אין מיין אַרטיקל פּאַר-געסן צו דערציילן וועגן דעם זעלטענעם עקזעמפּלאַר „דאָס געזאַנג פון טאַל“, וועלכעס אַש האָט מיט עטלעכע יאָר צוריק געשענקט דעם קיבוץ עין-חרוד און וואָס איז געוויזן געוואָרן דעם טויזנט-קעפּיקן קיבוץ-עולם ביים קבלת-פנים פון אַשן.

יא, איך האָב וועגן דעם פּאָרגעסן צו דערציילן, און איך טו דאָס אַצינד, ווי אַ דערגאַנצונג צו יענעם רעפּאָרטאַזש.

די טראַגישע געשיכטע וואָס איז פּאַרבונדן מיט יענעם עקזעמפּלאַר, האָט דאָס בוך פּאַרוואַנדלט אין אַ הייליק ספר. און אַש האָט זיין ווערט ריכטיק אָפּגעשאַצט, ווען ער האָט דאָס בוך געשענקט דעם קיבוץ, ווי אַ טייערע מתנה.

אַט איז די געשיכטע פון דעם דאָזיקן בוך :

נאָך דער לעצטער מלחמה האָט אַש באַקומען דורך פּאַסט פון אַן אומבאַקאַנטן יידן אַן עקזעמפּלאַר „דאָס געזאַנג פון טאַל“. די טאָוילען פון בוך זענען געווען צעפּליקט, די בלעטער האַלב-צעריסן, צעקנייטשט און פּאַרגעלט, מיט סמנים פון אַ סך ברודיקע פינגער און מיט פּלעקן פון אַ סך — טרערן.

אין זיין בריוו שרייבט דער ייד אַשן, אַז אין דעם לאַגער וווּ ס'זענען געווען פּאַרשפּאַרט עטלעכע הונדערט יידן, האָט מען דאָס בוך (דאָס אייני-ציקע יידישע אין לאַגער) אויסבאַהאַלטן פּאַר דער געסטאַפּאַ, עס געהיט ווי די אויגן אין קאַפּ. דאָס בוך איז געגאַנגען פון האַנט צו האַנט, יעדער וואָס האָט עס געלייענט, האָט עס באַנעצט מיט הייסע טרערן, און געבעטן

שלום אַש אין זיין לעצטער היים

צו גאַט, אַז ער זאל איבערלעבן דעם בלוט־מבול און זוכה זיין צו באַ־
טרעטן די הייליקע ערד, וועלכע אַש באַזינגט אין דעם בוך.
דאָס בוך איז געוואָרן דער סידור פון וועלכן די לאַגער־יידן האָבן
געדאַוונט, געשעפט פון אים טרייסט און האַפענונג. נאָר מיט יעדער וואָך,
מיט יעדן טאָג זענען די „דאַוונער“ אַלץ ווייניקער געוואָרן, ביז — — —
צוריקגעבליבן זענען בלויז עטלעכע יידן. זיי האָבן מיט זיך מיטגע־
נומען דאָס ספר, וואָס איז פאַרהייליקט געוואָרן דורך די טרערן פון אַזויפיל
קדושים.

„און וואָס טוט עפעס מיין פריינד שניאָר“...

16. 6. 1957

אין די שטיבער ביי די אָשס איז אַ גאַנצע איבערקערעניש. די ווענט זענען נאָקעט, אַן אַלע קונסט-בילדער. עס פעלט אויך עפשטיינס סקולפטור פון אָשס ביזסט אין בראַנז, וואָס איז געשטאַנען אין אויפנעם-צימער. מען האָט די אַלע קונסט-ווערק נאָך נעכטן אוועקגעפירט אין תל-אביבער מוזעאום, וווּ די זאַכן וועלן אויסגעשטעלט ווערן ביז די אָשס וועלן אין האַרבסט צוריקקומען פון לאַנדאָן.

די שטיבער זענען פול מיט רענצלעך, פעקלעך, רייזע-טעשלעך. אויף די גרויסע שרייב-טישן ליגן אַנגעלייגט עטלעכע צענטלינק ביכער, וועלכע גייען-מיט קיין לאַנדאָן — „רוי-מאַטעריאַל“ פאַר דעם ראַמאַן „אַברעם און שרה“.

אַז איך בין אַריינגעקומען, האָט מיר אַש איבערגעגעבן אויף איבער-צושרייבן אַ פּריש קאַפיטל פון זיין ניי-אַנגעהויבענעם ראַמאַן „אַברעם און שרה“ און מיר געזאָגט:

— איצט דאַרפט איר אויף אַ צייט אינגאַנצן פאַרגעסן אין „יעקב און רחל“, איצט גייט אַ סדרה „אַברעם און שרה“.

ער האָט מיר דערציילט, אַז ער האָט זיין אויטאָ פאַרקויפט. און נאָך אַ נייעס האָט ער מיר דערציילט: אַז ער האָט געקויפט דעם מגרש וואָס גרעניצט זיך רעכטס פון זיין הויז. ער האָט געגעבן אַן אַדערויף טויזנט פונט. וויבאַלד ער וועט צוריקקומען, האָט ער געזאָגט, וועט ער זיך אַ נעם טון צו דעם פּלאַץ: פּלאַנצן בוימער — פּרוכט-בוימער, נאָדל-בוימער, טאָפּאַליעס...

איך האָב אים געפרעגט צי ער וויל נישט אַביסל אַרויסגיין שפּאַ-צירן. ניין, היינט האָט ער נישט קיין צייט, ערשטנס דאַרף ער זיין ביים

שלום אש אין זיין לעצטער היים

פאקו. דאן דארף באלד קומען דער ארכיטעקט. ער דארף נאך מיט אים
נאך אמאל רעדן פארן אוועקפארן...

פלוצעם גיט מיך אש א פרעג:

— און וואס טוט עפעס מיין פריינד שניאור? איצט וועט ער זיכער
זאגן אז איך פאר אוועק ווייל ער איז געקומען. אז איך אנטלויף פאר אים...*)
איך האב אים דערציילט דעם אנעקדאט וואס איך האב נאר-וואס
געלייענט אין א היגער צייטונג: אפשטייגנדיק פון אייראפלאן אין לוד,
איז זלמן שניאור אריין אין רעסטאראנט פון פלי-פלאץ און באשטעלט
א גולאש. אז דער קעלנער האט אים געבראכט דאס עסן, האט שניאור
געפרעגט צי דאס פלייש איז כשר. דער קעלנער איז אוועק און איז באלד
צוריקגעקומען מיטן משגיח, א ייד מיט בארד און פאות, וועלכער האט
שניאורן פארזיכערט, אז פון דעם זעלבן פלייש האט די וואך אויך געגעסן
— שלום אש...

ביידע, שלום און מאטילדא אש, האבן שטארק געלאכט פון דעם וויץ.

*) זלמן שניאור איז דעמאלט נאר-וואס געהאט צוריקגעקומען פון אמעריקע, ווי
ער האט א לענגערע צייט געוויילט.

דער לעצטער שפאציר

18. 6. 957

היינט פליען די אשס אָפּ קיין לאַנדאָן. איינס אַזייגער מיטאָג קומט דער באַשטעלטער אויטאָ זיי נעמען צום פלי-פלאַץ. אַלע פעק און שווערע משעמאָדאָנעס האָט די טראַנספּאָרט-געזעלשאַפט נאָך נעכטן אַוועקגענומען. געבליבן זענען בלויז די לייכטע האַנט-טאַשן וואָס די אַשס נעמען מיט זיך מיט.

ס'אַראַ נאַקעטייט אין די שטיבער! פון די ווענט זענען די בילדער פאַרשווינדן, פון די פּאַלן — די טעפּיכער. מ'האַט זיי אַלע איינגאַפּטאַלירט. צונויפגעוויקלט און אַוועקגעלייגט. די דיוואַנעס און פּאַטעלס מיט זייערע פיל-קאָליריקע מאַלערישע פוטערס זענען איבערגעדעקט איבער די קעפּ מיט דעקן, ווי טויטע...

אַש האָט אין די לעצטע עטלעכע טעג פיבערהאַפט געאַרבעט. איצט האָט ער נישט וואָס צו טון. די נאַטיץ-ביכער, מאַנוסקריפּטן, שרייב-רעקוויי-זיטן, די נויטיקע ביכער — אַלץ איז שוין פאַרפאַקט. האָט ער ביי מיין אַריינקומען גענומען דעם שטעקן און געזאָגט:

— קומט, כּוּויל מיך געזעגענען מיט בתים...

דער ערשטער וועג איז געווען צו דער פּאַסט. דאָן האָב איך אים באַגלייט צו "זיין" באַנק (בנק לאומי סניף בתים). ס'איז זעלטן פאַרגעקו-מען, אַז אַש זאָל אויף זיינע טעגלעכע שפּאַציר-גענג נישט געווען אַפּטרעטן אין דער באַנק. דער דירעקטאָר פלעגט אים שוין תמיד אַריינבעטן צו זיך און אים אונטערטראַגן אַ שטול. די מיינסטע באַנק-באַאַמטע (און דער דירעקטאָר בתוכם) קענען נישט קיין יידיש, האָבן זיי צו אַשן גערעדט ענגליש. נאָר אַש האָט מיט זיי נישט אַנדערש געוואָלט רעדן ווי נאָר — העברעיש, זיין אשכנזישן העברעיש, וועלכעס זיי האָבן נאָר מיט גרויס מי-

פאַרשטאַנען. דאַן זענען מיר אַרײַן אין דער שדרה. קינדער זענען געגאַנגען פון די שולן און אים אַקעגנגעטראָגן דעם „שלום“. ער האָט זיך מיט יעדער גרופע אָפגעשטעלט, פאַטערלעך געשמייכלט, געגלעט איבער די קעפלעך און אַוועקגייענדיק, אַלעמען צוגערופן: שלום ילדים! להתראות!...

אַהיימקומענדיק, איז שוין מאַטילדאָ אַש געווען רײזע־פאַרטיק. באַלד איז אויך פאַרן הויז פאַרפאַרן אָן אויטאָ.

— דאָס מײנט מען אונדז, האָט זי געזאָגט און זיך מיט מיר געזעגנט. — היט אָפ דאָס געזונט, פאַנער, רויכערט ווייניקער! — האָט זי מיר אָנגעזאָגט און איז אַרײַן אין אויטאָ. און אַש האָט מיר נאָך אַמאָל און ווידער אַמאָל אָנגעזאָגט:

— ווי נאָר איר וועט איבערשרײַבן דעם מאָנוסקריפט, זאָלט איר מיר תיכף אַרײַנשיקן אַ קאָפּיע צוזאַמען מיטן כתב־יד. און למען השם: רעקאַמאַנדירט! און לופט־פאַסט! און איר וועל אייך פון דאָרט שיקן ווייטערדיקע קאָפיטלעך.

— איר האָט מיך פאַרשטאַנען?

— יאָ.

— און מיין לאַנדאַנער אַדרעס האָט איר גענוי פאַרשריבן?

— פאַרשריבן.

— נו, זײט געזונט.

— פאַרט געזונט, שלום אַש, און קומט געזונטערהײט צוריק...

דער אויטאָ רירט זיך פון אַרט, הייבט זיך אָן דערווייטערן. איך זע נאָך שלום אַשס פאַכענדיקע האַנט וואָס ענטפערט מיר אויף מיין צווייט־קען אים.

איך גאָרטן פון די אַשס שפּריצן ממתרות ווי קליינע פאַנטאַנען. דער גערטנער וועט דאָרפן ווייטער פלעגן די יונגע בוימעלעך, די בלומען און גראַזן. ווערן זיי איצט באַגאַסן. דער גרינער גראַז־טעפּיך איז נאָס און שמעקעדיק. שרה גײט צוריק אַרײַן אין שטוב. די שליסלען וועט זי שפּעטער דאָרפן איבערגעבן די בן־אריס. (איצט זענען זיי געפאַרן צום פּלי־פּלאַץ.) איך בלייב שטיין אין גאָרטן און ווייס נישט וואָס צו טון. אַהיימגיין? אויך אַרײַנגיין אין שטוב? נאָר וואָס וועל איך טון אין די לײדיקע צימערן?

די ערשטע און לעצטע בריוו

27. 6. 1957

היינט באקומען פון אשן דאָס ערשטע פעקל שריפטן און דעם ערשטן בריוו פון לאַנדאָן (לופט־פּאָסט, רעקאָמאנדירט). אין פעקל 7 קאָפיטלעך פון ראָמאַן... „יעקב און רחל“. וועגן „אברהם און שרה“ — קיין וואָרט. נאָך דעם לאַנגן „געשעפטלעכן“ טייל שרייבט מיר אַש :

„מיר האָבן נישט געהאַט קיין גוטע ריזע קיין לאַנדאָן. מיר האָבן פאַרלוירן אַ זאַק מיט אַלע אונדזערע שיד. מיין פרוי גלויבט, אַז מיר האָבן דעם זאַק מיט שיד איבערגעלאָזט אין דער היים. מיר האָבן נישט געהאַט קיין צייט אַרומצוקוקן זיך וועגן אונדזער געפּעק אין לוד. מיר זענען אַנגעקומען צו שפּעט און עס האָבן געוואָרט אויף אונדז פיל מענטשן, וועל־כע האָבן צוגענומען מיינע חושים. איצט גייען מיר בלויז אין די שטעק־שיך און וואָרטן אַז מיר זאָלן באַקומען אַ פאַר שיד פון אַ שוסטער.

„איך האָב פאַרטיק ביו קאָפיטל 12. נאָר איך וואָרט ביז איך וועל באַקומען פון אייך אַ ידיעה אַז איר האָט דערהאַלטן די 7 קאָפיטלעך. שיקט מיר אַ טעלעגראַם. איין וואָרט: דערהאַלטן. וואָרעם איך וועל נישט רויק זיין ביז איך וועל נישט באַקומען פון אייך דעם טעלעגראַם. און שרייבט מיר, אויב איך זאל אייך דעם מאַטעריאַל שיקן דירעקט (צו אייך) אָדער שיקן דעם מאַטעריאַל צו בן־ארי?“

זיין צווייטן בריוו האָב איך באַקומען דעם 4־טן יולי. ער שרייבט

צווישן אַנדערן :

„ליבער פריינד פאַנער,

באַקומען אייער לאַנגן בריוו מיט דריי איבערגעשריבענע קאָפיטלען. איך באַדויער זייער, וואָס איר האָט געבעך געאַרבעט בחינם. איר זאָלט וויסן זיין אַ כלל ביים שרייבן: אַזוי לאַנג ווי דער מאַנוסקריפט געפינט זיך

נישט אין דרוק, האָט דער שרייבער אַ חוב (?) און אויך אַ רעכט דעם מאַנסקריפט איבערצואַרבעטן. אַ מאַנסקריפט איז דאָך נישט קיין בוך. איר זאָלט זיך נישט ווונדערן, וואָס איך האָלט אין איין ענדערן. דאָס איז מיין טבע פון שרייבן. ווען איר ווילט מיר העלפן, מוזט איר נאָכגיין מיינע טריט.

אַלזאָ צום ענין :

עס איז אמת וואָס איך האָב אייך געזאָגט, אַז איך האָב אין זינען געקוקט, און האָב איינגעזען אַז איך דאַרף דעם מאַטעריאַל איבערצארבעטן. האָב איך מיך איבערלייגט."

...אויך האָב אַהיימגענומען דעם צווייטן טייל און האָב אים איבער-געקוקט און האָב איינגעזען אַז איך דאַרף דעם מאַטעריאַל איבערצארבעטן. די ערשטע 6 קאָפיטלען זענען גוט, האָב איך זיי פאַרריכט און אייך באַלד אַריינגעשיקט. עס איז געוואָרן דערפון 7 קאָפיטלען."

...אויך האָב שוין נאָך 7 קאָפיטלען. אָבער די נייע 7 קאָפיטלען באַשטייען פון אַ גאַנץ אַנדערן מאַטעריאַל. גאַנץ נייע פון דעם וואָס איר האָט איבערגעשריבן. איר מוזט דאָס אינגאַנצן אויפסניי איבערשרייבן. עט וועט יעצט זיין איין איינציק בוך : "יעקב און רחל". און דאָס מאַטעריאַל וועגן "אברם און שרי" איז אַ גאַנץ אַנדערע פאַרם, וועט ווערן אַריינגענו-מען אין בוך פון "יעקב און רחל".

...אַלזאָ ווונדערט זיך נישט, וואָס איך האָב נישט געשאַנעוועט מיינע כוחות, און דורך דער גאַנצער צייט וואָס איך בין דאָ האָב איך געאַרבעט דערויף סיי באַטאָג און סיי באַנאַכט. מוזט איר מיר נאָכגיין. איר שרייב אַ בוך און דאָס בוך מוז אַרויסקומען ווי איר וויל. דאָס איז, מיין פריינד, נישט קיין "שטיק-אַרבעט". איר קענט זען וויפיל אַרבעט עס ווערט אַריינגעבראַקט אין אַ בוך. אַלזאָ, פאַרגעסט אין דעם וואָס איר האָט איבערגעשריבן. דאָס אַלעס וועט גיין פאַרלוירן."

...די 7 קאָפיטלען פון צווייטן טייל האָט איר ביי זיך, שרייבט זיי איבער אויפסניי. אין 3 עקזעמפלאַרן. ווען איר וועט מיר אַריינשיקן (צו) איין עקזעמפלאַר פון די 7 קאָפיטלען, וועל איך אייך דורך דער צייט אַריינשיקן נאָך 7 קאָפיטלען."

י צ ח ק פ א נ ע ר

...דאָס בוך וועל איך פאַרענדיקן דורך (אין משך פון ?) דעם זומער".
אזוי זיכער איז ער געווען אַז ער וועט דעם ראַמאַן פאַרענדיקן דעם
זומער, אַז ער האָט אפילו נישט געשריבן „אם ירצה השם", אַז גאָט וועט
וועלן — — —

מאַטילדא אַש

זי איז קיינמאל נישט געווען בלויז שלום אַשס פרוי, נאָר אין זי אַלע יאָרן פון זייער צוזאַמענלעבן (אַן ערד 55 יאָר) איז זי אים געווען אויך מוטער און שוועסטער, חברטע און באַראַטערין, געשעפטס־פירערין און פּריוואַט־סעקרעטאַרקע. מיר שיינט אַז אַ סך באַראַקטער־שטריכן פון דעם אַלטן גראַסמאַנס פּריוואַט־סעקרעטאַרקע סאַניאַ (אין דעם ראַמאַן „גראַסמאַן און זון“) האָט אַש אַנטליען ביי זיין „סעקרעטאַרקע“ מאַטילדאַ. זי האָט געפירט חשבון וועגן אַלע ליטעראַרישע ענינים, וועגן אַשס רייך־פאַרצווייגטע פאַרבינדונגען מיט פאַרלאַגן, צייטונגען, אינסטיטוציעס און יחידים. זי האָט אַלץ וואָס אַש האָט געשריבן — פון דעם גרעסטן ראַמאַן ביז דער קלענסטער דערציילונג — געקענט כמעט אויף אויסנווייניק. זי האָט ווי קיין אַנדערער מענטש אין דער וועלט, געקענט גרינטלעך זיין יעדן באַראַקטער־שטריק, זיינע מעלות און חסרונות, זיינע סתירות און קאַפּריזן — קאַפּריזן אָפט פון אַ פאַרפיעשטשעט, פאַרבאַלעוועט נגידיש בן־יחידל, וואָס מעג אַלץ וואָס אים פאַרווילט זיך... זי איז פאַר אים געווען דאָס קליינע שיפל וואָס פירט אַריין דעם שווער־טאַניקן שיף־קאַלאַס אין זיכערן האַפּן. אַש איז געווען קאַפּריזנע ווי אַן אַפּריל־וועטער. אַט וואַלקנדיק און שטורעמדיק און אַט זוניק און מילד. מאַטילדאַ אַש האָט פאַרשטאַנען צו צאַמען יעדן אויסברוך פון זיינע ליידנשאַפטן. איר „שלומשי, איך בעט דיך“ האָט געהאַט דעם כוח פון יענער לייבן־דרעסירערין, וואָס צווינגט מיט איר היפּנאָטישן בליק דעם ווילד־געוואָרענעם לייב זיך אַוועקצולייגן אַ געצוימטער און מילדער צו אירע פּיס... אַלס טעגלעכער אַריינגייער (און אָפט צוויי מאל אין טאָג) אין אַשס הויז, איז מיר נישט איינמאַל אויסגע־קומען בייצווייגען סצענעס וווּ מאַטילדע אַשס „איך בעט דיך“ האָט געוויקט ווי אַ כישוף. אין יענעם פאַרמיטאַג, ווען אַש האָט מיר דיקטירט

צו צאנינען דעם שוין דערמאָנטן בריוו וואָס האָט צונישט געמאַכט דעם פּלאַן אַרויסצוגעבן אַ טייל פון זיינע ווערק אין יידישן אַריגינאַל — איז מאַטילדא אַש געווען אין תּל־אביב. ווען זי איז צוריקגעקומען און זיך דערוווסט וועגן דעם בריוו און זיין אינהאַלט, איז שוין געווען צו שפעט. אַז אַש איז אויף אַ וויילע אַרויס פון שטוב, האָט מיר פּרוי אַש געזאָגט :

— נישט געדארפט תּיכּף אָפּטראַגן דעם בריוו. געדארפט צוואַרטן

ביז איך וועל קומען. איר קענט דאָך שוין אַשן...

אַ מאַביליזירטע מיט אַלע חושים, איז זי אייביק געשטאַנען אויף דער וואַך, צום שוין און צום וויל פון איר באַרימטן לעבנס־פּריינד. אַ דאַנק איר פּיינעם אינסטינקט, האָט זי תּמיד געקענט אונטערשיידן צווישן דעם עכטן און געקינסטלטן וואַרט וועגן אַשן, צווישן אויפריכטיקער און אויסקאַלקולירטער פּריינטשאַפּט. זי האָט באַמערקט דאָס קלענסטע שפּרענקעלע, דאָס מינדעסטע שטויבעלע וואָס איז געפאַלן אויף אים. קלייניקייטן, וועלכע ער וואַלט קיינמאַל נישט באַמערקט, האָט זי, אין איר אייביקער וואַכזאַמקייט אַרום אים, דערזען. זי האָט למשל געקענט באַמערקן אַ צייטונגס־נאָטיץ וווּ ס'רעדט זיך וועגן „דעם שרייבער שלום אַש“, און דאָס זאָל זי פּאַרדריסן. „ווי געשמאַקלאָז — האָט זי געזאָגט, צו געברויכן ביי שלום אַשן דעם עפיטעט „דער שרייבער“!... ווען ס'איז דערשינען אין אַ יידישער צייטונג מיין רעפּאָרטאַזש וועגן אַשס באַזוך אין עין־חרוד, האָט קיינער חוץ איר נישט באַמערקט, אַז דער רעפּאָרטאַזש (וועגן אַשן!) איז געדרוקט אויף די לעצטע שפּאַלטן פון דער לעצטער טעקסט־זייט... אַז דער באַווסטער שרייבער ישעיהו שפּיגל האָט ביי אַשן געבעטן אים באַשטימען אַ צייט פאַר אַ באַזוך, האָט נישט שלום, נאָר מאַטילדא אַש זיך דערמאַנט אַז „ער האָט וועגן אַשן זייער שיין געשריבן“. און אַש האָט אים תּיכּף פּאַרבעטן אויף אַ באַזוך. ווען אַ „מעריב־זשורנאַליסט האָט אַשן אינטערוויוט, האָט זיך געקענט דאַכטן, אַז מאַטילדא זיצט דערביי אַן אומבאַטייליקטע, אַ גלייכגילטיקע צום גאַנצן שמועס. נאָר אַז דער זשורנאַליסט האָט אַשן געפּרעגט זיין מיינונג וועגן דער פּאָליטישער לאַגע, איז זי כּהרף־עין אַרויס פון איר „פּאַסיווקייט“ און זיך אָנגערופן: „פּלוי, שטעלט אים נישט קיין פּאָליטישע פּראַגן“...

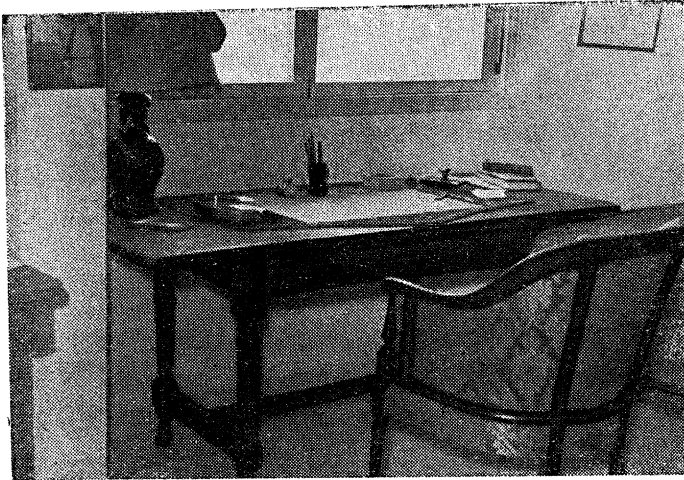
שלום אש אין זיין לעצטער היים

ביי אשס אפט יינגלישער אומבארעכנטקייט און אימפולסיווקייט איז זי געווען די מוטער וואָס איבערוואַכט, האַלט אָפּ, אַמאָל מיט אַ גלעט אין קעפל און אַמאָל אפילו מיט אַ צי ביים אויער... און אין שווערע טעג איז זי געווען דער האַרץ־פּריינד וואָס טרייסט, מונטערט, שטאַרקט. זי האָט אָפט ליב געהאַט אַריינצוגראַבן אַלע צען פינגער אין זיין געדיכטן, ווייכן, גרייז־גראַען קאַפּ האַר און אויסרופן: וואָל! וואָל! ריינע וואָל!...

דעמאָלט איז זי געווען אויך די פרוי...

איך האָב אים נישט איינמאָל געטראָפּן גיין אויף די שפיץ פינגער:
„מיין פרוי פילט זיך נישט גוט, זי שלאָפט“.

איצט שלאָפט ער און זי וואַכט. נאָר וועמען צו באַוואַכן האָט זי נישט. וואָס־זשע טוט זי איצט, מאַטילדאַ אַש, נאָך אַ פינף־און־פּופציק־יעריקער „דינסט־צייט“ מיט איר „פּרייהייט“? וואָס טוט זי, ווען צו אירע אויערן דערגייען נישט מער די קלאַנגען „מאַדזשיי“, „מאַמעלע“, מאַל־טשוכנאַ, און אירע ליפּן פאַרמען זיך נישט מער, פון פרי ביז שפעט, צו דעם וואָרט „שלומשי“?

דער פאריתומטער שרייבטיש.

די נישט געשריבענע צוואה

שלום אש האט נישט איבערגעלאזט קיין צוואה. עט איז כמעט ווי זיכער, אז ער האט עס נאך דערפאר נישט געטאן, ווייל ער האט זיך נאך נישט געפילט גענוג אלט צו טראכטן וועגן טויט... א סימן: ווי נאך ער איז אביסל צו זיך געקומען נאכן ערשטן שווערן אטאק פון סוף יאנואר 1957, — אן אטאק, וועלכער איז ביי די יארן א כמעט זיכערער ערשטער סיגנאל פון טויט — איז ער ווייטער געווען פול מיט איניציאטיוו, פול מיט פלענער און פראיעקטן פאר דער צוקונפט. ער האט געפלאנט צוצובויען א פליגל צו זיין הויז, צו פארגרעסערן דאס באד-צימער, אז ער זאל זיך אין אים פילן באקוועמער... געפלאנט צו פלאנצן סאנסע-ביימער; צו גרינדן אין בתים א ליי-קאסע פאר די נייע עולים פון פוילן; צו עפענען אן עפנטלעכע ביבליאטעק מיט העברעישע און יידישע ביכער. און חוץ די אלע פלענער האט ער זיך נאך ארומגעטראגן מיט אזויפיל נייע ליטערארישע פלענער, אזויפיל נייע ראמאנען האבן נאך געדארפט געבוירן ווערן...

איז ווען-זשע האט ער געזאלט האבן צייט צו טראכטן וועגן

שרייבן א צוואה?...

אבער פון צייט צו צייט פלעגט אש דאך א טראכט טאן וועגן טויט. און אין אזוינע מאמענטן פלעגט ער אין זיינע שמועסן מיט זיין נאענטסטן שכן, בן-ארי, ברענגען צום אויסדרוק זיין לעצטן ווילן. און אט זענען אייניקע פונקטן פון אש'ס נישט-געשריבענער צוואה:

— בתים וועט צו מיר גארנישט דערלייגן, האט ער קנאפ פאר זיין אפפארן געזאגט צו בן-ארי — אלץ, וואס איך האב דא אריינגעלייגט, דאס אלץ וועט בלייבן פאר דער שטאט.

צווישן זיינע אַנטיקן-קאלעקציעס האט זיך אויך געפינען א קליין

ספר-תורהלע, וואס איז נצול געווארן פון די נאצישע מערדער און שענדער פון הייליקטימער. דאס ספרל איז געלעגן אין אשם אַנטיקער קאַמאַד אין זיין אַרבעט-צימער. ס'איז געווען אַנגעטאַן אין אַ סאַמעטן מענטעלע און איז געווען איינגעהילט אין אַ ווייכער וואַלענער דעק, ווי מען הילט איין אַ געליבט קראַנק קינד אין אַ קאַלטן טאַג...

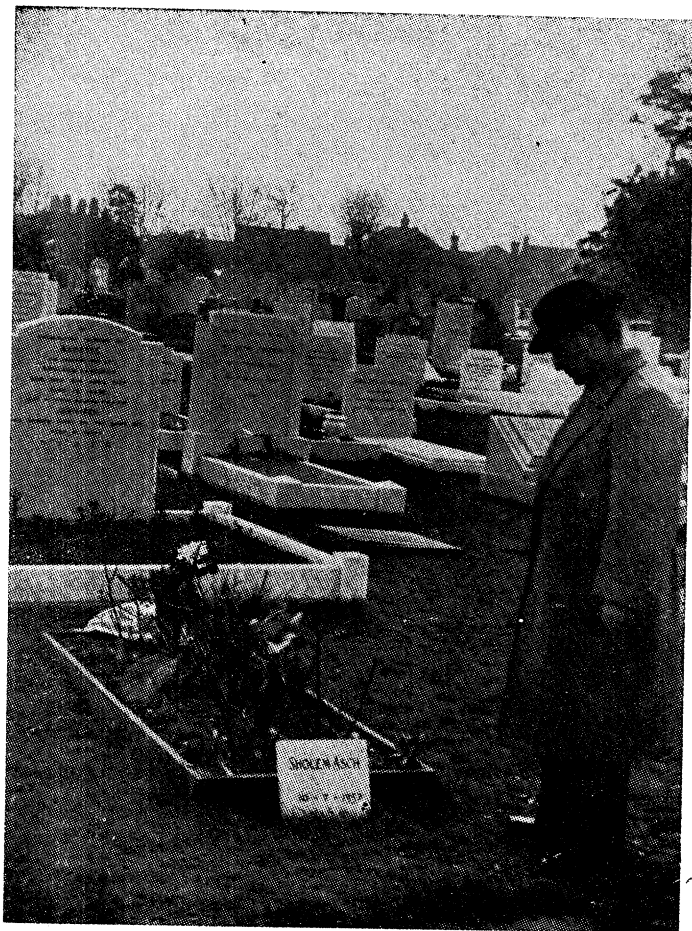
און נאָך אַ זאך האָט אַש געהאַט צווישן זיינע אַנטיקן: אַ מעשענעם הענגל-לאַמפּ פון אַ גאָר אַלטער שול. האָט ער אין זיין „צוואה“ אויסגע- דריקט דעם ווונטש, אַז דאָס ספרל זאָל מען געבן דער מעברה פון בת-ים פאַר די נייע עולים פון פּוילן. און אַז די עולים וועלן זיך מיט דער צייט באַזעצן אין שיכונים און זיך בויען אַ שולעכל, זאָל מען זיי אַוועקגעבן דעם הענגל-לייכטער.

און נאָך איין ווונטש האָט אַש אין זיין נישט געשריבענער צוואה אויסגעדריקט: אַז מען זאָל דאָס ברעט פון זיין שרייב-טיש אויסנוצן פאַר זיין ארון...

נישטאַ אַזאַ געזעץ אין דער וועלט, וואָס זאָל אַנערקענען אַ נישט געשריבענע צוואה, אָדער אַ צוואה, וואָס איז געמאַכט געוואָרן מיטנדלעך אונטער פיר אויגן. און דאָך האָט זיך געפונען אַ געריכט-אינסטאַנץ, וואָס האָט אַש „צוואה“ פול און גאַנץ אַנערקענט, כאַטש קיינער האָט דאָס פון איר נישט פאַרלאַנגט, די אינסטאַנץ הייסט: מאַטילדאַ אַש. זי האָט אַלין, וואָס געפינט זיך אין בת-ים — דאָס הויז, די איינריכטונג, די זעלטנסטע קונסט-קאלעקציעס — אַוועקגעשענקט דער געמיינדע בת-ים פאַר דעם ניידערעפנטן מוזעאום, וואָס וועט טראַגן דעם נאַמען פון דעם גרעסטן יידישן פּראָזע-קינסטלער פון אונדזער צייט: בית שלום אַש.

און וואָס ס'איז נוגע שלום אַשס לעצטן ווונטש, צו שלאָפן דעם אייביקן שלאָף איינגעבעט אין איינעם פון זיינע שרייב-טישן, וועט דער דאָזיקער ווונטש אויסגעפירט ווערן, ווען זיינע עצמות וועלן געבראַכט ווערן קיין ישראל, וואָרעם אויך אַט דער ווונטש, צו רוען אין דער הייליקער ערד פון די אבות, איז דאָך געווען איינער פון די הויפט-פונקטן אין דער נישט געשריבענער צוואה פון דעם גרויסן נפטר.

זיין לעצטע רו

ביים קבר : דוד-בן-ארי, בעת זיין לעצטן באנוך אין לאנדאן

א י נ ה א ל ט

זייט	
7	מיין ערשטע באקאנטשאפט מיט שלום אש
13	נאך זיבאוונפערציק יאר
18	זיין לעצטע היים
22	דער לעצטער שכן
24	דער עקזאמען
27	אין דער לאבארטאריע
32	אינטעריער
34	פארחאט ער שרייבט נישט קיין רעאליסטישן ישראל-ראמאן
38	וועגן "יעקב און רחל"
40	וואס וויל מען שוין ווידער פון אים ?
41	אויסן שפאציר
43	א געמיטלעכער פרייטיק צו נאכטס
47	"דער קאמף קעגן מיר איז א פערזענלעכער"
49	אש שיקט מיך אהיים שוויצן...
52	נאכן דערשיינוען פון מוקדונים ארטיקל
54	פארגעפיל
58	דער אטאק
60	דער ערשטער סיגנאל
64	1957. 1. 28
65	רות שאפער
67	"זיי העלן זיך נאך שלאגן על חטא"
69	ער וויל אפזענדן די סאנקציעס
70	ער קאן נישט הייטער שרייבן
72	1957. 2. 24
73	דער בריוו
76	הידער ביים ווארשטאט
78	א בריוו צו בן-גוריון
82	א "פארדינסטפולער" שטעקן
85	דער סלית
87	דער סאלאניקער

89	פחד
91	אַנטיקן
95	שלח-מנות
98	החכם, המופלג, עוקר הרים...
100	א. בן־יהודה באַגריסט אַשן... אויף ייִדיש
102	כאַראַקטער־שטריכן
113	חורבן־ליטעראַטור
115	פלענער
118	די באַלאַדע פון דעם ייד וואָס איז — —
123	ער האָט נישט אויף פסח...
126	אַש חעגן דוד פינסקי
129	צחיי אַרטיקלען
133	ווידער די יוגנט
137	15. 5. 1957
138	קוריאָזן וועגן אב. קאהאַן
140	אברהם און שרה
144	שרה און רחל
147	דאָס ערשטע ים־באָד
149	דאָס געזאַנג פון טאַל תשי"ז
154	דער זעלטענער עקזעמפלאַר
156	„און וואָס טוט עפעס מיין פריינד שניאור?“
158	דער לעצטער שפּאַציר
160	די ערשטע און לעצטע בריוו
163	מאַטילדאַ אַש
168	די נישט געשריבענע צוואה

רשימה פון נעמען וואָס ווערן דערמאָנט אין בוך

ח	א
חייפּעץ יאַשצ — 90.	איינמאַן צבי — 26.
ט	אדר ד"ר — 68.
טאַמאַשעווסקי באַריס — 7.	ב
טאַמאַשעווסקי בעסי — 7.	בן־ארי דוד — 14, 21, 22, 23, 58,
טאַלסטאַי לעאַ — 50.	62, 63, 66, 67, 69, 89, 102, 111,
כ	115, 117, 160, 168, 171.
כץ שמואל — 108, 130, 131, 133,	בן־ארי בתיה — 21, 62, 63, 112.
137.	בן־ארי חיימקע — 62, 63.
כאַנקין י. — 151.	בראָדערזאָן שיינע מרים — 56.
ל	בן־גוריון דוד — 78.
ליבערמאַן חיים — 14, 15.	בן־יהודה אליעזר — 100.
ליס א. — 25, 34, 108, 126.	ג
לעוויטאַן יצחק — 32.	גאַטליב מאָררציס — 14, 32.
לוביטש ערנסט — 128.	גראַסמאַן משה — 40, 43, 46, 103,
מ	גורפּינקעל יחיאל — 87.
מענקעס זיגמונט — 32.	ד
מילע זשאַן פּראַנסואַ — 32.	דעלאַקרואַ עוגען — 32.
מאַן מענדל — 35, 41, 108.	ה
מאָדווי א. ד"ר — 45, 52.	הייל ד"ר — 80.
מאַרקיש פּרץ — 70.	הויפּטמאַן גערהאַרד — 90.
מענדעלסאָן מ. — 106.	העמלין א. — 147.
מעסקין א. — 113.	פּרוי העמלין — 143.
מאַנגער איציק — 118.	ו
נ	וויצמאַן חיים — 32.
נאַרקיס מ. — 105, 106.	וויצמאַן וועראַ — 83.
ס	ווייסגאַל מאיר — 76, 83.
סוצקעווער א. — 25, 35, 107, 108,	וועלנער פּנחס — 109, 110.
126.	וואַלדעק — 138.
סיסלעי אַלפּרעד — 32.	ז
סופּער א. ש. — 104, 108.	זוהר מרים — 113.
סאַפּאַזשניקאַוו ג. — 106.	
סיון דוד — 108.	

קוטנער שיעלע — 32.
קולבאק משה — 62.
קאסטנער ד"ר — 89, 90.

ר

ריינהארד מאַקס — 44, 127.
רות שאפער — 32, 65, 67, 69, 73,
74, 76, 91, 95, 103, 115, 116, 123,
125.
ראחיטש מלך — 85
רימון יצחק — 101.
ראַטשילד באַראָן עדמונד — 151.

ש

שרה (בלומענשטיין) — 24, 41, 43,
62, 67, 69, 115.
שאַנאַל מאַרק — 32.
שלום עליכם — 32, 43, 139.
שמיר משה — 37.
שילדקרויט רודאָלף — 44, 45.
שטיגליץ י. — 46, 93, 94.
שטיגליץ אברהם — 94.
שטראַוס ריכאַרד — 90.
שוואַרץ י. י. — 106.
שפיגעל ישעיהו — 108, 164.
שורר חיים — 151.
שניאור זלמן — 157.

צ

עלבערג א. ש. — 17.
עפשטיין יעקב — 32, 156.
עגנון ש"י — 37.

פ

פּרץ י. ל. — 8, 9, 10, 13, 43, 44,
106, 127.
פּיסאַראַ קאַמיל — 32.
פּאַטאַש רַקודה — 40, 105.
פאַט יעקב — 100.
פּינעס אליעזר — 108, 138.
פּינסקי דוד — 126, 127, 128.
פּינסקי האַדל — 127.
פּאַלאַק מישאַ — 151.

פ

פּראַנק אַנאַ — 50.

צ

צאַנין מ. — 16, 46, 72, 73, 74, 75,
76, 108, 123, 164.
צעטניק קא. (י. דיגור) — 50.

ק

קאַהאַן אב. — 8, 45, 138, 139.
קיסלינג מ. — 32.

פאטאָגראַפֿיעס וואָס קומען אַרײַן אין בוך

זײַט	
17	די אַרלונדורבֿגאַס אין בתֿים
21	אויף אַ גלעזל טײַ בײַ די בן־אַרײַס
71	אין אַשס אַרבעט־צײַמער
97	אויף אַ באַזוך אין קינדער־גאַרטן פֿון בתֿים
111	אויף אַ באַזוך אין דער עירײַה פֿון בתֿים
112	אויף אַ באַזוך אין דער פֿאַלקס־שול
125	זײַן לעצטע הײם
135	בײַ דער פֿלאַזשע פֿון בתֿים
136	בײַ דער פֿלאַזשע פֿון בתֿים
166	ש. אַשס כתֿבֿיד
167	דער פֿאַרײַתומטער שרײַב־טײַש
170	זײַן לעצטע רו

אין פּאַרלאַג י. ל. פּרָן־ביבליאָטעק
זענען ביז היינט דערשינען פּאַלגנדע ביכער:

- י. זרבל: בלעטער פון אַ לעבן (2 בענדער)
מענדל מאָן: נאַכט איבער גלושינאַ
אברהם סוצקעווער: אין מדבר סיני
ישראל טאַבאַקמאַן: מייע איבערלעבונגען
ש. בערלינסקי: בילדער און דערציילונגען
י. פּאַפּיערניקאָוו: היימישע און נאַענטע
מענדל מאָן: ביי דער ווייסל
ק. צעטניק: דאָס הויז פון די ליאַלקעס
יוסף בירשטיין: אויף שמאַלע טראַטואַרן
(ראַמאַן פון קיבוץ לעבן)
אפרים שרייער: קונסט און טעאַטער (העברעיִש)
מלך נוי—נישטאַדט: דאָס ערשטע און דאָס צענטע יאָר
מדינת־ישׂראל
יצחק לעוו: אין געראַנגל — געקליבענע שריפטן
מרדכי יפה: צען ישראלי־דיכטער